

BYZANTINΩΝ ΤΡΟΦΑΙ ΚΑΙ ΠΟΤΑ

Πρό τινων ἐτῶν ἐδημοσίευσα ἐν τῷ Ι' τόμῳ τῆς παρούσης Ἑπετηρίδος μελέτην ἐπιγραφομένην «Γεύματα, δείπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν», ἐν ἣ, πλὴν ἄλλων, ὁμιλῶ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τότε ἐγίνετο τὸ πρόγευμα, τὸ γεῦμα καὶ τὸ δείπνον, περὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ σχήματος τῶν τραπεζῶν, ἐφ' ὧν ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, περὶ τῶν ἐπικαλυμμάτων τῶν τραπεζῶν (μενσαλίων) καὶ χειρομάκτρων, περὶ τῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν, ἃν οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον ἀνακεκλιμένοι ἢ καθήμενοι ἐπὶ ἐδρῶν, ἃν συνέτρωγον ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἃν οἱ τότε ἔτρωγον διὰ τῶν χειρῶν ἢ ὄχι, τίνα τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἔργα τῶν εἰς τὴν τράπεζαν ὑπηρετούντων, τίνες διασκεδάσεις καὶ προπόσεις ἐγίνοντο κατὰ τὰ συμπόσια καὶ πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὰ ἐπίσημα ἐν τοῖς ἀνακτόροις διδόμενα γεύματα.

Περὶ τοῦ τίνα φαγητὰ ἔτρωγον οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι καὶ τίνα ποτὰ ἔπινον δὲν ὁμίλησα, ἐπιφυλαχθεὶς νὰ πράξω τοῦτο ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ, τὴν ὁποίαν εὐχαρίστως δημοσιεύω σήμερον ¹.

Ἡ περὶ τοῦ θέματος μελέτη θαυμαστῶς θὰ διηκολύνετο, ἂν παρὰ Βυζαντινοῖς ὑπῆρχον εἰδικὰ συγγράμματα, οἷα μνημονεύεται ὅτι εἶχον οἱ ἄρχαῖοι, οἷον ὀψαρτυτικά, πλακουντοποιικά, ἀρτοκοπικά, μαγειρικὴν διδασκαλίαν καὶ δειπνητικὰς ἐπιστολάς ² κλπ. Παρὰ τὴν ἔλλειπιν ἐν τούτοις ταύτην, θὰ ἡδύνατό τις, τὰς πηγὰς ἐρευνῶν, χρήσιμα, καὶ ἐνίοτε πλούσια, νὰ συλλέξῃ στοιχεῖα.

Ἐν πρώτοις διὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν χρήσιμον παρέχουσιν ὕλικόν τὰ ἑπτὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ θεσπίσματος τοῦ Διοκλητιανοῦ ³ καὶ ὁ Παιδαγωγὸς τοῦ Κλήμεντος, ἰδίᾳ τὰ τέσσαρα πρῶτα κεφάλαια τοῦ δευτέρου βιβλίου, καὶ μάλιστα τὸ πρῶτον «πῶς περὶ τὰς τροφὰς ἀναστρεπτόν», ὥς καὶ τίνα τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Παλλαδά.

¹ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Γεύματα, δείπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Ι', σ. 97 ἔξ.

² Συγγραφεῖς τοιούτων πραγματειῶν ἀναφέρει ὁ Π ο λ υ δ ε ύ κ η ς ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του, 6. 71.

³ Βλ. M o m m s e n - B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian.

Καὶ οἱ Ἑλληνολατινικοὶ δὲ διάλογοι οἱ φερόμενοι ἐπ' ὀνόματι τῶν ἑρμηνευμάτων τοῦ Πολυδεύκου, καὶ μάλιστα τὸ εἰκοστὸν καὶ εἰκοστὸν πέμπτον κεφάλαιον, περὶ βρωμάτων καὶ ποτῶν, ἐνδιαφερούσας παρέχουσι πληροφορίας¹. Τὸ αὐτὸ δὲ ρητέον καὶ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν σχολιαστῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χόρτα, τὰ λάχανα καὶ τοὺς καρπούς, πολλὰ θὰ εἶχε νὰ ἐπωφεληθῇ ὁ ἐρευνητὴς χρησιμοποιοῦν μετὰ προσοχῆς τὰ γεωπονικὰ βιβλία.

Οἱ μεσαιωνικοὶ ἱατροί, ἔχοντες ὡς βάσιν τὸν Γαληνόν, γράψαντα καὶ «περὶ τροφῶν δυνάμεως» καὶ «περὶ εὐχυμίας καὶ κακοχυμίας τροφῶν», καὶ παλαιότερον τὸν Ξενοκράτη, ἀπὸ διαιτητικῆς ἐπόψεως τὸ ζήτημα πραγματευόμενοι, χρήσιμον πολλάκις καὶ πλούσιον σχετικῶς μᾶς παρέχουσιν ὕλικόν. Οὕτω βοηθεῖ πολὺ τὸ ἔργον τοῦ Ὁριβαίου «ἱατρικαὶ συναγωγαί» καὶ μάλιστα τὸ τέταρτον αὐτοῦ βιβλίον «περὶ σκευασίας τροφῶν», τὸ ἔργον τοῦ ἐν πολλοῖς ἐπ' αὐτοῦ στηριζομένου Παύλου τοῦ Αἰγινήτου, ἰδίᾳ τὰ κεφάλαια τοῦ Α' βιβλίου ἀπὸ τοῦ 73ου καὶ πέραν, τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ (ἐκδ. Puschmann), τοῦ Συμεὸν Σήθ ἢ διατριβὴ «περὶ τροφῶν δυνάμεων» καὶ κατόπιν τῶν μεταγενεστέρων, πολλάκις καὶ ἀνωνύμων, Βυζαντινῶν ἱατρῶν ἐργίδια, τὰ ὅποια στηρίζονται εἰς τὰ ἔργα τῶν παλαιότερων ἱατρῶν καὶ τὰ ὅποια εἰς δύο τόμους συνεκέντρωσε καὶ ἐξέδωκεν ὁ Ideler².

Ἄλλη χρησιμοποίησιμος πηγὴ εἶναι αἱ διάφοροι ὁμίλιαί τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι, περὶ ἐγκρατείας, γαστριμαργίας καὶ μέθης ὁμιλοῦντες, συχνὰ εὐρίσκουσιν ἀφορμὴν νὰ ψέξωσι τὴν πολυτέλειαν τῶν φαγητῶν τῶν συγχρόνων των. Αἱ ὁμίλιαί π.χ. «εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον» ἢ «περὶ αὐταρκείας βρωμάτων» ἢ «περὶ μετρίας πόσεως» ἢ «περὶ τῆς κατὰ τὰ βρώματα ἀτυφίας καὶ ἀπλότητος» ἢ «κατὰ μεθύνοντων» χρησιμώτατον παρέχουσιν ὕλικόν.

Καὶ τὰ ὄνειροκριτικὰ δὲ βιβλία δὲν ὑστεροῦσι χρησιμώτατα μάλιστα εἶναι τὰ κεφάλαια αὐτῶν «περὶ διαφορῶν βρωμάτων», «περὶ οἶνον καὶ πομάτων», «περὶ λαχάνων καὶ ὀσπρίων», «περὶ ὀπώρας παντοίας» κτλ.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι τὰ τυπικὰ τῶν μονῶν ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ποσότητος καὶ ποιότητος, τῆς τροφῆς τῶν μοναχῶν, περὶ τῆς τραπέζης καὶ τῆς διαίτης αὐτῶν κτλ., ἐνδιαφερούσας οὕτω πληροφορίας διὰ τὸ θέμα παρέχοντα.

Ἐκ τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, καὶ δὴ ἐκ τῶν κεφαλαίων περὶ μακελλαρίων, σαλδαμαρίων καὶ ἰχθυοπρατῶν, οὐχὶ ἀναξίας

¹ Ἐπιθι καὶ τὸ ὑπὸ G o e t z ἐκδοθὲν Corpus Glossariorum Latinorum.

² I d e l e r, Physici et medici Graeci minores.

λόγου πληροφορίας θὰ ἡδύνατό τις νὰ συλλέξη, ὥς καὶ ἐκ τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, εἰς τὸ μέρος μάλιστα ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ τίνα τρόφιμα πρέπει νὰ παραληφθῶσι χάριν τῆς βασιλικῆς τραπέζης ἐκστρατεύοντος τοῦ βασιλέως (Ἐκθεσις, σ. 463. 14 ἐξ.).

Αἱ πληροφορίες αἱ ὑπὸ τῶν χρονογράφων παρεχόμεναι εἶναι ἰσχυαί.

Διὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ IB' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν χρόνους ἐπαρκεῖς παρέχουσι πληροφορίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ Προδρομεια ποιήματα, καὶ δὴ τὸ κατὰ τῶν ἡγουμένων, μετὰ δὲ ταῦτα ἡ παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῶων καὶ ὁ Πουλλολόγος, διὰ τὰ ὀπωρικά ὁ Πωρικολόγος, διὰ τοὺς ἰχθῦς ὁ Ὁψαρολόγος ¹ καὶ τὸ ἐργίδιον τοῦ Θεολογικῆ «ὥς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων» ². Καὶ τὰ μεσαιωνικά δ' ἐπύλλια ἐν διαφόροις στίχοις τῶν ἐνδιαφερούσας μᾶς δίδουσι πληροφορίας.

Τέλος πολλοῦ λόγου ἄξια διὰ τὸ θέμα εἶναι τὰ λεγόμενα ἐν ταῖς Ἀσίζαις τῆς Κύπρου, μάλιστα εἰς τὰ κεφάλαια τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ τέλη τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς τὰ εἰς τὴν νῆσον εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα ³.

Αἱ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω, γενικώτατα μνημονευθεισῶν πηγῶν, παρεχόμεναι πληροφορίες ἔχουσι τοῦτο τὸ μειονέκτημα, ὅτι πολλάκις μᾶς δίδουσι τροφῶν ἢ ποτῶν ὀνόματα μόνον, δὲν μᾶς περιγράφουσιν ὅμως καὶ τὸν τρόπον τῆς παρασκευῆς αὐτῶν. Καὶ δύναται μὲν πολλάκις ἐπίκουρος νὰ ἔλθῃ ἡ γνώσις τῆς Νεοελληνικῆς ὀψαρτυτικῆς, ἐνίοτε ὅμως καὶ αὕτη δύναται ν' ἀπατήσῃ, διότι ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα διάφορον κατὰ τόπους ἐννοεῖται φαγητόν.

Ὡς βοηθήματα διὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κεφάλαιον θὰ ἔχῃ ὁ ἐρευνήτης τὰ θαυμάσια σχόλια τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ εἰς τὰ Προδρομεια ποιήματα ⁴ καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ξενοκράτους καὶ Γαλινοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ ὅσα καὶ ἐγὼ ἐσημείωσα ἐν τῇ διατριβῇ μου «Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας» ⁵.

Ἐλάχιστα, καὶ ἐντελῶς γενικά, εἶναι ὅσα ἔγραψεν ὁ Πλάτων Ροδοκανάκις ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Βυζαντινὴ μαγειρικὴ» ⁶. Τέλος σχετικὴ εἶναι

¹ Τοῦτον ἐξέδωκεν ὁ K. K r u m b a c h e r ἐν Sitzb. der Bayer. Akad. τοῦ 1903, σελ. 345—380.

² Βλέπε τὸ κείμενον ἐκδεδομένον ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημονί τοῦ Λάμπρου, τόμ. 7, σ. 353 ἐξ.

³ Ἐπιθι Α' καὶ Β' κεφ. 295 ἐξ. (Κ. Σάθ α, Μεσ. Βιβλ. 6. 237 ἐξ. 487 ἐξ.)

⁴ Βλ. ταῦτα ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν Ἀτάκτων του.

⁵ Ἐπιθι τὴν Ἑπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, 3. 58 ἐξ.

⁶ Ἡ μελέτη ἐξεδόθη ἐν τῷ Ἡμερολόγιῳ τοῦ Σκόκου τοῦ 1916, σ. 188—191.

ἡ διατριβὴ τῶν Jeanselme ¹-Oeconomos, Aliments et recettes culinaires des byzantins ².

Τὸ ἄριστον ὅμως, ὡς συνήθως, βοήθημα διὰ τὸ θέμα παραμένει ἡ γνῶσις τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς τῶν διαφόρων φαγητῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι ὡς καὶ τῶν ποτῶν τὰ ὅποια οὗτοι πίνουν*.

ΤΑ ΠΡΟΣΦΑΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΤΥΡΟΣ

Ὡς ἐν τῇ περὶ γευμάτων καὶ δεῖπνων τῶν Βυζαντινῶν διατριβῇ μου λέγω, τρία ἦσαν τὰ στάδια ἐνὸς κανονικοῦ γεύματος, τὸ τῶν προδουριῶν, τὸ τοῦ μίνσου τοῦ ὀπτομίνσου, καθ' ὃ παρετίθεντο διάφοροι μερίδες κρέ-

¹ Ὁ Jeanselme ὑπὸ τὸν τίτλον *l'alcoolisme à Byzance* ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν ἐν τῇ *Société française d'histoire de la Médecine*, τόμ. 18 (1924), Νο 9 καὶ 10. Αὕτη, ὁμιλοῦσα περὶ τῆς ροπῆς τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τὸ οἰνοποιεῖν κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας, ἀπαριθμεῖ τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς οἰνοποσίας καὶ τὰ μέτρα τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν καπῆλων καὶ οἰνοποτούντων καὶ ἀναφέρει διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων ἀνθρώπους ρέποντας πρὸς τὴν οἰνοποισίαν, οὐδεμίαν δὲ μνηεῖαν κάμνει τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ποτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ ἰδιαίτερος ἡμᾶς ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἐνδιαφέρει.

² Ἀνεκoinώθη ἐν τῷ IIIe Congrès de l'art de guérir, Londres, Juillet 1922. Ἡ μελέτη ἔχει κυρίως ὑπ' ὄψιν κείμενα τοῦ IB' μ. X. αἰῶνος, τὴν διατριβὴν τοῦ Ἱεροφίλου «περὶ τροφῶν κύκλος» καὶ τινὰ κείμενα ἐκδεδομένα ὑπὸ τοῦ Ideler ἐν τῷ διτόμῳ ἔργῳ του *Physici et medici Graeci minores*, τὰ Γεωπονικά καὶ τὸ μεταγενέστερον γεωπονικὸν Ἀγαπίου Λάνδου τοῦ Κρητός. Τῆς διατριβῆς ταύτης ὡς καὶ τῆς ἀνωτέρω ἔλαβον γνῶσιν διὰ τῆς φιλόφρονος καὶ φιλικῆς μεσολαβήσεως τοῦ συναδέλφου κ. Fr. Dölger, εἰς ὃν καὶ ἀπὸ τοῦ χώρου τούτου θερμὰς ἐκφράζω εὐχαριστίας.

* Β ρ α χ υ γ ρ α φ ί α ι :

Ἀ ν ὡ ν υ μ ο ς = Ἀνωνύμου περὶ χυμῶν, βρωμάτων καὶ πομάτων. (Ideler, *Physici et medici Graeci minores*, τόμ. 2.)

Ἱ ε ρ ό φ ι λ ο ς = Ἱεροφίλου σοφιστοῦ περὶ τροφῶν κύκλος. (Ideler, *Physici et medici Graeci minores*, τόμ. 1.)

Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς = Ὁριβασίου ἱατρικῶν συναγωγῶν βιβλία (ἐκδ. Raeder).

Ὁ ψ α ρ ο λ ό γ ο ς = K. Krumbacher, *Das Mittelgriechische Fischbuch* (Sitzb. der Bayer. Akad. 1903, σ. 361 καὶ 362.)

P o è m e s = H e s s e l i n g - P e r n o t, *Poèmes Prodromiques*.

Σ ή θ = Συμεῶνος Σηθὶ σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον περὶ τροφῶν δυνάμεων (ἐκδ. Langkavel).

Σ υ μ β ο λ ή = Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή εἰς τὴν Κρητικὴν λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας (Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τόμ. 3).

Τ υ π ι κ ό ν = L. Petit, *Typicon du monastère de la Kosmosotira* (Izswestija, τόμ. II').

Χ ω ν ι ά τ η ς = Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σφῳόμενα (ἐκδ. Λάμπρου).

ατος ἢ μαγειρεύματος, καὶ τὸ τοῦ δουλκίου, ὅφ' ὃ κυρίως καὶ ἀρχικῶς, θὰ ἐνοοῦντο γλυκύσματα, κατόπιν ὅμως γενικῶς τὰ ἐπιδόρπια, συμπεριλαμβανομένων, ἐννοεῖται, καὶ τῶν διαφόρων καρπῶν καὶ τραγημάτων ¹.

² Ἀς ἀκολουθήσωμεν ἐνταῦθα τὴν σειρὰν ταύτην.

Ἡ κυρία τροφή τῶν Βυζαντινῶν ἦτο, ὡς εἰκός, ὁ ἄρτος, τὸ *ψωμίν* ὅπως ἔλεγον, διαφόρου ποιότητος διὰ τὰς διαφόρους τάξεις. Ἡ πρώτη, καὶ ἀρίστη ποιότητος αὐτοῦ, ἦτο τὸ *σιλίγγιον* ἢ ὁ *σιλιγνίτης* (*panis siligineus*), παρ' αὐτὸ τὸ *ἀφραῖτον* ἢ *ἀφρατίσιν*, μετὰ ταῦτα ἤρχετο ὁ μέσος ἄρτος, τὸ δευτέρας τουτέστι ποιότητος ψωμίου, καὶ τέλος τὸ τῆς τρίτης, τὸ *κιβαρόν* (*panis cibarius*) ².

Πρὸς τῷ ἄρτι ἔτρωγον καὶ τὸν τυρόν, *τυρὶν* ἢ *τυρίτσιν*, χλωρὸν ἢ ξηρόν ³, ὡς ἐκλεκτὰ εἶδη τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζονται τὸ Βλάχικον καὶ τὸ Κρητικόν ⁴, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐπαινεῖται καὶ κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ⁵, τὸ δὲ δευτέρον κατὰ τὸν ΙΕ' ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη, ὅστις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὁμιλεῖ διὰ τὸν πίονα Κρητικὸν τυρόν τῶν χρόνων του ⁶.

Ἐκλεκτὸν ἐπ' ἴσης εἶδος τυροῦ ἦτο τότε καὶ τὸ *ἀπότυρον*, τὸ ὁποῖον κακῶς διορθοῦται εἰς ἀνθότυρον, καὶ ὅπερ εἶναι ὄντως τὸ αὐτὸ μὲ τὸ κοινὸν *ἀνθότυρο* ⁷, τὸν ἀνθίνην τυρόν τοῦ Ἑσυχίου.

Καὶ ἡ *μυζήθρα* (=ζυμήθρα) δὲ ἦτο τότε ἐν μεγάλῃ χρήσει—τυρομυζήθρα ἀναφέρει ἥτε φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου καὶ ὁ Στ. Σαχλίκης εἰς τὴν παραῤῥεον ἀφήγησίν του ⁸—

¹ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Ι', 133).

² Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ὀνόματα καὶ εἶδη ἄρτων κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 5, 36 ἐξ.).

³ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκριτικόν, κεφ. 251, (σελ. 207. 6. 7, Drexl).

⁴ Ροèmes, II. 30α καὶ 31, III. 181. 182, IV. 52. Βλ. καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Ἱ τ α λ ι κ ο ῦ πρὸς τὸν φιλόσοφον Πρόδρομον (Σ υ ν. Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Theodoros Prodromos, σ. 296).

⁵ Β α ρ ώ ν ο υ Β έ γ κ ε σ λ α Β ρ α τ ι σ λ ά φ φ ό ν Μ ή τ ρ ο β ί τ ς, Ἡ Κωνσταντινούπολις κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα (1591—1596), σ. 146 (μετάφρ. Δρίσκου).

⁶ H i p p o l. N o i r e t, Lettres inédites de Michel Apostolis, σ. 92. Βλ. καὶ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολήν, 3. 59.

⁷ Ροèmes III. 182. Ὁ Ν ι κ ή τ α ς Χ ω ν ι ά τ η ς ἐν τῇ Χρονικῇ του Διηγίσει, 443. 20, ἀναφέρει καὶ Ἰωάννην Ἀποτυρᾶν, παρασκευάζοντα δηλαδὴ καὶ πωλοῦντα ἀπότυρα. Νῦν ἐν Μήλῳ τὸ κοινότερον ἀνθότυρο λέγεται ἁ π ό τ υ ρ ο, ἐν ἐπωδῇ δὲ κατὰ τῆς βασκανίας ἐκ Σελίνου τῆς Κρήτης ἀναφέρεται τυρὶ κ ι' ἀποτύρι. Ι. Μ α θ ι ο υ δ ά κ η, Γηθειές, δεσιές Σελίνου (Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον Α', 136, 138). Βλ. καὶ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν τινῶν ἐπιθέτων σημασία καὶ ὁρθογραφία (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδ. 5. 3 καὶ 4).

⁸ Π β. Ν. Ἑλληνομν. 1. 442 στίχ. 12. Σ α χ λ ί κ η ς, Στίχ. 136 (ἐκδ. Παπαδημητρίου).

ἐν ᾧ ὁ κακῆς ποιότητος τυρὸς ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ σήμερον, *ἀσβεστότυρον*.¹

Εἰς τὴν Κύπρον, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας, ἐχρησιμοποιοῦν καὶ τυρὸν κομιζόμενον ἀπὸ τὰς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν κατεχομένης χώρας, τὴν Συρίαν δῆλα δὴ καὶ Παλαιστίνην «τυρὶν ἀπὲ τὰ χωρία τοὺς Σαρακηνούς»². Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τοὺς ἱατρούς, ὁ τυρὸς εἶναι δύσπεπτος, μεταξὺ δὲ τοῦ μαλακοῦ καὶ προσφάτου καὶ τοῦ ξηροῦ προτιμῆ-τέος ὁ πρῶτος³.

Πᾶν τὸ πρὸς τῷ ἄρτῳ ἐσθιόμενον ἐκαλεῖτο γενικῶς, ἤδη ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, προσφάγιον⁴, τὸ τῶν ἀρχαίων ὄψον⁵. Προσφάγιον λοιπὸν ἦτο ὁ ἰχθύς, τὸ κρέας, ὁ τυρὸς, τὰ ὄσπρια κτλ.⁶ ἐπειδὴ ὁμως οἱ Βυζαντινοὶ ὡς προσόφημα συνήθως ἐχρησιμοποιοῦν τὸν τυρόν⁷, διὰ τοῦτο αὐτὸν ἐκάλουν κατ' ἐξοχὴν *προσφάγιν* ἢ *προσφάν*, ὡς διάφοροι μαρτυρίαι δεικνύουσιν.

Οὕτως ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἀναφέρεται ἡ μεσαιωνικὴ παροιμία «ὅπου γὰρ λείπει τὸ ψωμὶν προσφάν οὐκ ἐνθυμοῦνται»⁸, ἥτις ἔχει καὶ τὴν ἐξῆς διατύπωσιν: «ἄρτον τις φαιγεῖν οὐκ ἔχων προσφάγιον

¹ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 199. 19, 661. 3.

² Ἀοῖζαι τῆς Κύπρου, Α' καὶ Β', κεφ. 296 καὶ 298 (Κ. Σάθα, Μεο. Βιβλ., 6. 246. 497).

³ Παύλος Ἀλγινῆτης, 1. 89 (σ. 63. 25, Heiberg). Σήθ, 104, 12.

⁴ Ὁ Ἀττικιστὴς Μοῖρις λέγει: ὄψον Ἀττικῶς, προσφάγιον Ἑλληνικῶς.

⁵ Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου ἀναγινώσκομεν: ὄψον· πᾶν προσόφημα ἢ προσφάγιον καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωνάρᾳ φερομένῳ: ὄψον· προσφάγιον· εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ. 867. 56: «δῆλον δὲ ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπλῶς προσοφήματος, ταῦτόν δ' εἰπεῖν κοινῶς προσφάγιον, τὸ ὁψάριον λέγεται ὑποκοριστικῷ τύπῳ. Βλ. καὶ J o h. K a l i t s u n a k i s ὄψον und ὁψάριον (Festschrift Kretschmer's, σ. 96 ἐξ.)

⁶ Ἴνα ἐξ πένητες ὑπὲρ προσφαγίου ἔχωσιν εἴτε κρέας εἴτε ἰχθύας ἢ τυρὸν ἢ ὄσπριον (M i k l o s i c h - M ü l l e r, Acta et Diplomata, 5, σ. 306). Ὑπὲρ προσφαγίου ὄσπριον μόδια θαλάσσια δύο καὶ τυροῦ λίτρας πεντήκοντα (D m i t r i e w s k j, Τυπικά, σ. 695). Λαμβάνειν δ' ἕκαστον ἀδελφὸν προσφάγιον μίνους δύο καὶ πρὸς ἓν κρασοβόλιν καλογηρικόν (L. P e t i t, Τυρίκον, 13. 54).

⁷ Ὅτι τὸ ψωμοτύρι ἦτο τὸ προχειρότατον τότε φαγητὸν δηλοῖ καὶ ὁ Πρόδρομος, ὅστις λέγει ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐν κυνηγίῳ εὐρισκόμενοι τρώγουσι πολλὰς μέλανα ἄρτον καὶ τυρὸν μετὰ καρδάμου. Θ. Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Λόγος εἰς τὸν πορφυρογέννητον κυρὸν Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνόν, Β. Ζ. 16. 73. καὶ πάλιν ὁ αὐτός: «οὔτε τυρόν μοι ἔφερες εἰς ὄψον» (Σ υ ν ό δ η Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 165).

⁸ Poèmes, IV. 203.

ἐξίηται»¹ ἢ «ἄρτον οὐκ εἶχεν ὁ πτωχὸς καὶ τυρὸν ἠγόραζεν»², ἥτις σήμερον λέγεται «ψωμί, τυρὶ δὲν εἴχαμε καὶ ραπανάκια γιὰ τὴν ὕρεξι», φερομένη ἐπὶ τῶν στερουμένων τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων καὶ ἐπιζητούντων τὰ σπανιώτερα καὶ πολυτελέστερα.

Ὅτι δ' ὄντως ὁ τυρὸς κατ' ἐξοχὴν, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἐλέγετο προσφάγιν δεικνύει ἐπιστολὴ ἐκ Κέας τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου, ὅστις λέγει ὅτι, ὅταν ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς νησιώτας τὸ ἐρώτημα «παῖδες μὴ τι προσφάγιον ἔχετε; οἱ δὲ παραχρῆμα τυρὸν προτείνουσι. Τοῦτο γὰρ καὶ μόνον νησιῶται οἷδε καλοῦσι προσφάγιον, τὸ κοινὸν κατηγόρημα εἰς ἐιδικὸν κατάγοντες»³. Ὅτι δὲ ἡ χρῆσις τῆς λ. δὲν θὰ ἦτο περιορισμένη, φανερώνει ὁ σημερινὸς βίος. Νῦν δῆλα δὴ ἐν Κύπρῳ προσφάγιν ἢ προσφὰς λέγεται πᾶν εἶδος τυροῦ, προσφὰς ἐν Ρόδῳ μυζήθρα μαλακὴ ἐντὸς ἄλλης τεθεῖσα⁴ καὶ μπροσφάι, ἐν Σελίνῳ τῆς Κρήτης, ἢ μυζήθρα, *σφάρι* δ' ἢ αὐτὴ ἐν Νισύρῳ⁵.

Κατεσκευάζετο δ' ὁ τυρὸς, ὅστις ὡς χλωρὸς πολλάκις ἀλατιζόμενος ἐτίθετο ἐντὸς πηλίνων γαστριῶν⁶, εἴτε ἐκ γάλακτος προβάτου, εἴτε ἐκ βοείου τοιούτου⁷, εἴτε καὶ αἰγείου⁸. Ὁ ξυγαλάκτινον τυρὸν ἀναφέρει ὁ ἱατρὸς Ὁριβάσιος⁹, ἐν δὲ τῇ παιδιοφράστῳ διηγῆσαι τῶν τετραπόδων ζῴων ἐπαινεῖται ὁ ἐκ γάλακτος βουβάλου, τὸν ὅποιον, ὡς λιπαρώτατον, μετεχειρίζοντο οἱ ἡγούμενοι εἰς τὸ καλογηρικὸν φαγητὸν *μονόκυνθρον*, περὶ οὗ κατωτέρω θὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα ἢ ὡς εὐστόμαχος παρετίθετο εἰς τὰς τραπέζας τῶν ἀρχόντων καὶ πλουσίων¹⁰.

Φαίνεται δ' ὅτι ὁ τυρὸς καὶ τηγανιζόμενος θὰ ἐτίθετο ἐντὸς ζωμῶν· οὕτω τοῦλάχιστον ἐγὼ ἐρμηνεύω τοὺς «τυρεψητοὺς ζωμοὺς» τοὺς ἐν τῷ κλητορολόγιῳ τοῦ Φιλοθέου ἀναφερομένους¹¹.

¹ K. K r u m b a c h e r, Die Moskauer Sammlung der Mittelgriechischen Sprichwörter, σ. 366 καὶ 410.

² Βλ. τὸ corpus τῶν παροιμογραφῶν, Β', 748. 26.

³ Χ ω ν ι á τ η ς, 2. 194. 4. Βλ. καὶ N. B e e s, Zu προσφάγιον (Käse) in einem Brief des Metropolitens Michael Choniatis von Athen (Annuaire de l'Institut de phil. et d'histoire orient. et slave, 5 (1937), σ. 31 - 35).

⁴ Β ε ν ε τ ο κ λ έ ο υ ς, Βραχεῖαι τιναε παρατηρήσεις, σ. 98.

⁵ Ζωγράφειος Ἀγών, 1. 412. 40.

⁶ Γαστρία τυριῶν συχνὰ ἀναφέρονται ἐν τοῖς ἐγγράφοις. Ὁ τοιοῦτος τυρὸς νῦν ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ λέγεται τυρὶ κουρουπιαστό.

⁷ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκριτ., κεφ. 251, σ. 207. 10 (Drexl).

⁸ Ὁ ρ ι β á σ ι ο ς, 4. 3 (σ. 99. 26).

⁹ Ὁ ρ ι β á σ ι ο ς, 3. 18. 8 (σ. 80. 21).

¹⁰ Στίχ. 599—603 (W a g n e r, Carmina Graeca medii aevi, σ. 161. 162).

¹¹ Φ ι λ ο θ έ ο υ, Κλητορολόγιον, 165. 26 (Bury). Ὁ Ὁ ρ ι β á σ ι ο ς, 4. 2. 3 (σ. 98. 22, 99. 26) εἰς τὰ ὑποτίμματα καταλέγει καὶ «ὅσα τυρῷ καὶ ὄξει σκευάζεται» εἰς δὲ τὰ ἡδύσματα πάλιν τὸν τυρόν. Οἱ Ἀρχαῖοι Ἑλληνας μεχειρίζοντο τὰ

Παρά τὸν τυρὸν συνήθως ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὰς ἐλαίας, τὰς μελαίνας, αἵτινες χαρακτηρίζονται ὡς ὀλιγότροφοι καὶ τὰς λευκάς, ἀσπρες, αἵτινες χαρακτηρίζονται καὶ ὡς κολυμβάδες, νῦν κολυμπη(σ)τές. Διετηροῦντο δ' αἱ ἐλαῖαι εἴτε ἐντὸς ἄλμης (ἀλμάδες) ἢ ὄξους ἢ ὀξυμέλιτος¹. Τὰς ἐλαίας δὲ ταύτας συνίστων οἱ ἱατροὶ νὰ μὴ τρώγῃ τις κατὰ Δεκέμβριον, ἀλλὰ κατὰ Μάρτιον².

Ἐκτὸς δὲ τῶν κολυμβάδων ἐλαιῶν μετεχειρίζοντο καὶ τὰς πρασίνας, θλαστές, νῦν τσακιστές³, πρὸς δὲ καὶ τὰς θρουπάτας (θρουπεπεῖς), τὰς ἐπὶ τῆς ἐλαίας δῆλα δὴ ὠριμανθείσας μελαίνας, νῦν κοινῶς θρουμπες⁴ ἢ ρονπάδες.

Συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πρῶτὶ νὰ λαμβάνωσι τὸ ἀκράτισμα, ἥτοι οἶνον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐμβαπτισθῇ τεμάχιον ἄρτου, τὴν συνήθειαν δὲν ταύτην εἶχον καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι, μάλιστα οἱ ἐργατικοί, καλοῦντες τὸ πρῶτὸν τοῦτο ἐμβρωμα *βουκκάκρατον* (βούκκα+ἄκρατος).

Ἐν τῇ τοῦ Ψευδαθανασίου ἱστορίᾳ τοῦ Μελχισεδέκ (Migne, P. G. 28.529) φέρεται: «ἐπέδωκεν αὐτῷ ποτήριον οἶνου ἐπιβαλὼν αὐτῷ καὶ κλάσμα ἄρτου, ὃ λέγεται βουκκάκρατον ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας», μνημονεύεται δ' ἡ λέξις καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Δοσιθέου «βουκκάκρατον χρῆξεις, Δοσίθεε, καλῶς ὑπαγε, λαβὲ βουκκάκρατον»⁵. Ἐκαμε δὲ μνεῖαν τῆς κατὰ

ρήματα τυροῦν καὶ φαριμακεῖν τυροῖς, ἵνα δηλώσωσι τὴν ἐντὸς τῶν φαγητῶν ἐμβολὴν τυροῦ.

¹ Ὁ ριβάσιος, "Ενθ' ἀν. 3. 19. 1 (σ. 81. 12). Παῦλος Αἰγινῆτης, 1. 81. 3 (σ. 59. 7). Σήθ, 39. 2. Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας (Λαογραφ. 4. 251). Ἀνώνυμος, 2. 261. 275. Tafel, Eustathii opusc. 230. 95, 339 65. Πβ. τὸ λεξικὸν τοῦ Ζωναρά ἐν λλ. ἀλμάδες καὶ φθινοπωρίς. Ὁ Φρύνιχος (σ. 118, Lobeck) καταδικάζει τὴν ὀνομασίαν κολυμβάδες, ἀντὶ τοῦ ἀλμάδες. Περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν κολυμβάδων ἐλαιῶν βλ. Γεωπονικά Θ', κεφ. 33. Γενικῶς διὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἐλαιῶν ἐπιθι Mommsen - Blümmner, Der Maximaltarif des Diocletian σ. 103. Δι' ἀλμάδας ἐλαίας παρατιθεμένας εἰς τὰς μοναχικὰς τραπέζας ὁμιλεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Tafel, Eustathii opusc. 230. 95). Βλ. καὶ Jeanselem - Oeconomos, Aliments et recettes culinaires, σ. 161.

² Ἱερόφιλος 1. 411. 417.

³ Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος (Dmitriewskj, Τυπικά, 1. 688). Κατὰ τὸ ὀνομαστικὸν τοῦ Πολυδεύκου, 6. 45 «ἄς δὲ οἱ νῦν θλαστές, ταύτας πυρῆνας οἱ κῶμικοί». Πῶς ἐγίνοντο αἱ θλασταὶ ἐλαῖαι βλ. Γεωπονικά Θ', κεφ. 32.

⁴ Ὁ ριβάσιος, 2. 69. 11 (σ. 65. 14). Παῦλος Αἰγινῆτης, "Ενθ' ἀν. Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Σουῖδα ἐν λ. γιγέρμιος.

⁵ Pierre-Marie Brun, La vie de Saint Dosithée (Orientalia Christiana, 26—2, σ. 118. 22, 120. 5).

τὸ πρῶτ' ἀπορροφήσεως ἀκράτου βραδύτερον καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος¹.

ΤΑ ΠΡΟΔΡΟΜΙΑ

Ὁ Λιουτπράνδος ἐν τῇ Ἀνταποδόσει του, μεταξὺ ἄλλων, διηγεῖται ὅτι ὁ Νικηφόρος Φωκάς τοῦ ἔστειλε παχὺ ἐρίφιον διὰ χαβιαρίου κεκαρυκευμένον, παρέχων οὕτω τὴν παλαιότεραν μνειάν τῆς χρήσεως χαβιαρίου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν².

Τὸ χαβιάρι ἀναφέρει μετὰ ταῦτα ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἐν τοῖς ποιήμασί του, μνημιονεύων καὶ σαρδαμαρίου (salgamarii) χαβιαροκατελεύτου καὶ Χαβιαροπούλου³.

Τοῦ μέλανος χαβιαρίου, μικρὸν μετὰ τὸν Πρόδρομον, μνειάν ποιεῖται καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, ἀναφέρον «ὥς ἰχθύων ὅσα ἐπὶ ἀρρίχων μέλανα κέχυνται σωρηδόν»⁴ καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης, ὅστις πέμπει ὡς φιλικὸν δῶρον «μέλαν ὦν τεταρριχέμενον»⁵, κατὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος τὸ ἀναφέρουσι καὶ γλωσσάρια Ρωσσοελληνικά⁶. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ χαβιαρίου τούτου⁷, ὑφ' ὃ δέον νὰ ἐννοήσωμεν οὐχὶ μόνον τὸ μέλαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐρυθρόν, ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὰ *φοτάρια*, νῦν κοινῶς *ἀβγοτάρια*, σύνδνο αὐτὰ ἐνόυντες καὶ διὰ κηροῦ περικαλύπτοντες⁸. Οὕτως ὁ Συμεὼν Σηθὶ ὀμιλεῖ διὰ *φοτάρια*, δύσπεπτα αὐτὰ χαρακτηρίζων καὶ ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτῶν

¹ Ed. Kurtz, Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos B. Z. 16. 82. στίχ. 268. Τὸ βουζκάκρατον, πολὺχρηστον καὶ νῦν παρὰ τοῖς χωρικοῖς ὄν, καλεῖται σήμερον *κ ρ α σ ο ψ ι χ ι α*.

² Σπ. Ζαμπελίου, Βυζαντιναὶ μελέται, σ. 531.

³ Poèmes III. 83. 93. 206.

⁴ Tafel, Eustathii opusc. 231. 6.

⁵ Hippol. Noiret, Lettres inédites de Michel Apostolis, σ. 77. Φ. Κορυλλέ, Συμβολή, 3. 62.

⁶ M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächsbuch, σ. 48.

⁷ Τὸ χαβιάρι εἶναι λέξις ξενική, οὐχὶ ὁρθῶς δ' ὁ Ν. Πολίτης (Λαογραφικά σύμμεικτα 1. 119) νομίζει ὅτι παράγεται ἐκ τοῦ ἀβγάριν. Πληροφορίας διὰ τὸ χαβιάρι βλ. ἐν K. Dietrich, Byzantinische Quellen zur Länder und Völkerkunde, 2. 97. Α. Κοραῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 85.

⁸ Βλ. Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 63, 5 27. Τὸ ἀβγοτάρια ἐκ τοῦ ἀβγοτάρια. Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ΙΒ', αἰῶνος ἀναγινώσκομεν: σίτου, κριθῆς, οἴνου καὶ ταραχῶν. Sprata, Diplomii Greci Siciliani inediti, 7. 39. Τὸ κοινῶς ἀβγοτάρια νῦν ἐν Πόντῳ λέγεται ὠβγοτάρια, βοτάρια ὃ ἐν Τριφυλίᾳ καὶ βοῦτάρια ὃ ἐν Αἰτωλίᾳ.

ἀποτρέπων¹. Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλεῖ διὰ «ὧὰ ἰχθύων ὅσα εἰς δυνάδα πλακῶδη παρὰκείνται παραυγάζοντα εἰς ὑπέρυθρον» καὶ «διὰ ὧὰ ἰχθύων τεταριχευμένα»², καὶ ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης διὰ τὰ «ταριχευτὰ τῶν ἰχθύων ὧὰ τὰ αὐὰ καὶ ἰσχνά»³.

Εἰς τὰ προδόρπια καταλεκτέα καὶ ἡ κάππαρις, τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔτρωγον. Ἡ Φρύνη π.χ., προτοῦ εἰς ἐπιφανῆ ἐταίραν ἐξελιχθῆ, ἀναφέρεται ὅτι συνέλεγε καὶ ἐπώλει κάππαριν⁴. Κατὰ τὸν Διοσκουρίδην τοὺς καυλοὺς καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς φυομένους εἰς τραχεῖς καὶ λεπτογείους τόπους καὶ νήσους συλλέγοντες ἐταρίχευον ἐν ἄλμῃ⁵, περὶ ταριχείας δὲ τῶν καλύκων καὶ τῶν ἀπαλῶν αὐτῆς ἀκρεμόνων ὁμιλεῖ καὶ ὁ Γαληνός⁶. Μ. ταγενέστεροι συγγραφεῖς καὶ κείμενα ὁμιλοῦσιν ἐπ' ἴσης περὶ βρώσεως τῶν κορύμβων καὶ τρυφερῶν ἄκρων τῆς καππάρεως⁷, τὰ ὅποια πιθανώτατα καὶ θὰ ἐμαγείρευον, ὥς καὶ οἱ νησιῶται σήμερον, οἷτινες βράζοντες αὐτά, ἵνα τὴν πικρίαν ἀποβάλωσι, τὰ κάμνουν σκορδαλιάν.

Οὐ μόνον δ' ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ τὴν κάππαριν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς προκαλοῦσαν τὴν ὄρεξιν⁸, ἀλλὰ καὶ πρὸς θεραπευτικοὺς σκοποὺς μετεχειρίζοντο αὐτήν, ὥς ἐκ τῶν ἱατρικῶν βιβλίων καὶ ἄλλων μαρτυριῶν φαίνεται⁹. Οὕτως ὁ Σουΐδας ἐν τῷ λεξικῷ του γράφει: κάππαρις· εἶδος βοτάνης, ἧς ὁ καρπὸς δοκεῖ εἶναι ὀνήσιμος, παρέστησε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος τὸν μοναχὸν λέγοντα·

πάτερ μου, ἐφλεβοτόμησα, ἄς διὰβω ἀπὸ τὸν φόρον
μῆνα ἀγοράσω κάππαριν καὶ τώρα γιὰ ποῦ φθάνω¹⁰.

¹ Σ ή θ, 125. 9.

² Tafel, Eustathii opusc. 230. 95. 231. 1. Βλ. καὶ Tafel, Betrachtungen über den Mönchtum, σ. 98.

³ Χωνιάτης, τόμ. 2. 339. 26 καὶ 641. 650.

⁴ Ἀθήναιος, Π', σ. 567.

⁵ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 173. 2.

⁶ Γαληνός, Περὶ τροφῶν δυνάμεως, τόμ. 6, σ. 615 (Kühn).

⁷ Γ. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 7 ἴσσορ. 119. 190. Tafel, Eustathii opusc. 223. 73. Χωνιάτης, 2. 256. 1. Ἀσίτικὸ ὑπόρου Α' καὶ Β' κεφ. 296 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 6. 245. 496). Βλ. καὶ Mommsen - Blümmner, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 87.

⁸ Ὁριβάσιος, 3. 19. 6 (σ. 81. 23).

⁹ Ἀλέξ. Τράλλιανός, 2. 97 (Puschmann). Σ ή θ, σ. 53—54.

¹⁰ Poèmes. III. 344b.

ΤΑ ΠΡΟΧΕΙΡΑ ΜΑΓΕΙΡΕΥΜΑΤΑ ¹

Συνηθέστατα κατὰ τὰς νηστησίμους ἡμέρας, καὶ δὴ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ², ἀναφέρεται ὅτι οἱ μοναχοὶ ἔπινον εἰς τὰ μοναστήρια τὸ ἁγιοζούμιν, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται καὶ ὡς μαγειρεία³. Τοῦτο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προδρόμου, παρεσκευάζετο ὡς ἑξῆς· ἐντὸς μεγάλης μεταλλίνης χύτρας ἔθετον ὕδωρ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνέβαλλον ἄφθονα κρόμυα, μετὰ δὲ τὸν βρασμόν, ἐπέχεον διὰ τοῦ ρωγίου τρεῖς ἔλαιον συμβράζοντες, διὰ τὴν εὐωδίαν, καὶ κλωνάρια θρύμβου (θρυμβόξυλα). Τὸν οὕτω παρασκευασθέντα ζωμόν ⁴ ἔχον ἐντὸς πινακίων, ἐν οἷς εἶχον θέσει τεμάχια ἄρτου. Τὸ φαγητὸν δῆλα δὴ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο φαῦλον—κατὰ τὸν Πρόδρομον ἐδάμαζε τοὺς ταπεινοὺς ἄββᾶδες—ὥμοιάζε πὺρὸς τὴν *θερμαλατίαν*, ἣτις ἀπετελεῖτο, πιθανώτατα, ἐκ θερμοῦ ὕδατος, εἰς ὃ εἶχεν ἐμβληθῇ ἄλας, ἔλαιον καὶ σκόροδον ἢ ὕζος, ἥτοι δῆλα δὴ ἡ νῦν κατὰ τὸν *μπουκορβάλα* ἢ *πανάδα* καλουμένη ⁵. Τοιοῦτον μάλιστα πρόχειρον φαγητὸν ἀποτελούμενον ἐκ ξηρῶν τεμαχίων ἄρτου ἐμβυθισθέντων εἰς χύτραν περιέχουσαν ἔλαιον καὶ κεκομμένα κρόμυα ἀναφέρεται ἐν ἁγιολογικῷ κειμένῳ ⁶, ἐν ᾧ ὁ Πρόδρομος ἀναφέρει ζωμόν μὲ ὀλίγον παστὸν καὶ θρύμματα μεγάλα, ὅπερ παρασκευάσμα καλεῖ καὶ *παστομαγειρεῖαν* ⁷.

Ἄλλο πρόχειρον, διὰ τοὺς καλογήρους κυρίως ἐν ἡμέραις ἐπ' ἴσης νηστείας, φαγητὸν ἦτο ἡ *γρούτη* ἢ *γρούτα* ἢ *γρουτίτσα*, ἡ ὁποία θεωρεῖται καὶ συνώνυμος τῆς *ἀθάρας* ⁸.

¹ Τὸ μαγεῖρεμα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐκαλεῖτο καὶ οὕτω καὶ *μαγειρεία*, ὅπως καὶ νῦν ἐν Πόντῳ (μαερεία), ἐν δὲ τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι (III. 104) καὶ *μαγερεία*, ὅπως καὶ σήμερον.

² Κατὰ τὸν Ἑλενοῦ πόλεως Παλλάδιον, P.G. 34.1148, νηστεύουσι κατὰ τὰς δύο αὐτὰς ἡμέρας «ἐν γὰρ Τετράδι ὁ σωτήρ παραδίδεται, ἐν δὲ τῇ Παρασκευῇ σταυροῦται».

³ Poèmes, III. 213. L. Petit, Tyricon, 13. σ. 49. Ἀγιοζούμι νῦν ἐν Πελοποννήσῳ λέγεται ζωμὸς ὀλίγος καὶ ἐκλεκτός. Βλ. καὶ A. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 287. 288.

⁴ Poèmes, III. 292. A. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 287.

⁵ Poèmes, III. 301a. A. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 287. Καὶ νῦν ἐν Ζακύνθῳ τὸ τοιοῦτον φαγητὸν λέγεται *θερμαλατιά*.

⁶ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Μαξίμου τοῦ Ἀθωνίτου, Anall. Boll. 54. σελ. 63. 25.

⁷ Poèmes, I. 264, II. 104.

⁸ Poèmes, II. 42a. Μιχαήλ Γλυξᾶ, Στίχοι, στίχ. 264. L. Petit, Tyricon, 13. 35. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 5. 410.

Ὅποῖόν τι φαγητὸν ἦτο αὕτη γνωρίζομεν ἐκ τῆς σημερινῆς χρήσεως ἐν Κύπρῳ δῆλα δὴ καὶ ἐν Πόντῳ νῦν γρούταν (Λατ. grutum) λέγουσιν εὐτελὲς πολτῶδες φαγητὸν ἀποτελούμενον ἐξ ἀλεύρου ἀπλοῦ ἢ καὶ φρυγέντος, διαλυθέντος δ' ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος.

Ὡς δ' εἰς τὸ ἀγιοζοῦμιν ἐνέβαλλον θρυμβόξυλα, οὕτως εἰς τὴν γρούταν βλησκοῦνιν¹, τὴν τῶν ἀρχαίων δῆλα δὴ εὖοσμον βοτάνην βληχώνιον, τὸ σημερινὸν καὶ μεσαιωνικὸν φλησκοῦνιν.

Οὕτως ὄντως ἡ γρούτα συνωνυμεῖ τῇ ἀθάρα, ἣτις, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν Βυζαντινῶν, ἦτο ἄλευρον ἐψημένον ἢ ἐψημένη σεμίδαλις μετὰ ἐλαίου² κοινῶς καὶ τότε καὶ νῦν *κουρκούτη* καλουμένη καὶ ὡς τροφή κυρίως τῶν παιδαρίων χρησιμοποιουμένη³.

Καὶ τῆς ἀθάρας πάλιν συνώνυμος ἦτο ἡ συχνὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀναφερομένη *ἀλευρέα*⁴, ἣτις καὶ νῦν κατὰ τόπους καλεῖται *ἀλευριά* καὶ ἐν Μακεδονίᾳ *ἀλευρόζουμους*.

Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἐν τοῖς ποιήμασί του παριστᾷ τὸν ἡγούμενον λέγοντα πρὸς αὐτόν, μοναχόν :

καὶ ἄφες τρώγειν τὰ πολλὰ ν' ἀλέθης πασπαλᾷτα⁵.

Ὁ στίχος οὗτος ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ μεσαιωνικὸν φαγητὸν *πασπάλη*, τὸ ὁποῖον εἶναι συνώνυμον τοῦ *γρούτ*, ὅπερ πάλιν περιγράφεται ὡς ἐξ ἀλεύ-

¹ Poèmes, II. 42a. Βλ. ὅσα ἔγραψε διὰ τὸ βλησκοῦνιν ὁ Κ. Κό ν τ ο ς ἐν Παρνασσῷ, τόμ. 1, σ. 195.

² Ἀθάραν ἄλευρον ἐψημένον, λέγει δὲ τὴν γρούτην, ὡς οἶμαι λέξ. Ζωναρά, ἐν ἴλ. ἀθήρη δὲ ἡ ἐψημένη σεμίδαλις, ἣν καὶ ἀθάραν φησὶν ὁ κωμικός. Εὐ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1675. 60.

³ Ὁ Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς 2. 92 (Wellmann) γράφει : ἀθήρα δὲ ἐκ τῆς ἀληλεσμένης εἰς λεπτὸν ζέας σκευάζεται· ἔστι δὲ ρόφημα ὥστερ πολτάριον ὑγρὸν παιδίῳ ἀρμόδιον, ἅπερ παρέλαβε καὶ ὁ Σίθ ἐν τῷ περὶ τροφῶν δυνάμειον ἔργῳ του (137. 1) καὶ ὁ Φρύγιος δὲ λέγει : «ἀθάρη» ἔστι δὲ ἡ ἀθάρη ἡ ἐκ πυρῶν ἡψημένων καὶ διακεχυμένων ὥστερ ἔντος τροφή· καὶ ὁ Ἡσύχιος : ἀθάρα· ὀλόπυρος πτισάνη πυροῦ καὶ πολτῶδες τι καὶ ὁ Σχολιαστής τοῦ Ἀριστοφάνους (Πλουτ. 673) : ἀθάρας ἡγουν κουρκούτης. Ἐγραψε δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀκτουάριος, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος (Ideler, 2. 361. 11) : πτίσας τε (τὴν κριθήν) καὶ ἀκριβῶς ἡψήσας καθὰ καὶ τὴν ἀθάραν σκευάζομεν. Πβ. καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Σουῖδα ἐν λ. ἀθάρα.

⁴ Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. ἀλεβραῖα, ἐνθα φέρεται : ἀθήρα καὶ ἀθάρα· εἶδος πολταρίου παιδίῳ, ὃ λέγουσιν ἀλευρέαν. Τῆς ἀλευρέας μετὰ γάλακτος παρασκευαζομένης μνείαν ποιεῖται καὶ ἀνώνυμος ἱατρός (Ideler, 2. 261). Ἡ ἀλευριά φέρεται σήμερον ἐν Ρόδῳ, Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ, πρὸς δὲ καὶ ἐν παροιμίαις καὶ περιγράφεται ὡς ἔδεσμα πρόχειρον ἐξ ἀλεύρου καὶ ἐλαίου ἢ, ἐν Νάξῳ, ὡς «σιτᾶρι κομμένο μαγειρεμένο».

⁵ Poèmes, III. 106.

ρου καὶ ὕδατος ἔψημα ¹, εἶναι δὴλα δὴ τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἀλευρέαν.

Πρὸς τὰ ἀνωτέρω πρόχειρα παρασκευάσματα συνδετέον καὶ τὸ ἀφαρόζωμον, περὶ οὗ τὰ ἐξῆς σημειοῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος : «τὸ δὲ ἄφαρ, ὃ ἔστι ταχὺ καὶ εὐθέως, οὕτως ἐτρίβη πρὸς κοινότητα τὴν ἀπὸ συνηθείας, ὥστε τινὲς τῶν πολλῶν τὸν αὐτοσχέδιον ζωμὸν ἀφαρόζωμόν φασιν, ὡς εἴ τις εἴποι ταχύζωμον, εὐθύζωμον» ².

Μεταξὺ τῶν οἰκιακῶν σκευῶν τῶν Βυζαντινῶν ἀναφέρεται καὶ τὸ χειρομύλιον, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἔκοπτον δι' αὐτοῦ τὸν σίτον, τὸν χόνδρον ἢ τραγανὸν ἢ τραγὸν ἀποτελοῦντες ³, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὁμώνυμον θὰ παρεσκευάζον φαγητόν, τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου περιγράφουσι τὰ Γεωπονικά ⁴.

ΤΑ ΠΕΡΙΧΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΛΥΣΜΑΤΑ

Διὰ τῆς λ. περίχυμα, ἣν καὶ τὰ Προδρομεία ποιήματα ἀναφέρουσι (III. 148), ἐννοοῦμεν τὰ ἀλλοῶς ἐμβάμματα καὶ τὰς κοινῶς, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, σάλτσες ⁵, αἵτινες καὶ σαβοῦραι, παρὰ τὸ Λατινικὸν sapor ἑλέγοντο ⁶.

Ἐν εἶδος σάλτσας, δι' ἰχθύς καὶ λαχανικά, ἐκ τῶν ἐντοσθίων τῶν σκόμβρων ἢ θύννων, κυρίως ὁμῶς τοῦ ἰχθύος τοῦ καλουμένου γάρου ⁷ κατασκευαζομένης, ἦτο ὁ γάρος ⁸, τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου ἐκ τῶν ἐν-

¹ Ἰδ. τὰ λεξικά τοῦ Ἡσυχίου καὶ Σοφίστα ἐν λ. γυρίν.

² Εἰς τὰ ἱστορικά, Παρεκβ. 1191. 13. Τὸ ἀφαρόζωμον ὁ da Somavera ἐν τῷ λεξικῷ του καλεῖ ἀνεμόσουπαν.

³ Χόνδρος· τραγανός· Ἡσύχιος.

⁴ Γεωπον. 3 κεφ. 7. 8. Σήθ, 127. 1 ἐξ. Τὸν χόνδρον ἀναφέρει καὶ ὁ Ὁρίβασιος, 3. 3. 2 (σελ. 71. 15). Νῦν ἐν Αὐλωναρίῳ Εὐβοίας τραγανός καὶ ἐν Ἰμβρῳ τραγανός λέγεται ὁ τῶν μεσαιωνικῶν τραγός, ὁ κοινῶς τραχανάς.

⁵ Τὴν λέξιν σάλτσαν παρέχει τὸ εἰς τὴν δημόδην γλῶσσαν κείμενον τῆς Χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (787. 25). Ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν τραπεζῶν ὑπῆρχε καὶ ἰδιαιτέρον δοχεῖον πρὸς ὑποδοχὴν τῆς σάλτσας, σαλταρίον καλούμενον. Φ. Κορυλλέ, Γεύματα, δειπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10. 113).

⁶ Ὁ Πρόδρομος πάλιν εἶπε (Poèmes 216aa).

σὰν πάrouνε σαβούρα τὰ σκουτέλλια

Ἐντεῦθεν σαβούρα σκουτέλλια εἶναι κυρίως τὰ πλήρη σαβούρας, τὰ ὑπερχειλῆ. Βλ. καὶ ὅσα περὶ τοῦ ἐπιθέτου σαβούρος ἔγραψεν ὁ Χατζιδάκις ἐν Ἀθηνῶν τῷ 21 (1909), σ. 441 ἐξ.

⁷ Plinii, N. H. 31. 43.

⁸ Ἐπιθ. Διοσκουρίδην, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 32. 34. Ἀνώνυμος, 2. 261. 265. Πβ. καὶ Mommsen - Blumner, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 72. Α. Κορᾶ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 183.

τοσθίων, τῶν βραγχίων καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ἰχθύος, πρὸς δὲ καὶ ἄλατος, περιγράφουσι τὰ Γεωπονικά ¹.

Ὁ γάρως οὗτος, ὅστις πολλάκις ἀνემιγνύετο μὲ ὕδωρ, οἶνον, ὄξος καὶ ἔλαιον, ὁπότε ἐλέγετο ὑδρόγαρος, οἰνόγαρος, ὀξύγαρος ἢ γαρέλαιον ² ἢ ἐλαιόγαρον ³, οὕτω καὶ νῦν καλεῖται καὶ κατασκευάζεται. Εἰς τὰς Βυζαντινὰς δὲ τραπέζας ὑπῆρχε καὶ ἰδιαίτερον δοχεῖον πρὸς ἐναπόθεσιν τοῦ γάρου, γαράριον καλούμενον ⁴ ἢ γαρερόν ⁵.

Ἐκαλεῖτο δ' ὁ γάρως κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ ἀβδόμιον ⁶, ἐκ τοῦ Λατινικοῦ *abdomen*, ἢ δὲ χρῆσις αὐτοῦ, μάλιστα μετὰ πεπέρεως, ἐθεωρεῖτο ἰδίᾳ τῶν γαστριμάργων, δι' ὃ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας συνιστῶσι τὴν ἀποφυγὴν αὐτοῦ ⁷, εἰς τὸ νόστιμον δ' αὐτοῦ ἀποβλέποντες οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ὡς φιλικὸν ἀπέστελλον δῶρον ⁸.

Ὅτι συνετέλει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ νόστιμον ⁹ τὸ φαγητόν, καρύκευμα δῆλα διὴ ἢ λίπος, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο ἡδυσμα ¹⁰,

¹ Γεωπονικά, 20. 46.

² Ἰδ. τὰ ὑπὸ τοῦ Rutschmann σημειούμενα ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, 1, σ. 392. 393.

³ (C. G. L. 2. 294. 4, 3. 653. 11).

⁴ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Γεύματα, δειπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν ('Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10, 121).

⁵ Ἐν τῷ C. G. L. φέρεται: «γαρεροῦν *liquaminarium*».

⁶ Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Du Cange ἐν λ. ἀβδόμιον. Νῦν ἐν Λατινικῇ ἀβδόμι λέγεται πᾶν τὸ λίαν ἄλυτον.

⁷ Ν ε ί λ ο υ, Ἐπιστολαί, P.G. 79. 438. 504. Π α χ ω μ ί ο υ, Ἀσκητικαὶ διατάξεις (Pitra, *Analecta sacra*, V.114).

⁸ L. P e t i t, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἀθῶ, Anal. Boll. 25. 21 ἔξ., 62. 2.

⁹ Τὸ ἡδὺ φαγητόν ἤδη οἱ μεταγενέστεροι ἔλεγον νόστιμον, τὴν λ. πρὸς τὴν γλυκύτητα τοῦ νόστου, τῆς εἰς τὴν πατρίδα δῆλα διὴ ἐπανόδου, συνδέσαντες Παρὰ Σ ο υ ῖ δ α ἀναγινώσκωμεν: νόστος· παρὰ τῇ συνηθείᾳ γλυκασμός, ἐπὶ τῶν ἐδεσμάτων ὡς ἀπὸ τῆς οἰκαδε ἀναστροφῆς, παρὰ τὸ τῆς πατρίδος γλυκύ· εἶπε δὲ καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς Εὐ σ τ ά θ ι ο ς, 1388. 40: «οἱ δὲ μεθ' Ὀμηρον καὶ βρωμά τί φασιν νόστιμον καὶ νόστον δὲ τὴν ἡδύτητα διὰ τὸ ἡδὺ τοῦ Ὀμηρικοῦ νόστου». Τὸ ἐπίθ. ἐπὶ τῆς σημερινῆς σημασίας καὶ ἀλλαγῇ παρ' Εὐσταθίου 1490. 41, 1859. 53, 1885. 28. T a f e l, Eustathii opusc. 158. 64, 246. 61. Ὅρα δ' ὅτι ἐν Κύπρῳ νῦν ν ό σ τ ο ς λέγεται ἡ ἡδύτης, ἢ κοινῶς νοστιμάδα, Α. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Κυπριακά, 2. 676 καὶ ν ό σ τ ο ς πάλιν ἐν Καρπάθῳ ἢ εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδος ('Ε μ μ. Μ α ν ω λ α κ ά κ η, Καρπαθιακά, 290. 335). Τὸ καλὸν δὲ νόστον ἔχον ἐλέγετο κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ ἔ μ ν ο σ τ ο ν, εὐνοστον δῆλα διὴ.

¹⁰ Πβ. τὴν Βυζαντινὴν παροιμίαν: ὁ λαγῶδς καθ' ἑαυτοῦ τὰ ἡδύσματα. Καὶ ἐν Κερκύρᾳ λέγουσι σήμερον δὲν ἔχω ἡδυσμα, ἥτοι δὲν ἔχω ἄρτυμά τι, καρύκευμά τι.

πρὸς δὲ καὶ ἀρτυσία¹ καὶ κο(ν)διμέντον, ἐκ τοῦ Λατιτικοῦ *condimentum*².

Μεταξὺ λοιπὸν τῶν ἡδυσμάτων, τὰ ὅποια διεκρίνοντο εἰς χλωρὰ καὶ τετριμμένα, καταλεκτέα τὰ πράσα, σέλινα, ὁ ἡδύσμος, τὸ κύμινον, μάρσαθον, δενδρολίβανον, ἄνηθον, τὸ καρναβάδιν (εἶδος κυμίνου)³, ὁ ὀρίγανος, ἡ θύμβρα, τὸ μακεδονήσιον καὶ τὸ ὄξος, τό, κατὰ Ὀριβάσιον, «ἡδυσμι κάλλιστον τοῖς ὄψοις»⁴, τὸ ὅποῖον καὶ γλυκάδιον ἐκάλουν⁵, πρὸς δὲ καὶ τὸ Ἰνδικὸν ξύλον, τὸ κοινῶς *κιννάμωμον*, τοῦ ὁποῖου διέστελλον δύο εἶδη, τὸ ἀληθινὸν καὶ τὸ ξυλοκιννάμωμον⁶. Τοῦτο, ὅταν μάλιστα ἐπωλεῖτο τετριμμένον, ἐλέγετο καὶ *τριψίδιν*⁷, κείμενα δὲ τῶν τελευταίων αἰώνων τὸ λέγουσιν, ὡς καὶ σήμερον, *κανέλλαν*⁸.

Παρὰ τὸ κιννάμωμον χρήσις εἰς τὰ φαγητὰ ἐγίνετο καὶ τοῦ πεπέρεως, καὶ δὴ τοῦ μέλανος, τὸ ὅποῖον ἐπιπασσόμενον εἰς τὰς τροφὰς προϋ-

¹ Ἀρτυσία σημαίνει παρὰ Βυζαντινοῖς καὶ πᾶν εἶδος τροφίμων (Κ. Πορφυρογεννήτου, "Εκθεσις, 463. 13, ἀλλὰ καὶ χοίρειον λίπος λειωμένον, *Trinchera*, Syllabus, 224. 293 καὶ τὸ καρύκευμα. Ὁ Περὶ ὁρομοσ π. χ. (Poëmes, III. 404h) λέγει: γοργὸν γὰρ μαγειρεύουσιν σὺν πάσαις ἀρτυσίαις, σημασία ἧς καὶ νῦν ὑπάρχει ἐν Βονα τῆς κάτω Ἰταλίας (Μογοςί, Βονα, 25. 75). Σήμερον ἡ ἀρτυσία λέγεται καὶ ἄρτυμα καὶ ἐν Καρπάθῳ ἄρτυσίδιν. Ἐν ταῖς Ἀσίαις τῆς Κύπρου (Α' κεφ. 296, Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 238) τὰ ἀρωματικά εἶδη κανέλλα, καρυόφυλλον κλπ. καλοῦνται ἀρτυματικά, ἄρτυσά δὲ νῦν ἐν Κύπρῳ τὸ κύμινον.

² Poëmes, I. 13, III. 73. *Condimenta*, ἀρτύματα (C. G. L. 2. 108. 2). Σήμερον κοινῶς λέγεται τὸ Μακεδονικὸν πετροσέλιον, ὁ κοινῶς μαϊντανὸς ἢ μακεδονήσι, Α. Κοραῖ, Ἀτακτα, 1. 238.

³ Τὸ καρναβάδιν κατ' ἄλλους εἶναι εἶδος κυμίνου, κατ' ἄλλους δὲ ἡ βοτάνη ἀνούχα, ἡ πρὸς τὸν ἡδύσμον ὁμοιάζουσα (Ἱεροφίλος, 1. 409. 5). *Du Cange*, ἐν λ. ἀνούχα. Α. Κοραῖ, Ἱπποκράτους τὸ περὶ διαίτης ὀξέων, σ. 44 (τόμ. Ε'. τῶν μετὰ θάνατον).

⁴ Ὀριβάσιος, 4. 2. 2 (σ. 97.20) 4. 3. 5 (σ. 99. 23 ξξ.) καὶ 5. 11. 1 (σ. 128. 1 ξξ.). Ἱεροφίλος, 1. 409. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου σελ. 199 (*Wagner*, *Carmina*). Poëmes, II. 38. 40. 45, III. 162. Ἐπιθι καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Α. Κοραῖ. Εἰς Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 241.

⁵ Μ. Ἐτυμολ. 626. 60. Ἰωάννου Ἀκτουαρίου, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος (*Ideler*, 1. 371. 37. 372. 10). Ὁ Πολυδεύκης ἐν τῇ Ὀνομαστικῇ του (6. 67) εἰς τὰ ἡδύσματα καταλέγει τὸ ἔλαιον, τὸ ὄξος, τὸ κύμινον, τὸ ὀρίγανον καὶ τὸν ροῦν.

⁶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, "Εκθεσις, 468. 17. Συμεωνος Μεταφράστου, Ἐπιστολαί, P.G. 114. 229. Χωνιάτης, 2. 4. 11 καὶ 304. 20. Περὶ κινναμώμου βλ. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 243 καὶ 244 (σ. 199. 20, 200. 8, Drexl).

⁷ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, "Εκθεσις 34. 12. Poëmes, II. 38. Heyd, *Histoire du commerce du Levant*, 2. 595.

⁸ Ἀσίαι τῆς Κύπρου, Α'. κεφ. 296 (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 239).

κάλει ἔφεσιν πότου ¹. Οὐ μόνον δ' ἄπλοῦν μετεχειρίζοντο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μετὰ σινάπεως τρίβοντες ἀπετέλουν εἶδος μουστάρδας, ἣν καὶ ἀπὸ ἄπλοῦν σίναπι κατεσκεύαζον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἰς τὴν πέψιν συντελοῦν ², συχνὰ μετὰ διαφόρων φαγητῶν ἔτρωγον, οἷον μετὰ ἰχθύων ἢ καὶ ἀλλάντων ³.

Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ φλησκουνίου ὁμίλησα περὶ γρούτης πραγματευόμενος. Ἐνταῦθα προσθέτω ὅτι καὶ τοῦ θρύμβου ἢ θύμου ἐγίνετο χρήσις, ὃ ὁποῖος ἐτίθετο μάλιστα εἰς τὰ πασιὰ ⁴. Πρὸς τούτοις ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ τὸ *καρυόφυλλον*, νῦν κοινῶς γαρούφαλλον, ἢ *μοσχοκάρφι* καὶ τὸ «τριπτόν ἢ ἀρωματικὸν κάρυον» ἢ *μοσχοκάρυδον* ⁵, τὸ ὁποῖον συνήθως ἔτριβον κατὰ τὰς νηστησίμους ἡμέρας ἐπὶ βεβρασμένων ὀσπρίων ⁶ καὶ τὸ ὁποῖον σήμερον ἀκόμη τρίβουσιν ἐπὶ τοῦ πουρέ, τῶν πατατοκεφτέδων, τῶν κοτελεττῶν καὶ τοῦ πασιτίσιου.

Πάντα ταῦτα τὰ ἀρτύματα χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν συγγραφέων ὡς *ἀρωματικά* ἢ *ἀρώματα* ⁷, ὑπὸ τὴν λ. ὅμως ταύτην δέον νὰ ἐννοήσωμεν καὶ πραγματικά ὑγρὰ ἀρώματα, ὡς σαφῶς μαρτυροῦσιν οἱ συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ Ἀμασειᾶς Ἀστέριος, ψέγων τοὺς πολυτελεῖς δειπνα

¹ Poèmes, III. 183. H e y d, "Ἐνθ' ἄν. 2. 664. Πβ. καὶ τὴν μεσαιωνικὴν παροιμίαν «ὅπου ἔχει πολὺν πιπέρην βάνει καὶ 'ς τὰ λάχανα» K. K r u m h a c h e r, MGS. σ. 85.

² Σ ἡ θ, 102. 22.

³ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 205 (σ. 161. 15. 17, Drexl). Ξ ε ν ο κ ρ ά τ ο υ ς, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνδῶρων τροφῆς, κεφ. 1. 17, 3. 46, 4. 75 (ἔκδ. Κοραῖ). Λ ε ο ν - τ ί ο υ Ν ε α π ό λ ε ω ς, Βίος Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, P.G. 93. 1737. Ἡ τοιαύτη χρήσις τοῦ σινάπεως εἶναι παλαιόθεν γνωστή. M o m m s e m - B l ü m m e r, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 66.

⁴ Δ ι ο σ κ ο υ ρ ί δ ο υ, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 3. 36. 2 (Wellmann). Poèmes, II. 42a: ἀγρόθρουμπον εἰς τὰ πασιὰ, βλησκούνιν εἰς τὴν γρούταν.

⁵ Μ ο σ χ ο κ α ρ ύ δ ι ο ς ἀναφέρεται ἐν τῇ Διηγέσει τοῦ Πωρικολόγου (Wagner, Carmina, σ. 199). Ἐν ταῖς Ἀοίσαις τῆς Κύπρου, κεφ. 294 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 237) καλεῖται μ ο υ σ κ ο υ κ ά ρ υ δ ο ν.

⁶ Θ ε ό δ ω ρ ο ς Σ τ ο υ δ ί τ η ς, P.G. 99. 716. Ὑποτίπωσις τῆς καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου (P h. M e y e r, Die Haupturkunden für die Geschichte d. Athosklöster, σ. 137.) D m i t r i e w s k i j, Τυπικά, 1. 235. 252. Ἀοῖζαι Κύπρου, Α' καὶ Β'. κεφ. 295. 297 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 237, 488). Ὁ ἄσκητις Ν ε ῖ λ ο ς, P. G. 79. 616, ὁμιλεῖ καὶ διὰ τὰς «καρῶν χυμοειδεῖς ἐπιχύσεις» Σ ἡ θ, 56. 14. Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 413. Ἐπιθι καὶ Ε ὑ λ ο γ ί ο υ Κ ο υ ρ ί λ α, Ἱστορικὴ βιβλιογραφία, 1. 45.

⁷ Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 409. 413. Ἀοῖζαι Κύπρου. 1. 296 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 238. 239). Καὶ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου ἀναγινώσκωμεν: ἡδύσματα ἀρώματα. Οἱ Χῖτοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κοραῖ τὸν κοινῶς μαῖντανὸν ἐκάλουν μ υ ρ ω δ ί α ν. Ἀ δ α μ α ν τ ί ο υ Κ ο ρ α ῖ, Ἐπιστολαί, 1. 317 (ἔκδ. Δαμαλά).

παρασκευάζοντας πλουσίους, λέγει ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ τρυφή τοὺς ὠθεῖ «καὶ τῶν ἐξ Ἰνδικῆς ἀρωμάτων παρεγγχείν τοῖς ὄψοις» προσθέτων ὅτι «μᾶλλον τῶν ἱατρῶν οἱ μυροπῶλαι τοῖς μαγείοις ὑπηρετοῦσι» ¹. Καὶ ὁ ἀσκητὴς δὲ Νεῖλος μαρτυρεῖ ὅτι, ἵνα τῶν συγχρόνων του εὐφραίνεται ἡ ὁσφρησις, ἀνεμιγνύοντο εἰς τοὺς ζωμούς «ἀρωμάτων τὰ εὐωδέστατα» ², καὶ ἐν ἀγιολογικοῖς δὲ κειμένοις ἀναφέρονται μάγειροι, οἵτινες ἡψφραινον τῶν ἐσθιόντων τὸν φάρυγγα «ταῖς τῶν μύρων καὶ ὄψων πολυτελείαις» ³.

Ἐπιθυμοῦντες δ' οἱ κοιλιόδουλοι οὐχὶ μόνον τὴν ὁσφρησιν νὰ εὐφράνωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὄρασιν, ἐχρώννυνον διὰ διαφόρων χυμῶν τοὺς ζωμούς. Διδακτικὸν διὰ τὸ ζήτημα εἶναι χωρίον τοῦ ἀσκητοῦ Νεῖλου, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι δι' αἱμάτων καὶ χρωμάτων καὶ δὴ διὰ τῆς ἐπιχύσεως κίνου ⁴ καὶ κρόκου καὶ καρύου παρεσκευάζον οἱ τότε διαφόρους ζωμούς ἐρεθίζοντας τὴν ὄρασιν «ξανθότητι καὶ λευκότητι καὶ τῇ τοῦ μέλανος ὑδαρεστέρα χροιά» ⁵, τοιοῦτόν τι δὲ φαίνεται ὅτι ὑπαινίσσεται κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ὁ σχολιαστὴς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὅταν λέγῃ ὅτι οἱ μάγειροι «παντοδαπαῖς τισι γοητείαις τῶν χυμῶν τῇ μίξει ποιικίλον τι εἶδος ἀποτελοῦσι μαγγανείας» ⁶, ὁμολογεῖ δὲ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ὅτι Κωνσταντῖνος ὁ Η' «καρυκεῦσαι τὰς τροφὰς δεινότητος ἐγεγόνει χροιαῖς τε καὶ ὁσμαῖς καταχρωννύς» ⁷. Φρονῶ δ' ὅτι χάριν τοιαύτης καρυκείας ἐκστρατεύοντος τοῦ βασιλέως ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης του παρελάμβανε, μεταξὺ ἄλλων εἰδῶν, καὶ κρόκον ⁸, ὅστις, κατὰ τὸν Σήθ, εἶναι «εὐστόμαχος καὶ περὶ τὴν τῶν τροφῶν πέψιν συννεργεῖ» ⁹. Ἡ δ' ὑπὸ τοῦ Προδρόμου ἀναφερομένη «κροκάτη μαγειρεία» ἡ ἀποτελουμένη ἀπὸ βραστοὺς καλῆς ποιότητος ἰχθῦς, εἰς τὸν ζωμὸν τῶν ὁποίων εἶχεν ἐμβληθῇ νάρδος (στάχος), καρυόφυλλα, κανέλλα, ὄξος καὶ ἄκαπνον μέλι, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ ἔχουσα ἐμβεβλημένον κρόκον ¹⁰.

¹ P.G. 40. 169.

² P.G. 79. 616.

³ Νικηφόρου σκευοφύλακος τῶν Βλαχερνῶν, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον τὸν Συκεώτην, Anal. Boll. 20. 255.

⁴ Θεοφρ. Φυτ. ἱστορ. κεφ. 18.

⁵ R. Cantarella, Basilio Minimo II scoli inediti, B. Z. 26. 9. 4.

⁶ P.G. 79. 616.

⁷ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Χρονογρ. σ. 27 (Σάθα). Τὰς ὁσμάς ἡδυσμάτων ἠδονὰς καὶ ἀρετὰς ἐχούσας ἀναφέρει καὶ ὁ Ὁριβάσιος, 4. 3. 6 (σ. 99. 80).

⁸ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις, 468. 16.

⁹ Σήθ, 58. 3.

¹⁰ Poëmes, III. 149 ἐξ. Νάρδον παρὰ τὰ τριπίδια ἀναφέρει καὶ ἡ Ἐκθεσις, Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, 34. 12. Ἐν Σαμοθράκῃ κονοῦκατα (=κροκάτα) λέγονται ροδάκινα μὲ σάρκα κιτρίνην ὥς ὁ κρόκος.

Τέλος ἄς προστεθῇ ὅτι ὁ κρόκος, τὸν ὁποῖον ὁ Σήθ χαρακτηρίζει ὡς εὐστόμαχον καὶ συνεργοῦντα εἰς τὴν πέψιν τροφῶν ¹, ὁ δὲ συντάξας τὸν Πωρικολόγον καλεῖ αἵματοδόχον ², ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ κατὰ τὸν ΙΖ' ὑπὸ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ἤρτυον τὰ μακαρώνια μὲ *ζαφοράν* (κρόκον) ³. Καὶ ἐν Κοζάνῃ δὲ σήμερον ὁ ξηρανθεὶς κρόκος χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν μαγείρων, πολλαχοῦ δὲ θέτουσιν ἐντὸς τοῦ πιλαφίου *ζαφοράν*, ἵνα τοῦτο ἀποκτήσῃ κίτρινον χρῶμα.

Ὁ σχολιαστὴς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ὃν μικρὸν ἀνωτέρω ἀνέφερον, μεταξὺ τῶν διαφόρων μαγγανειμάτων τῶν μαγείρων, ἀναφέρει καὶ τὰς «ὀπῶν ἐπεμβολάς». Ἀναμφιβόλως ἐννοεῖ, πλὴν ἄλλων, οἵτινες ὡς *χυμοὶ* ἐν τοῖς ἱατρικοῖς βιβλίοις ἀναφέρονται, καὶ τὸν ὀπὸν τοῦ καρποῦ τῆς ροιᾶς, τὸν μαγειρικὸν ροῦν, τὸν ὁποῖον ὡς «εἰς μαγειρείαν ἥδιστον» χαρακτηρίζουσιν οἱ συγγραφεῖς ⁴ καὶ τὸν ὁποῖον οὐχὶ ὡς εὐστόμαχον θεωροῦσιν οἱ ἱατροὶ ⁵.

Ἐν Ἀριστοφανείῳ ἀποσπάσματι ὁ καρπὸς τῆς ροιᾶς χαρακτηρίζεται ὡς ὀξύγλυκος ⁶. Νὰ εἶναι ἄράγε ἡ τῶν Προδρομείων ποιημάτων ὀξυνόγλυκος μαγειρεία ⁷ ἢ ἐνέχουσα τὸν ὀπὸν τοῦ ὀξυγλύκου ροδίου;

Ἄς προστεθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι τὸ *ξινόρροδο* ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος μεταχειρίζονται ἀντὶ ὀποῦ λεμονίου ἐπὶ ἀλιπάστων ἢ ἐψητῶν ἰχθύων ἢ χόρτων, παρ' αὐτὸ δὲ καὶ τὸν ὀπὸν τῆς ἀώρου σταφυλῆς (ἀγουρίδας.)

ΛΙΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΕΛΗ ΓΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΕΙΠΝΑ

Ὅπως κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὑπῆρχον καὶ οἱ πένητες, εἰς λιτὰς τροφὰς ἀρκούμενοι, καὶ οἱ πλούσιοι καὶ γαστρίμαργοι πολυτελέστατα φαγητὰ καὶ ποικιλώτατα εἰς τὰς ἑαυτῶν τραπέζας παραθέτοντες.

Ἀπλᾷ λοιπὸν καὶ εὐτελεῖς τροφαὶ ἐθεωροῦντο τότε ὁ μέλας ἄρτος,

¹ Σ ἡ θ, 58. 4.

² Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 200 (W a g n e r, *Carmina Graeca medii aevi*).

³ Φ ω σ κ ὁ λ ο υ, Φορτουνάτος, Α' 86. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή, 3. 59.

⁴ T a f e l, Eustathii opusc. 259. 57. Γεωπονικά, 16. 8. Α. Κ ο ρ α ῆ, Ἄτακτα, 4. 483. Γράφει δὲ καὶ ὁ Φώτιος ἐν τῷ λεξικῷ του ροῦν τὸ ἥδυσμα. Εἰς τὰ ἡδύσματα καταλέγει τὸν ροῦν καὶ ὁ Π ο λ υ δ ε ὕ κ ο υ ς ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του 6. 67.

⁵ Ἰ ω ἄ ν ν ο υ Ἀ κ τ ο υ α ρ ί ο υ, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος (Ideler, I. 371. 37, 372. 10).

⁶ Ἀ ρ ι σ τ ο φ. ἀποσπ. 610. (Βλ. Π ο λ υ δ ε ὕ κ ο υ ς, Ὀνομαστ. 6. 80)

⁷ Poèmes, III. 149.

πρὸς αὐτῷ δὲ ὁ τυρός, αἱ ἐλαῖαι, τὰ λάχανα, οἱ βολβοί, τὰ φῶα καὶ τὰ ὄσπρια¹.

Σημειώτεον ὅτι ἀπλᾶς καὶ οὐχὶ καρυκευμένης τροφᾶς ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ κατὰ τὰς Τεσσαρακοστὰς καὶ νηστησίμους ἡμέρας, τὴν Τετάρτην δηλ. καὶ Παρασκευὴν, ὅποτε ἡ κρεωφαγία ἐθεωρεῖτο ἁμάρτημα² ἐποπτευσούσης, τὴν ἄλλως κατὰ κανόνα τηρουμένην νηστείαν, τῆς ἐκκλησίας, ἣτις ἐπέβαλλε καὶ ἐκκλησιαστικὰς ποινὰς εἰς τοὺς κληρικοὺς τοὺς ἄνευ δικαιολογημένης αἰτίας μὴ νηστεύοντας³, ἀφ' οὗ ὁ παρὰ δεισος μᾶς ἐτοιμάζεται «διὰ τῆς στερήσεως καρυκευμάτων καὶ ζωμευμάτων»⁴.

Συνίστων τούτου ἔνεκα οἱ πατέρες ἀπλότητα εἰς τὰς τροφάς, δεχόμενοι, ἔστω, νὰ τρώγωσιν οἱ πιστοὶ κρέας, μετὰ ἐγκρατείας ὅμως, καταφρονούντες τῶν ποικίλων καὶ πολυτελῶν φαγητῶν, ἀφ' οὗ ἄλλως τε καὶ ἡ χοῆσις αὐτῶν ἐβλάπτε τὴν ὑγιεῖαν καχεξίας καὶ νόσους καὶ ἀνατροπὰς στομαχίων προκαλοῦσα, διαφθείρουσα δὲ τὸ κάλλος τοῦ σώματος⁵.

Καὶ αὐτὰ μὲν συνίστων οἱ φρόνιμοι· οἱ κενόδοξοι ὅμως καὶ γαστριμαργοὶ, ἀσχολούμενοι περὶ τὰ περίεργα φαγητά, παρέθετον εἰς τὰς τραπέζας τῶν «ὅσα τε χθὼν πόντου τε βένθη καὶ ἄερος ἀμέτρητον εὖρος ἐκτρέφει» ἢ «ὅσα πετροῦται καὶ ἔρπει καὶ νήχεται», πολυάριθμον πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῦντες προσωπικόν, ἥτοι μαγείρους καὶ καρυκευτὰς καὶ τοὺς τῶν διαφόρων γλυκυσμάτων καὶ ποτῶν παρασκευαστάς, οἵτινες ἐπέδιδον ποικίλους καὶ παραδόξους τρόπους παρασκευῆς⁶.

¹ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 15 (σ. 164. 23, Stählin). Λ ι β α ν ί ο υ, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἐταίρας. 39 (τόμ. 7.65, Förster). Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, P.G. 60. 708. Περὶ τοῦ θέματος βλ. καὶ J e a n s e l m e - O e c o n o m o s, Aliments et recettes culinaires des byzantins, σελ. 165. 166.

² Ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς Εὐσ τ ά θ ι ο ς (Tafel, Eustathii opusc. 299. 20) λέγει ὅτι οἱ Νορμανδοί, καταλαβόντες τὴν Θεσσαλονίκην, ἀνemiγνουν ἐλαιον καὶ λιπαρὰς οὐσίας εἰς τὰ τρώφιμα τῶν κατοίκων, ἀναγκάζοντες οὕτως αὐτοὺς νὰ παραβαίνωσι τὴν κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν νηστείαν.

³ Πβ. τὸν κανόνα 69 τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τὸν 50 τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου καὶ τὰ εἰς αὐτοὺς σχόλια τῶν ἐρμηνευτῶν (Ρ ά λ λ η - Π ο τ λ η, Σύνταγμα. 2. 88, 3. 217). Κατὰ τὰ παραγγέλματα μάλιστα τῆς ἐκκλησίας ἀπηγορεύετο ἡ κατὰ τὰς νηστησίμους ἡμέρας πώλησις κρέατος (Βλ. τὸ περὶ μακελλαρίων 15ον κεφ. τοῦ ἐπαρχικοῦ βιβλίου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ).

⁴ Μ. Β α σ ί λ ε ι ο ς, P. G. 31. 1413. Θ ε ό δ ω ρ ο ς Σ τ ο υ δ ί τ η ς, P. G. 99. 689. Πολλοὶ τῶν ἀσκητῶν, εἰς τὰ ἄκρα τὴν νηστείαν ἐντείνοντες, ἔτρωγον μόνον ἄρτον καὶ ἄλας. Μ. Β α σ ί λ ε ι ο ς, P. G. 30. 688. Ἀ θ α ν ά σ ι ο ς Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ ε ί α ς, P. G. 26. 853.

⁵ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 10. 11 (σελ. 154. 21, 160. 20, 161. 19), 3 11 (σ. 272. 10). Κ υ ρ ή ν η ς Σ υ ν έ σ ι ο ς, P. G. 66. 1056. Μ. Β α σ ί λ ε ι ο ς, P. G. 31. 169. 177, 32. 233. 1248. 1253, 1316. 1320.

⁶ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 3. 4. 26 (σ. 251. 22 ἐξ.). Λ ι β α ν ί ο υ, Φθονερός

ΤΑ ΜΕ ΚΡΕΑΤΑ ΤΕΤΡΑΠΟΔΩΝ ΖΩΩΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΖΟΜΕΝΑ ΦΑΓΗΤΑ

Τὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἡμῶν προγόνων ἐσθιόμενα κρέατα ¹ ἐγίνοντο ἢ βραστά, *ἐφτά* ἢ *ἐκζεστά* καλούμενα, ἢ *ἐψητά* ἢ *ὀφτά* ἢ παρετίθεντο ὡς *ταρίχη* ².

Ἐννοεῖται δ' ὅτι ὁ ἀπλούστερος τρόπος παρασκευῆς ἦτο ὁ διὰ βρασμοῦ, δι' ὃ ὑπῆρχε τότε ἡ παροιμία «ἀργῶ μαγείρῳ πάντα ἐκζεστά» ³.

Σκόπιμον κρίνω ν' ἀναφέρω ἐνταῦθα καὶ τὸν ἐξῆς τρόπον ἐψησεως κρεῶν, ὃν ἀναφέρει ὁ Θεολόγος Γρηγόριος. Ὁ ἱεράρχης λοιπὸν οὗτος λέγει ὅτι οἱ ποιμένες, ἱπποφορβοί, συφορβοὶ καὶ βουκόλοι ἤψηνον τὰ κρέατα θέτοντες αὐτὰ ἐντὸς πηλίνου ἀγγείου πλήρους καθαροῦ ὕδατος, ὅπερ ἔθετον ἀπέναντι τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων προσπελάζοντες ἅμα περὶ αὐτὸ ξηρὰν ἀνημμένην κόπρον ὄνου ⁴.

Ἐκ τοῦ κρέατος τῶν αἰγοπροβάτων, τὰ ὁποῖα καὶ τότε, ὥς καὶ σήμερον, ἐλέγοντο καὶ *σφαχτά* ⁵, προετίμων οἱ Βυζαντινοὶ τὸ τοῦ ἀρνίου, καὶ

τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει, 24.37 (τόμ. 6.631. 638, Förster). Χρυσόστομος, P.G. 48. 985, 52. 471, 55. 278, 58. 659, 59. 179, 62. 569, 63. 176, 64. 437. Μ. Βασίλειος, P. G. 31. 181. 969. 1052, 32. 1316. 1320. Γρηγόριος Θεολόγος, P. G. 35. 877. 880, 36. 50. 316. 580, 37. 658. 1438. Ἀμασείας Ἀστέριος, P. G. 40. 169. Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας, P. G. 86¹. 444. Νεῖλος Ἀσκητής, P. G. 79. 792. 841. Χορικόιου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης, 1. 17 (ἔκδ. Förster - Richtsteig). Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 339. 3. Διὰ μαγείρων μαγανείας γίνεται λόγος ἐν τῷ βίῳ Θεοφάνους τοῦ τῆς Συγριανῆς. Συμεῶνος Μεταφράστου, P.G. 115. 21. Διήγησις Διγενῆς, Δ' 887 (Legrand). Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Νέα Σιών, 1922, σ. 439). Περὶ τῆς πολυτελείας τῶν τραπεζῶν ἀπλῶν πολιτῶν καὶ βασιλέων βλ. Φ. Κουκουλέ, Γεῖματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν (Ἔπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. Ι', 138. 139).

¹ Βλ. καὶ Jean selme - Oeconomo, "Ενθ' ἀν. 156.

² Εὐσταθίου, Παρεμβολαί, 1241. 18. Tafel, Eustathii opusc. 353. 80. Poëmes, IV. 61. 62. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Κυπρίου τοῦ ἐν Χωζιβῇ (Anal. Boll. 7. 104). Πβ. καὶ τὸν ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου (160. 11, Bury) ἀναφερόμενον ὀπτόμινσον ἢ τὸν ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς Βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, 371. 7. μίνσον τοῦ ὀπτομίνσου. Νῦν ἐν Αἰνῷ ἐκζεστός ἢ γζεστός λέγεται ὁ κοινῶς νερόβραστος, ὅστις ζεστός λέγεται ἐν Πόντῳ. Ὁ ὀφτός οὕτω καλεῖται σήμερον ἐν Κύπρῳ, Κρήτῃ καὶ Μεγίστῃ, φθατὲ δ' ἐν Τσακωνίᾳ.

³ Αἰώπου, Κωμικαὶ κωμῳδίαί (Ν. Πολίτιου, Παροιμ. 1. 3).

⁴ P.G. 38. 901. 928. Περὶ παραδόξων τρόπων ἐψησεως κρεάτων παρ' ἡμῖν βλ. τὰ σημειούμενα ἐν Λαογραφίᾳ τόμ. 4^ω σελ. 739 καὶ 740.

⁵ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κερ. 240 (σ. 195. 21, Drexl). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεις, 658. 11, 659. 9.

μάλιστα κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον¹, καὶ δὴ τοῦ γαλαθηνοῦ², τὸ ὅποιον ἐλέγετο γαλακτάριον ἢ γαλούλιον³ ἢ καὶ λακτέντον⁴ ἢ καὶ ἀρνὶν βύζαστε-
ρὸν⁵, καὶ τὸ ὅποιον ἐγένετο καὶ βραστόν⁶, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ὀφτόν⁷.

Τὸ προβάτον ἐν τῇ Παιδιοφράστῳ διηγῆσει τῶν τετραπόδων ζῴων ἐπαινοῦν τὸ κρέας τοῦ⁸ λέγει ὅτι τοῦτο εἶναι νοστιμώτατον καὶ συχνὰ τὸ τρώγουσι διὰ τὴν ἡδονὴν του καὶ τὴν καλοστομαχίαν⁹. Προετίμων δὲ ἐξ ὅλων τῶν μερῶν αὐτοῦ τὸ περὶ τὰς ψόας, τὸ ὅποιον ἐλέγετο στάχυς¹⁰ ἢ μεσονέφριν ἢ ἀπάκιν, νόστιμον δ' ἐθεώρουν καὶ τὴν οὐράν, δονμάκιν καλουμένην¹¹.

Ἐκτὸς τῶν ἀρνίων καὶ προβάτων ἔτρωγον ἐπ' ἴσης καὶ τὰ ἐρίφια¹², ὧν ἀπὸ παλαιότερας ἐποχῆς ἐξυμνοῦντο ὡς νοστιμώτατα τὰ τῆς Μήλου¹³.

Τὰ ἐρίφια, περὶ ὧν λέγει ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς :

καὶ τῶν αἰγῶν τὰ λιπαρὰ γαλακτοφόρα βρέφη
παίinuσι καὶ τρέφουσι τὸ σῶμα κατὰ κράτος¹⁴

¹ Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, σ. 44.

² Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2. 284. Σ ή θ, 20. 11.

³ Kurtz - Drexl, "Ενθ' ἀν. 2. 284. 23. Ἴε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 411. 416.

⁴ Ἴε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 415.

⁵ Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρον. Διήγ. 623. 27.

⁶ Ἀρνειον ζωμόν ἀναφέρει ὁ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 4. 6. 1 (σελ. 101. 25).

⁷ Δός γαλαθνήν ὀπτόν (C. G. L. 3. 288. 11).

⁸ Καλὸν ἐθεωρεῖτο τὸ κρέας τοῦ προβάτου, ὅταν τὸ ζῷον ἦτο ἐνιαύσιον, Σ ή θ, 88. 9.

⁹ Στίχ. 475 (W a g n e r, Carmina Graeca, σ. 157). Κατὰ τὸν Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ν, 1. 3. 3 (σ. 8. 31), τὰ πρόβατα ἔπρεπε νὰ τρώγωνται μετὰ τὴν ἰσημερίαν μέχρι τῶν θερινῶν τροπῶν.

¹⁰ Εἰσέτι καὶ νῦν οἱ πολλοὶ σὺς ἢ προβάτου στάχυν φασὶ τὸ περὶ τὰς ψόας. Ε ὁ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 410. 17. Νῦν σταχωμένος λέγεται ὁ παχύς. Ὁ Π ρ ό - δ ρ ο μ ο ς, Poëmes, II. 105, θὰ ἐπιθύμει νὰ ἔχη καὶ λιπαρὸν προβατικὸν ἀπὸ τὸ μεσονέφριν.

¹¹ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 240 (σ. 196. 6). Ὁ Ἀ ν θ ι μ ο ς Π α π α δ ό - π ο υ λ ο ς, Γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοσις τῆς γλώσσης (Λεξικογρ. Δελτίον, 1. 15) πιστοποιῶν ὅτι ἐν Πόντῳ δ ο υ μ ά κ' λέγεται τὸ λίπος τῆς οὐρᾶς πλατυού-
ρου προβάτου, συνδέει τὴν λέξιν πρὸς τὸ ἀρχαῖον δημός.

¹² Ἴε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 411. 33. Ἴ ω σ ή φ Τ ρ α π ε ζ ο ῦ ν τ ο ς, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἁγιον μεγαλομάρτυρα Εὐγένιον. (Α. Π α π α δ ο π ο ὑ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Fontes imperii Trapezuntini, 66. 25).

¹³ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 3. 1 (σελ. 155. 8, Stählin). Διὰ τὰς ἐρίφους τῆς Μήλου ὀμιλεῖ καὶ ὁ Π ο λ υ δ ε ύ κ η ς ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του, βιβλ. 6 κεφ. 10. 63.

¹⁴ E. M i l l e r, Poëme moral de Constantin Manasses, 9. 62. 638. Κατὰ τὸν Σ ή θ, 37. 2, εὐχυμοὶ ἦσαν οἱ ἔριφοι, ὅταν ἦσαν «μήτε πάνυ νεαροὶ μήτε μεζονες».

ἐμαγειρεύοντο καὶ ἄλλως καὶ παραγεμιζόμενα μὲ σκόροδα, πράσα καὶ κρόμμυα. Οὕτω τοῦλάχιστον παρασκευασθὲν ἐρίφιον λέγει ὁ Λιουτπράνδος ὅτι φιλοφρονούμενος τοῦ ἀπέστειλεν ὁ Νικηφόρος Φωκάς, τὸ ὅποιον ὁ δύστροπος καὶ ψογερός ἱεράρχης οὐδόλως εὗρε νόστιμον¹.

Κρέας δὲ εἰς ὃ εἶχον παρεμβληθῇ σκόροδα θὰ ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Προδρομοῦ καὶ τῶν μεσαιωνικῶν γλωσσarίων ἀναφερόμενον *σκορδατον*², τὸ ὅποιον φρονῶ ὅτι διαφέρει τοῦ ὑπὸ τῶν γλωσσarίων ἐπ' ἴσης ἀναφερομένου *όλοσκόροδον*³. Τὸ τελευταῖον τοῦτο νομίζω ὅτι θὰ εἶναι σκελίδια σκορόδου τηγανιζόμενα μὲ ἔλαιον, φαγητόν, τὸ ὅποιον καὶ σήμερον ἐν Τήνῳ τρώγουσιν οἱ πένητες.

Καὶ ἂφ' οὗ περὶ σκορόδου ὁμιλοῦμεν, ἄς προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι τότε οἱ πένητες τὸ ἔτρωγον μὲ τεμάχιον ἄρτου, ἀπὸ τὰς σκελίδας δ' αὐτοῦ κατεσκεύαζον μυτιωτὸν (σκορδαλιὰν) ἀναμιννύοντες αὐτὰς μετὰ ἔλαιον καὶ μελαίνων ἑλαιῶν⁴. Ἄς λεχθῇ ἐπ' ἴσης ὅτι ὄφτον μὲ σκορδαλιὰν ἔτρωγον οἱ Κρητες ἐπὶ Βενετοκρατίας⁵.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐριφείων κρεάτων ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὰ αἰγυα, δυσπεπτότερα ταῦτα⁶, ὥς καὶ τὰ τῶν κριῶν⁷ καὶ τράγων⁸. Ἀλλὰ καὶ κρέατα αἰγάγων, *ἀγριμίου*, παρετίθεντο εἰς τὰς Βυζαντινὰς τραπέζας⁹.

Συνεΐθιζον δὲ νὰ ἐψήγουν τὸ κρέας τῶν ἀρνίων καὶ ἐριφίων καὶ χοιριδίων εἴτε εἰς σούβλαν αὐτὸ διαπερῶντες ὑπὲρ τὴν ἀνθρακίαν, ὥς καὶ οἱ

¹ Σπ. Ζαμπελίου, Βυζαντινὰ μελέται, 531.

² Roëmes, IV. 64. Goetz, C.G.L. III. 315. 5, 430. 45. Πολυδεύκης, Ἑρμηνεύμ., 132. Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 135. Οὐχὶ ὀρθῶς οἱ ἐκδόται τῶν Προδρομείων ποιημάτων (σελ. 240) καὶ μετ' αὐτῶν οἱ Jeanseleme-Oescopos, Ἐνθ' ἀν. σ. 160, νομίζουσιν ὅτι τὸ σκορδατον σημαίνει ὅτι καὶ τὸ σκορδαλιὰ· τὸ κείμενον εἶναι σαφές :

ἂφ' οὗ δὲ φάγουν ἐκξεστόν, ἔκτοτε τὸ σκορδατον.

³ Goetz, Ἐνθ' ἀν. III. 315. 5.

⁴ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱστρικῆς, 2. 152. 3. Ἐπιθι καὶ τὸν σχολιαστὴν τῶν Ἀλεξίφαρμάκων τοῦ Νικάνδρου, στίχ. 432.

⁵ Φ. Κορυλλέ, Συμβολή, 3. 60.

⁶ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 2. 249. 455 (Puschmann). Ὁρβασίος, 1. 28. 5 (σ. 36. 16).

⁷ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 240 (σ. 193. 25).

⁸ Ἀχμέτ, Ἐνθ' ἀν. σ. 194. 25 καὶ 195. 17.

⁹ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων στίχ. 52 (σ. 143 Wagner, Carmina). Ἰερόφιλος, 1. 416. 22. Περὶ ὑπάρξεως αἰγάγων εἰς τὰς Βυζαντινὰς χώρας καὶ τοῦ κυνηγίου αὐτῶν βλ. Φ. Κορυλλέ, Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (Ἑπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 28).

συγγραφεῖς μαρτυροῦσι καὶ αἱ εἰκόνες δηλοῦσι, πρὸς δὲ καὶ ἐν κλιβάνῳ³, ὅπότε ἐλέγοντο τὰ οὕτω ψηφόμενα *κλιβανῖται* ἢ *κλιβανωτά*³.

Πλὴν τοῦ προβείου κρέατος συχνὰ ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, καὶ μάλιστα οἱ ἄρχοντες, καὶ λαγῶα κρέατα, μ᾽ ὅλον ὀτιδύσπεπτα καὶ δύσ βραστα⁴, τῶν λαγῶν συλλαμβανομένων συνηθέστατα ὑπὸ τῶν κυνηγετικῶν πτηνῶν⁵ καὶ δὴ κατὰ μῆνα Δεκέμβριον⁶.

Πάντως ἐκλεκτὸν μέρος τοῦ λαγωῦ ἐθεώρουν τὸ περὶ τὴν ράχιν⁷, ἵνα δὲ κατὰ τὸν βρασμὸν καταστήσῃσι τὸ κρέας του νόστιμον, συνέβραζον καὶ χοίρειον κρέας⁸. Οὐδ' ἦτο ἄγνωστον τότε καὶ τὸ *κρασσῶτον λαγο-*

¹ Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1.69.15, 73. 10. Χωνιάτης, 2. 164. 22. Νικητὰ Χωνιάτου. Χρον. Διήγ. 406. 10. Βλ. καὶ σχετικὴν εἰκόνα ἐν Oumont, *Evangiles avec peintures byzantines du XIe siècle*, II. 126.

² Ὁ κλίβανος διέφερε τοῦ φούρνου· φούρνος ἦτο ὅ,τι καὶ σήμερον οὕτω καλοῦμεν, κλίβανος ὅμως ἡ κλιβάριον, κατὰ τὸν Μοσχόπουλον (Περὶ σχεδῶν, σ. 13 ἐκδ. Rob. Steph.) «σκευὸς τι σιδηροῦν, ἐφ' ᾧ τοὺς ἄρτους ὅπουσι πῦρ ὑποκαύσαντες καὶ πυρακτώσαντες αὐτό». Ἦτο δὴλα δὴ ὁ κλίβανος, ὅ,τι σήμερον κατὰ τόπους λέγεται γάστρα ἢ μπογάνα ἢ τσερέπα. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Περὶ τὴν Βυζαντινὴν οἰκίαν (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. IB, σ. 133. 134, ἐνθα καὶ τὸ σχετικὸν σχῆμα).

³ Ὃν ἱπποκατῆ, τὸν κλιβανίτην ἄρνα, ἔγραψεν ὁ Κασαρεῖας Ἀρεθας (Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογραφ. 4. 252). Εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, Παρεκβ. 1286. 18 : «ἐμφαίνεται δὲ τῷ τοιοῦτῳ καὶ ὡς ἀκέραιοι εὔοντο ἕως ἐν τῇ ρηθείᾳ δαιτί. Καὶ οὐκ ἀπεικὸς οὐδὲ τοῦτο, εἴ τις διανοοῖτο τὰ μέχρι καὶ ἐς ἄρτι διάφορα κλιβανωτά, ἢ ὡς ἂν ὁ κωμικὸς εἴποι, κριβανωτά ζῆα». Κλιβανωτὸν δ' ἄρνιον ὑπονοεῖ βραδύτερον καὶ ὁ Δριμυτηνὸς εἰς τὴν βοσκοπούλαν του (στίχ. 194) ὅταν ὀμιλεῖ διὰ κρῦον ἄρνι ὀφτὸ ἐπάνω εἰς τὴν πλάκα.

⁴ Ὁ ριβάσιος, 2. 28. 11 (σ. 36. 30). Ἱεροφίλος, 1. 412. Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 338 (σ. 153, Wagner, Carmina). Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ κρέατος τοῦ λαγωῦ βλ. Σήθ, 61. 8. ἐξ. Πβ. καὶ Πολυδεύκης, Ἑρμηνεύματα, σ. 48.

⁵ Φ. Κουκουλέ, Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 22 ἐξ.).

⁶ Θεοδώρου Πρωτοδρόμου, Στίχοι εἰς τοὺς ἱβ'. μῆνας (Extraits des Ms. 11. 2. σελ. 186).

⁷ Θεοδ. Πρωτοδρόμου, Σχέδη μυός (Bouissouade, Anecdota Graeca, I. 429. 430).

⁸ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 381 (Wagner, Carmina σ. 154). Κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ὁ Κρήσις Ἀγάπιος Λάνδος ἐν τῷ Γεωπονικῷ του (σ. 91) ἐπαναλαμβάνων ὅτι τὸ κρέας τοῦ λαγωῦ εἶναι δύσπεπτον, συνιστᾷ «νά μάνουν καὶ λαρδὶ πολὺ εἰς τὸ τσουκάλι νὰ συμιρῆνται ἢ ἄλλο παχύ».

μαγείρευμα, τὸ μετ'οἴνου δῆλα δὴ μαγειρευθὲν κρέας λαγωῦ¹, εἰς δ' ἐνέβαλλον καὶ πιπεράδες, ἥτοι πέπερι². Τὸ κρασᾶτον δ' ἐλέγετο καὶ *ξιδᾶτον*, δσάκις ἀντὶ οἴνου κατὰ τὸ μαγείρευμα μετεχειρίζοντο ὅξος³.

Συνήθους θηράματος ὄντος κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τῆς ἐλάφου—πβ. τὰ συχνὰ *ἐλαφοκυνήγια*⁴—παρὰ τὰ λαγῶα κρέατα, ἐγίνετο χοῆσις καὶ ἐλαφείων, τὰ ὅποια ἐθεωροῦντο ἀρκετὰ νόστιμα⁵ τοῦλάχιστον ἐν τῇ Διηγῇσι τῶν τετραπόδων ζώων τὸ ἐλάφιον λέγει ὅτι τὸ κρέας του ὑπερτερεῖ «ἐπάνω εἰς τὰ κρέατα τῶν τετραπόδων ζώων»⁶, μ' ὅλον ὅτι καὶ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἱατρῶν κακόχυμον καὶ δύσπεπτον⁶.

Καὶ κρέατα δὲ δορκάδων, αἵτινες ἐκαλοῦντο *ραζέλια* καὶ ἴδων τὰ κρέατα ἐθεωροῦντο εὐχυμώτερα τῶν λοιπῶν ἀγρίων ζώων, παρετίθεντο εἰς τὰς Βυζαντινὰς τραπέζας⁷ ὥς καὶ ἀγρίων χοίρων, τῶν ὁποίων ἡ θήρα ἦτο συνήθης⁸.

¹ Ροῦμες, IV. 62. Ὁ Πρόδρομος διατάσσει νὰ κενώσωσι πρῶτον τὸ ἐκζεστόν, δεῦτερον τὸ κρασᾶτον. Καὶ ἐν τῇ Φυσιολογικῇ διηγῇσι τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου (Ν. Ἑλὴν. 1. 447. 82) ἀναγινώσκωμεν :

μὲ εὐφραίνει

καὶ τὸ λαγομαγείρευμα τὸ λέγουσι κρασᾶτο.

Κρασᾶτον τότε ἐλέγετο καὶ πᾶν μὲ κρασίον παρασκευαζόμενον μαγείρευμα.

² Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 300, σελ. 151. Ὅτι αὖ πιπεράδες ἢ πιπερίδες=πέπερι, βλ. τὸν Θησαυρὸν ἐν λ. πέπερι.

³ Σ τ. Σ α χ λ ί κ η, Ἀφήγησις παράξενος, στ. 792 (ἐκδ. Παπαδημητρίου). Πβ. Σ τ. Ε α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Διορθώσεις εἰς τὰ ποιήματα Στεφάνου Σαχλίκη (Βυζαντινὸς 1. 369.) καὶ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολήν, 3. 60.

⁴ Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 249. 455 (Puschmann). Ἴ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 416. 22. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. 240 (σ. 194. 20). Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 255 (W a g n e r, Carmina, σ. 150). Διήγησις τοῦ Διγενῆ, στίχ. 2333 (ἐκδ. Μηλιαράκη). Εἰς τὰς περιοχὰς τῶν μονῶν συχνὰ ὑπῆρχον καὶ ἔλαφοι, ἀπὸ τῆς παροχῆς δ' αὐτῶν ἀπηλλάσσοντο πολλάκις διὰ χρυσοβούλλων. Ἀ ρ κ α - δ ί ο υ Β α τ ο π ε δ ι ν ο ῦ, Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Γ', 210).

⁵ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 340 (W a g n e r, Carmina. σ. 153).

⁶ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 28. 12 (σ. 36. 31). Π α ῦ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 84 (σ. 61. 6). Σ ή θ, 35. 36. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 277. Ἐπιθὶ καὶ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 26). Χρῆσιν ἐλαφείου κρέατος ἀναφέρουσι καὶ τὰ Ἐρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκους, σ. 48.

⁷ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, Ἐνθ' ἀν. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. 240 (σ. 194. 22). Σ ή θ, 33. 9. Ἴ ε ρ ό φ ι λ ο ς, Περὶ τροφῶν κύκλος, 1. 416. Μ α ν ο υ ῆ λ Φ ι λ ῆ, Περὶ ζώων ιδιότητος, 10. 12 (Joh. de Pauw). Αἱ δορκάδες ἐθημεύοντο κυρίως κατὰ τὸν μῆνα Ὀκτώβριον. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἐνθ' ἀν. Θ', 27. 28.

⁸ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 3. 9, 1 (σ. 73. 17). Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, Ἐνθ' ἀν. Ἴ ε ρ ό φ ι λ ο ς, Ἐνθ' ἀν. 416. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 264. Ἴ ο υ λ ί ο υ

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ κρέας, τὸ ὁποῖον συνήθως καὶ εὐχαρίστως ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο πάντων τῶν κρεάτων τροφιμώτατον ἦτο τὸ χοίρειον¹. Ὁ χοῖρος μάλιστα, ὁ καὶ *μουχτερὸν* καλούμενος², ἐπαινῶν τὸ κρέας του, μᾶς πληροφορεῖ καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἐγίνετο τότε ἡ *χοιρινομαγειρεία*, μὲ *χλωρὸν* ἢ καὶ *παστὸν* κρέας· ἢ δῆλα δὴ ἐβράζετο ἀπλῶς τὸ χοίρειον κρέας ἢ συνεβράζετο μὲ λάχανα, καὶ δὴ Φρύγια, τὰ σημερινὰ φρύα ἢ θρύα³, ἢ καὶ μὲ *κολοκύνθιον*⁴ ἢ καὶ μὲ *λαγῶα* ἢ ἐλάφεια κρέατα, ἵνα τὰ καταστήσῃ νόστιμα⁵.

Ἄλλοτε τὸ κρέας τοῦτο ἐγίνετο *δφτόν*, ἐπαινοῦνται μάλιστα οἱ *γαλαθνηοὶ δέλφακες* ἢ *δελφάκια*⁶, τὰ τῆς σκρόφας *ἀπολακτίσματα*⁷ ἢ *ἀπογαλακτίσματα*⁸, τὰ εἰς τοὺς ὀβελοὺς ψηνόμενα, τὸ κρέας τῶν ὁποίων, κατὰ τὴν ἔψην, ἠλείφετο μὲ οἰνόμελι⁹.

Π ο λ υ δ ε ύ κ ο υ ς, Ἑρμηνεύματα, σ. 48. 138. Διήγησις τοῦ Διγενῆ: στίχ. 2333 (Μηλιαράκη). Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, "Ἐνθ' ἀν. Θ", 29. 30.

¹ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 30. 4 (σ. 38. 7), 3. 13. 1 (σ. 74. 14). Π α θ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 82. 1 (σ. 60. 2). Σ ή θ. 119. 21. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 277. Μεγάλη χρησιμὴς ὑεῖων κρεῶν ἐγίνετο καὶ ἐν τῷ στρατῷ, κατὰ μάρτυρα τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, P.G. 35. 1100.

² Poèmes, IV. 129h. E. Miller, Lexiques Grecs inédits, ἐν Annuaire, 8. 247. 297. Σ. Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 298. Ὁ χοῖρος καὶ νῦν κατὰ τόπους λέγεται *μουχτερό* (=μοχθηρὸν ζῷον).

³ Τιμαρίων, σ. 200. Κατὰ τὸν Σ ή θ, 51. 12, ἡ κράμβη «μετὰ πιμελώδους κρεάτος ἐψομένη τὸ πολὺ τῆς βλάβης ἀφαιρεῖται». Βλ. Jeanele - Oecoponomos, "Ἐνθ' ἀν. 166.

⁴ Κατὰ τὸν Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ν, 4. 1. 28 (σ. 95. 17) ἡδιστον φαγητὸν ἐθεωρεῖτο ἡ *κολοκύνθη* ἢ μετὰ *χοιρείου* ταρίχους καὶ μάλιστα Ποντικοῦ συνεψηθεῖσα.

⁵ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων, στίχ. 364 ἐξ. (Wagner, Carmina, σ. 154). Τιμαρίων, 17. (Ellissen, Analekten IV.60). Τὴν *χοιρινομαγειρεῖαν* ἀναφέρει ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἀνοσίου τραγογένη σπανοῦ (Legrand, Bibl. Gr. vulg. 2. 29).

⁶ Ὁ Σχολιαστὴς τῶν Ἀχαρνέων τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 739) γράφει: *χοίρους τοὺς παρ' ἡμῖν νῦν λεγομένους δέλφακας, λέγω δὴ τοὺς μικροὺς σῆς, οὓς οἱ ἀρχαῖοι χοίρους ἐκάλουν. Καὶ νῦν τὰ μικρὰ χοιρίδια λέγονται δέλφακιδες*. Ἐν τῷ διαλόγῳ Τιμαρίωνι ἐπαινεῖται τὸ *γαλαθνηνὸν μηνιαῖον δελφάκιον* (βλ. Jeanele - Oecoponomos, "Ἐνθ' ἀν. σ. 156) καὶ ἐν τοῖς Ἑρμηνεύμασι τοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκου (σ. 48, Boucherie) τὸ «*γαλαθνηνὸν ὀπτόν*».

⁷ Poèmes, III. 163.

⁸ Πολυλόλογος στίχ. 544—5. Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 255.

⁹ Τιμαρίων, 46 (Ellissen, Analekten, IV.91.) Διήγησις παιδιόφραστος, στίχ. 373 (σ. 154, Wagner). Νικητὰ Χωνιάτου, Χρον. Διηγ. 406. 10. Σχολιαστῆς Ἀριστοφ. Ἀχαρν. στίχ. 739. Ἰερόφιλος, Περὶ τροφῶν κύκλος (Ideler, 1. 409).

Ἐξ ὅλων δὲ τῶν μερῶν τοῦ χοίρου, τοὺς ὁποίους μάλιστα, ἀφθόνους εἰς τὰς νήσους ὄντας, ἔτρεφον μὲ ἄλευρον καὶ πίτυρον, ὥς καὶ σήμερον, πλύμμα τὴν τροφήν ταύτην ἀποκαλοῦντες ¹, ἐξ ὅλων, λέγω, τῶν μερῶν τοῦ χοίρου ἄριστα τὴν γεῦσιν ἐθεωροῦντο ὁ μαστὸς καὶ ἡ μήτρα, βούλβα ², ὣν ὁ πρῶτος ἐγίνετο καὶ σουγλιταρέα, μετ' ἐντέρων δῆλα δὴ περὶ τὴν σουβλάν περιπειρόμενος ³. Ἐπίσης νόστιμον ἐθεωρεῖτο καὶ τὸ τὸ ὑπογάστριον καλύπτον λίπος ⁴, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον εὐχαρίστως τρώγεται ἐν Αἰτωλίᾳ, ἀφ' οὗ βρασθῇ καὶ κρυώσῃ, προκοίλι καλούμενον ⁵, ὥς καὶ τὰ ἀκρωνάρια, τὰ κατὰ μήκος δῆλα δὴ τῶν μηρῶν ἀποκοπτόμενα κρέατα ⁶, τὰ ὁποῖα, ἀκρόπαστα ὄντα, ἐγίνοντο καὶ ὀφτά ⁷. Καὶ τὰ σπλάγχνα δὲ τοῦ ζώου τούτου ἐθεωροῦντο πολὺ νοστιμώτερα τῶν τῶν ἄλλων τετραπόδων ⁸.

Ἄς προσθέσωμεν δ' ὅτι ἀπὸ τὴν κατωμαγουλάν τῆς κεφαλῆς καὶ τὴν γλῶσσαν κατεσκεύαζον, ὥς καὶ σήμερον, *πηκτὴν* ⁹.

Ἐτρωγον δ' ὥς εἶπον, συνήθως οἱ Βυζαντινοὶ τὸ χοίρειον κρέας κατὰ κανόνα, καὶ κατὰ Ῥωμαϊκὴν συνήθειαν, καὶ κατὰ τὰ χοιροσφάγια, τὰ ὁποῖα συνέπιπτον κατὰ τὸν Δεκέμβριον ἢ καὶ Ἰανουάριον μῆνα ¹⁰, ἔθιμον

¹ I. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. 13, ἴστορ. 476. 274. Τ ι μ α ρ ι ῶ ν, 18. (E1-iss e n, Analekten, 61). Σήμερον τὸ τοιοῦτον φαγητὸν τῶν χοίρων λέγεται ἐν ταῖς Κυκλάσι γ α λ α χ τ ι ά, ἐν Πελοποννήσῳ δέ γ α λ ά χ τ ι σ μ α.

² Τὴν βούλβαν συχνά ἀναφέρει ὁ Ἄ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς. Ὁ Ὀ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 32. 2 (σελ. 38. 18) λέγει: «περισπούδαστόν ἐστι τοῖς λίχνους ἔδεσμα (ὁ τιτθὸς) πλήρης γάλακτος». Π α υ λ ο ς ὁ Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1.85 (σελ. 61. 15): «ἡδύτεροι δὲ (οἱ ἄδένες) οἱ ἐν τοῖς μαστοῖς καὶ μάλιστα τῶν χοίρων, ὅταν πλήρεις ὦσι γάλακτος». Τὸ κοιλίδιον καὶ τὴν μήτραν ἀναφέρουσι καὶ τὰ Ἑρμην. τοῦ Π ο λ υ δ ε ύ κ ο υ ς, σ. 47. 130. Μ α σ τ ά ρ ι ν ἔλεγον οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς ἄδένους.

³ Poëmes, IV. 235.

⁴ Τ ι μ α ρ ι ῶ ν, 46. (E1-iss e n, Analekten, IV. 91). Τὸ ὑπογάστριον ἀναφέρουσι καὶ τὰ Ἑρμηνεύματα τοῦ Π ο λ υ δ ε ύ κ ο υ ς, σ. 130 (Boucherie). Π β. καὶ C. G. L. 3. 87. 31.

⁵ Δ. Λ ο υ κ ο π ο ύ λ ο υ, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις, σκευή καὶ τροφαί, σ. 125.

⁶ Κατὰ Ἀ ρ έ θ α ν, Σ. Κ ο υ γ έ α, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφίας, 4. 252). Παρὰ Δ. Χ ω μ α τ ι α ν ῶ (Pit ra, Analecta sacra et classica, 6. 270) κεῖται καὶ οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Ἀκρωναρᾶς.

⁷ Poëmes, IV. 62a.

⁸ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 39. 4 (σελ. 39. 26).

⁹ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 376 (σελ. 154, W a g n e r). Ἰ ο υ λ ί ο υ Π ο λ υ δ ε ύ κ ο υ ς, Ἑρμην., 132 καὶ C. G. L. 3. 315. 15.

¹⁰ Ἰ ω ά ν ο υ Α υ δ ο ῦ, Περὶ μηνῶν, 4. 158. Θεοδ. Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Στίχοι εἰς τοὺς ἰβ' μῆνας (I d e l e r, Physici et medici Graeci minores, 1. 420). L. S t e r n b a c h, Nicolai Calliiclis carmina, σελ. 47, στίχ. 61 ἔξ.

ὅπερ καὶ σήμερον ἐπικρατεῖ, ἀφ' οὗ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον τὰ χοιροσφάγια περὶ τὰ Χριστούγεννα συμπίπτουσιν.

Τέλος ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ βόειον κρέας, καὶ δὴ καὶ βραστόν¹.

Ἐμαγεύεον δὲ τὰ διάφορα κρέατα τότε εἴτε εἰς μικρὰ τεμάχια κοπτόμενα, εἴτε καὶ εἰς πολὺ λεπτά, γνωστὸν δ' εἶναι τὸ ἀρβελισμένον² κρέας, τὸ κοπτόμενον ἐπὶ μαγειρικοῦ κορμοῦ, κοινῶς ἐπικορμίον, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, καλουμένου³. Θὰ παρεσκευάζοντο ἐπομένως καὶ τότε οἱ πασίγνωστοι νῦν κεφτέδες ὥς καὶ διάφοροι κιμαῖδες.

Δὲν κρίνω δ' ἄσκοπον ν' ἀναγράψω ἐνταῦθα καὶ τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Τζέτζου, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι καὶ χελώνας ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί: «καὶ πλείους εἰσὶν οἱ τὰς χελώνας ἐσθίοντες ἢ οἱ τὰς ἐκ Φάσιδος ὄρνιθας»⁴.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ κρέατος τῶν σφαγίων οἱ Βυζαντινοί, μάλιστα οἱ πτωχοί⁵, ἔτρωγον καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ ἄκρα αὐτῶν, τὰ ποδοκέφαλα⁶, ὥς καὶ τὰ ἐντόσθια, ἦτοι τὴν κοιλίαν, λαπάραν, τὴν μήτραν⁷, τὸν μαστόν⁸, τὴν καρδίαν, τὸ ἥπαρ, τοὺς νεφροὺς καὶ τὰ ἔντερα, τὰ ὅποια ἐντόσθια ἐν κειμένῳ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καλοῦνται συλλήβδην ἐντεροκαρδιοσικωτοφλέγμονα⁹, ἢ, ἀναλόγως τοῦ συνδυασμοῦ, ἐν ἄλλοις κειμένοις σικωτοφλέγγονα¹⁰, σικωτόκοιλα¹¹, ἐντερόκοιλα¹² καὶ κοιλιόχορδα ἢ σοιλι-

¹ Σ ή θ, 26. 15. 22. Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς. 3. 17. 5 (σ. 80. 1).

² Ροèmes, III. 148.

³ Ε υ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1443. 17, 1476. 34, 1692. 62.

⁴ Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Ἐπιστολαὶ (C r a m e r, Anecdota Graeca, 3. 160).

⁵ Δ ι β α ν ί ο υ, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς εταίρας, 29 (τόμ. 7. 58, Förster).

⁶ Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, Περὶ τῶν ἰβ' μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ (I d e l e r, Physici et medici Graeci minores, 1. 428). Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. 240 (σ. 196. 1). Ἰ ε ρ ο - φ ί λ ο υ, Περὶ τροφῶν κύκλος (1. 412). Ἀκολουθία τοῦ ἀνοσίου τραγογένῃ σπανοῦ (L e g r a n d, Bibl. Gr. vulg. 2. 29). Τὰ ποδοκέφαλα ἐγίνοντο καὶ με ὄξος, ὁ ξ ι σ τ ά (J e a n s e l m e - O e c o n o m o s, Aliments et recettes culinaires des byzantins, σ. 157).

⁷ Φέρε κοιλίδιον καὶ μήτραν, C. G. L. 3. 287. 43 κατάκοψον κοιλίδιον (αὐτόθι, 3. 653. 11).

⁸ Φέρε τὸ οὐθαρ, τέμε τὸ οὐθαρ (C. G. L. 3. 288. 6, 289. 1).

⁹ Ἀκολουθία τοῦ ἀνοσίου τραγογένῃ σπανοῦ (Ἐνθ' ἄν. 2. 46).

¹⁰ Ἀκολουθία, Ἐνθ' ἄν. 2. 32.

¹¹ Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ.

¹² Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, Ἐνθ' ἄν. 1. 428. Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, Ἐνθ' ἄν. 1. 412. Οἱ J e a n s e l m e - O e c o n o m o s, Ἐνθ' ἄν. σ. 157, τὰ ἐντερόκοιλα μεταφράζουσι διὰ τοῦ tripes. Ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐτρώγοντο οἱ τ ρ ί π ε ς (Βενετ. trippe), αἵτινες ἦσαν φαγητὸν παρασκευαζόμενον ἐκ τῶν ἐντοσθίων τῶν ζώων κεκομμένων εἰς λεπτά. (Βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή, 3. 60).

γουρδα ἢ χορδόκοιλα¹ ἢ ἥπατοπνεύμονα².

Ἐθεωροῦντο δὲ πάντα ταῦτα δύσπεπτα καὶ κακόχυμα καὶ ἀπογεν-
νῶντα φλέγμα καὶ χολήν, δι' ὃ καὶ οἱ ἱατροὶ συνιστῶσιν ἀποχὴν ἀπ'
αὐτῶν, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν μῆνα Μάιον³.

Ἐγίνοντο δὲ τὰ μὲν ποδοκέφαλα βραστά, ἡ κεφαλὴ καὶ ὀφτή⁴, ἡ
δὲ κοιλία ἢ βραστή⁵ ἢ καὶ σακτὴ, *μονθυλευτὴ* καλουμένη⁶, ἢ καὶ *παρα-
γεμιστή*⁷, ἵσως καὶ μὲ σταφίδας, ἃν ὀρθῶς ἐρμηνεύω τὴν σταφιδόχνοτον
λαπάραν τοῦ Προδρομοῦ⁸ ὡς κοιλίαν ἐξ ἧς ἀναδίδεται ἀτμός μὲ ὁσμήν
σταφίδος⁹.

Περὶ κοιλίας πεπληρωμένης αἵματος βλ. μικρὸν κατωτέρω.

Τὰ λεπτὰ ἔντερα τῶν αἰγοπροβάτων ἐκαλοῦντο τότε *χορδαὶ* ἢ *χορ-
δία*¹⁰ ταῦτα, ἀφ' οὗ διὰ βεργίων ἀνεστρέφοντο καὶ ἐπλύνοντο, ἐπλέκοντο
ὕπὸ τῶν μαγείρων¹¹, μαγειρευόμενα οὕτω πεπλεγμένα, ὁπότε ἀπετελοῦν

¹ Roëmes, IV. 51. 53. Ἡ ἀλώπηξ ἐν τῇ Παιδιοφράσῳ διηγῆσει τῶν τετρα-
πόδων ζώων (στίχ. 286, σελ. 151, Wagner), ὑβρίζεται ὡς κοιλιοχορδοφάσσα.

² Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. 237. 191. 6.

³ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 3. 18. 4. 5 (σελ. 80. 13). Π α ὤ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ῆ τ η ς, 1.
85. 1 (σ. 61. 20. 25). Θ ε ο δ έ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ό μ ο υ, Στίχοι εἰς τοὺς ἰβ' μῆνας
(Ideler, 1. 418). Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, "Ενθ' ἄν. 1. 428. Ἴ ε ρ ό φ ι λ ο ς, "Ενθ' ἄν.
Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, Περὶ χυμῶν, βρωμάτων καὶ πομάτων (Ideler, 2. 259). L e o
S t e r n b a c h, Nicolai Calliclis carmina, σ. 44.

⁴ Α ι β α ν ί ο υ, Φιλάργουρος ἐρασθεὶς ἐταίρας, 29 (τόμ. 7, σ. 58, Förster).
Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 39, σ. 25. 17. 19 καὶ 40. 26. 3.

⁵ Roëmes, IV. 119.

⁶ Roëmes, IV. 236. Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀ ρ ι σ τ ο φ. Ἰ π π. 342. Παρ' Ἡ σ υ -
χ ί φ: ὄνθυλευμένον· διασεσαγμένον ἄρτυμα, ὅπερ ἔνιοι μ ε μ ο ν θ υ λ ε υ μ έ -
ν ο ν. Κατὰ Φ α β ὠ ρ ῖ ν ο ν: «καρύκη· κοιλία, ἣν νῦν μονθυλευτὴν καλοῦσι». Ὁ
Π ο λ υ δ ε ὤ κ η ς ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του (6. 9. 60) ἔγραψεν: «αἱ δὲ περιτταὶ
σκευασαῖαι ὄνθυλεύσεις καὶ μονθυλεύσεις ἐκαλοῦντο».

⁷ Γαδάρου, λύκου καὶ ἄλουποῦς διήγησις ὥραία, στίχ. 432 (σ. 136, Wagner).
Π β. καὶ τὸ ἐν τοῖς Προδρομοῖς ποιήμασι (IV. 12d) π α ρ α γ ε μ ι σ τ ο τ ρ ά -
χ η λ ο ς. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς Ε ὕ σ τ ά θ ι ο ς, Παρεκβ. 261. 17:
τευθὶς σακτὴ, ταῦτόν δ' εἰπεῖν κατὰ τοὺς ἰδιωτίζοντας παραγεμιστή.

⁸ Roëmes, IV. 239.

⁹ Ὁ Α. Κ ο ρ α ῆ ς, Ἀτακτα, 1. 217 θὰ ἤθελε σ τ α φ ι δ ό χ ρ ω τ ο ν =
σταφίδος χρώμα ἔχουσιν.

¹⁰ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 403 (Puschmann). Ἀ ρ έ θ α ς,
εἰς Λουκιανοῦ Λεξιφάν. 13 (Λαογραφ. 4. 251).

¹¹ T h. P r e g e r, Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, 2, 250. 16. I. Τ ζ έ τ ζ ο υ,
Χιλιάδες, χιλ. 23, στίχ. 274. Διήγησις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Πα-
π α δ ο π ο ὗ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Graeca sacra, 35. 25). Ἀ ρ έ θ α ς,
"Ενθ' ἄν. Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀ ρ ι σ τ ο φ. Ἰ π π. 214.

τὴν λεγομένην *πλεκτήην*, νῦν κοινῶς *πλεξούδαν*¹ εἶτε καὶ περὶ σούβλαν περιπειρόμενα, ὁπότε ἀπετελεῖτο τὸ κοινῶς νῦν κοκορέτσι καλούμενον².

Νῦν σφύζεται καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα· ἐν Κρήνῃ δῆλα δὴ, Ζαγορίῳ τῆς Ἡπείρου καὶ Ἀργυράδες τῆς Κερκύρας τὰ πεπλεγμένα ἔντερα λέγονται *χορδή* καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ *χορδῆ*, *κορδιά* ἐν Ἡλιδι, *κόρδα* ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Αἰγιαλείας, ἐν Βογατσικῷ δὲ Μακεδονίας *κουρδί*.

Ἡ κοιλία καὶ αἱ χορδαὶ ἀπετέλουν τότε τὰ *κοιλίόχορδα* ἢ *χορδόκοιλα*, ὅφ' ἃς λέξεις δέον νὰ νοήσωμεν ἢ τὰ δύο ταῦτα ἐντόσθια ὁμοῦ μαγειρευμένα, ἢ, ὥς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὰ ἐντόσθια καθ' ὅλον, ὅπως καὶ σήμερον, ἢ ἀπλῶς τὰ περιειλιγμένα ἔντερα.

Νῦν *τσιλίχορδα* ἐν Κερκύρᾳ καὶ *χορδόκοιλα* ἐν Φιλιππουπόλει καὶ ἐν Πόντῳ *χορδόγκοιλα* (=χορδόκοιλα) λέγονται τὰ μετὰ τῆς κοιλίας μαγειρευμένα ἔντερα, ἐν ᾧ ἐν Χίῳ *τσιλίγορδα* λέγονται μόνον τὰ πελεγμένα λεπτά ἔντερα τοῦ ἀρνίου.

Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Ἱερωνίου ἀναγινώσκομεν : κόλιξ· τὸ *γαρδοῦμενον* καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά *λεξικῷ* : κόλιξ· τὸ *γαρδούμιον*.

Ἀφ' οὗ λοιπὸν οἱ μεσαιωνικοὶ λεξικογράφοι ἀναφέρουσι τὸ *γαρδούμιον*, συνηθίζεται δὲ τοῦτο ἀκόμη ἐν Κρήτῃ καὶ Νάξῳ, ὅπου καὶ Κρητες ἄποικοι, λογικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι συχνὰ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας τὸ ἔτρωγον, δὲν θὰ εἴμεθα δὲ μακρὰν τῆς ἀληθείας, ἂν ἰσχυρισθῶμεν ὅτι καὶ τότε διὰ τῆς λέξεως ἐνόουν, ὥς καὶ σήμερον, τὸ παχὺ ἔντερον ὠνθυλευμένον μὲ σπλήνα καὶ τεμάχιον ἥπατος, τὸ *σπληνερό* ἄλλως ἐν Κρήτῃ λεγόμενον³.

Ἐκ τῶν ἐντέρων, καὶ μάλιστα τοῦ παχέος, καὶ τῆς κοιλίας, παρεσκευάζον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ἔτρωγον *αἱματίας*, οὕτω καλουμένας διὰ τὴν πλήρωσιν αὐτῶν δι' αἷματος, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἐβράζετο καὶ ἐπήγνυτο «τέχνη τινί»⁴.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ αἷμα, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ, ἀντιπροσω-

¹ C. G. L. 3. 653. 11.

² Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους, Βάτραχ. 342, ἡ χορδή δημωδῶς ἔκαλεῖτο καὶ εἰλητόν. Πβ. Φ. Κουκούλε, Προδρόμεια λαογραφικὰ ζητήματα (Λαογραφίας, τόμ. 5, σ. 325) καὶ Σπ. Σακελλάρου - ποῦλον ἐν Λαογραφ. 5. 649.

³ Φ. Κουκούλε, Συμβολή, 3. 61.

⁴ Ζωναρά, Εἰς τὸν Β' κανόνα τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου καὶ εἰς τὸν 67ον τῆς ΣΤ' ἐν Τρούλλῳ (Ράλλη - Πολὺ, Σύνταγμα, 2. 462. 3. 101). Ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του (6. 57) παραβάλλει τὴν καλουμένην αἱματίαν πρὸς τὸν Λακωνικὸν μέλανα ζυμὸν.

πεύει τὴν ψυχὴν¹, διὰ τοῦτο ἡ ἐκκλησία, καὶ Ἰουδαϊκὴν ἀκολουθοῦσα συνήθειαν², ἀπηγόρευεν, ἵνα οἱ πιστοί, καὶ μάλιστα οἱ κληρικοί, τρώωσιν αἱματίας. Οὕτως ὁ 63ος κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διατάσσει: «εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλως τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου φάγη κρέα ἐν αἵματι ψυχῆς αὐτοῦ, καθαιρείσθω, τοῦτο γὰρ ὁ Νόμος ἀπεῖπεν»³.

Εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην ἀναφερόμενος καὶ ὁ 2ος κανὼν τῆς ἐν Γάγγρᾳ συνόδου, ἀναθεματίζει τὸν κατακρίνοντα τὸν μὴ τρώοντα αἱματίαν⁴. Βραδύτερον καὶ ὁ 67ος κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' οἰκουμ. συνόδου καθαιρεῖ τὸν κληρικὸν καὶ ἀφορίζει τὸν λαϊκὸν τὸν τρώοντα ἐδώδιμον παρασκευαζόμενον ἐξ αἵματος ζώου⁵, φέρεται δὲ καὶ εἰς τὴν ἐπιτομὴν τῶν κανόνων Συμεῶνος τοῦ Μεταφράστου: «ὁ κληρικὸς αἷμα ἐσθίων καθαιρεῖται, ὁ δὲ λαϊκὸς ἀφορίζεται»⁶. Οὐ μόνον δ' ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτεία ἠμπόδιζε τὴν χρῆσιν τῆς αἱματίας.

Οὕτω Λέων ὁ Σοφὸς διὰ τῆς 58ης Νεαρᾶς του ὀρίζει, ἵνα οἱ πωλοῦντες ἢ τρώγοντες οἰονδήποτε αἱματηρὸν φαγητὸν μαστιγώνωνται, κουρεύωνται, δημεύεται ἡ περιουσία των καὶ καταδικάζωνται εἰς ἀειφυγίαν· ἐπέβαλλε μάλιστα ὡς πρόστιμον τὸ ποσὸν τῶν δέκα λιτρῶν χρυσίου, ἥτοι ἑπτακοσίων εἴκοσι χρυσῶν νομισμάτων, εἰς τὸν ἀμελοῦντα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διατάξεως ταύτης⁷.

Καὶ ἂν μὴ ἄλλας ἄλλοθεν εἶχομεν μαρτυρίας, αἱ κατὰ διαφόρους αἰῶνας ἀπαγορεύσεις σαφῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ εὐχαρίστως ἔκαμνον χρῆσιν τῆς αἱματίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλας, ὡς εἶπον, ἔχομεν μαρτυρίας. Ὁ Χρυσόστομος π.χ. ψέγει τοὺς ἀκολουθοῦντας ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ τρώγοντας αἷμα πνικτῶν⁸, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος κατακρίνει ἐπ' ἴσης τοὺς δίκην κυνῶν καὶ ἀγρίων θηρίων τρώγοντας τὸ

¹ Ὁ ἴδιος Ζωναροῦς, εἰς τὸν 63ον κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων (Ράλλη - Πोटλῆ, Σύνταγμα, 2. 81) εἶπε: «τοῖς γὰρ ζώοις τὸ αἷμα ἀντὶ ψυχῆς ἐστι».

² Γένεσις, Θ', 4, Λευϊτ. Β', 17, Πράξεις Ἀποστ. ΙΕ', 29.

³ Ράλλη - Πोटλῆ, Σύνταγμα, 2. 81.

⁴ Ράλλη - Πोटλῆ, Σύνταγμα, β. 101. Πβ. καὶ F. Ortoli, Les conciles et les synodes, σ. 81.

⁵ Ράλλη - Πोटλῆ, Σύνταγμα, 2. 462.

⁶ Ρ. G. 114 289.

⁷ Ρ. G. 107. 553 καὶ Ράλλη - Πोटλῆ, Σύνταγμα, 2. 462. 463.

⁸ Ρ. G. 59. 561. Ὁ Πόλυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του, 6. 9. 54, γράφει: «ὁ δὲ μέλας καλούμενος ζωμὸς Λακωνικὸν μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔδεσμα, ἐστὶ δὲ ἡ καλουμένη αἱματία».

αἷμα τῶν ζώων¹, ὁ Βαλσαμών, ἐρμηνεύων τὸν 67ον κανόνα τῆς ἐν Ἱερουσάλημ ΣΤ' οἰκουμενικῆς συνόδου, πιστοποιεῖ ὅτι οἱ σύγχρονοί του Ἀδριανουπολίται ἔτρωγον αἷμα ζώων «μετὰ ἐδωδίων τινῶν»², ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς του (1837. 14) χαρακτηρίζει ὡς ἀγροτικὸν φαγητὸν τὴν κνίσσης καὶ αἵματος πεπληρωμένην χοιλίαν, βραδύτερον δέ, κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ὁ Ἰωσήφ Βουέννιος λέγει ὅτι ἐπέρχονται εἰς τὸ κράτος τὰ δεινὰ «ὅτι αἷματα ζώων οἱ ὁρθόδοξοι ὡς ἐθνικοὶ κατεσθίουσιν»³. εἶπε δὲ καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἰππ. 198): «τὰ γὰρ ἔντερα καὶ τοὺς ἀλλᾶντας μετὰ αἵματος καὶ πιμελῆς καὶ ἀλφίτων φυρῶντες πληροῦσι»· κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ Μ. Ἑτυμολογικῷ: αἱμάτια· ἀλλάντια.

Ἡ χρῆσις δὲ τοῦ αἵματος φαίνεται ὅτι θὰ ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους. Κατὰ τὸν ΙΖ' τοῦλάχιστον αἰῶνα ἡ ὁματιὰ ἀναφέρεται ἐν τῷ Φορτουνάτῳ τοῦ Φωσκόλου (Β', 288), εἶδος δ' ἀλλᾶντος ἐκ χοιρείου αἵματος ἐκαλεῖτο τότε *μπουλντούνα* ἢ *μπουλντούγι* (Βενετ. *boldon*)⁴. Καὶ σήμερον δ' εἶναι ἐν χρήσει ἡ *ματιὰ* ἢ *αἱμαθία* ἢ ὁματὴ παρασκευαζομένη μὲ σταφίδας, ὄρνυζαν, χόνδρον, χοίρειον ἥπαρ, ἐμβάλλομενα εἰς τὸ παχὺ ἔντερον τοῦ χοίρου, εἰς δὲ ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Περιστάσει τῆς Ναυπακτίας καὶ σήμερον ἀκόμη ἐμβάλλουσιν αἷμα⁵.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ αἵματος, ἡ ἐκκλησία ἀπηγόρευεν, ἵνα οἱ πιστοὶ τρώωσι καὶ κρέατα *πνικτά*, πτηνῶν δῆλα δὴ ἢ τετραπόδων ζώων, τὰ ὅποια εἶχον πνιγῇ ὑπὸ τῶν θηρευτικῶν πτηνῶν ἢ κυνῶν ἢ καὶ τῶν κατὰ τὴν θήραν χρησιμοποιοιμένων παρδάλεων⁶ ἢ καὶ ἀπλῶς θνησιμαῖα.

Τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην εὐρίσκομεν πάλιν εἰς τοὺς προμνημονευθέντας κανόνας τῶν συνόδων, ἔγραψε δὲ καὶ Συμεὼν ὁ Μεταφράστης: «γενόμενος θύτης πνικτοῦ ἢ θηριαλώτου ἢ θνησιμαίου καθαιρετέος, ὁ δὲ

¹ P.G. 33. 492.

² Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2. 462. 463.

³ Ἰωσήφ Βουέννιος. Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν (τόμ. 3. 120, ἐκδ. Βουλγάρως).

⁴ Φ. Κουκούλε, Συμβολή, 3. 61.

⁵ Δ. Λουκοπούλου, Αἰτωλικά οἰκήσεις, σκευὴ καὶ τροφαί, σ. 115. Β. Βαλαώρα, Ἡ λαογραφία τοῦ χωριοῦ μου. Περίστα Ναυπακτίας [Παράρτημα Λαογραφίας, 1, σ. 21].

⁶ Θ. Βαλσαμών εἰς τὸν 63ον κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 281. Νομοκάνων ΙΣΤ' αἰῶνος (παρὰ Βαγιακάκῳ κεφ. χγ'): «πνικτὸν ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὰ βρόχια». Πάντως δὲν συμφωνῶ μετὰ τοῦ Ξανθοῦ διδου, ὅστις (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικά Χρονικά, δ. 356) πνικτὸν θεωρεῖ τὸ παρασκευαζόμενον ἐντὸς καλῶς πωματισμένης χύτρας ἢ ἄλλου μαγειρικοῦ σκεύους.

λαϊκὸς ἀφορίζεται» ¹. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χρυσόστομος ² ἔψεξε τοὺς ἐσθίοντας πνικτὰ καὶ θηριόλωτα καὶ ὀρνεοπάτακτα καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ³ «τοὺς τὰ πεπνυγμένα ἐσθίοντας ἀφειδῶς». Καὶ ὁ Ἰωσήφ Βρυνένιος ἐπιστοποίησεν ὅτι οἱ σύγχρονοὶ του ἔτρωγον «πνικτὰ καὶ θνησιμαῖα καὶ θηριόλωτα ⁴». Μόνον Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὅταν ἠρωτήθη, ἐὰν πρέπη νὰ τρώγονται τὰ θηριόβρωτα, τὰ ὑπὸ λύκων π.χ. ἡμιφαγωθέντα ἢ πνιγένητα, ἀπήντησεν ὅτι τὰ θηριόβρωτα δὲν εἶναι θνησιμαῖα ⁵.

Ἐννοεῖται ὅτι, παρὰ τὰς ἀπαγορεύσεις ταύτας, οἱ Χριστιανοὶ ἔτρωγον τὰ πνικτὰ, δι' ὃ μετὰ παραπόνου ὁ Βαλσαμὼν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα γράφει ⁶: «τὰ δὲ ὑπὸ ὀρνέων θηρευτικῶν ἢ κυνῶν ἢ παρδάλεων θηρευόμενα καὶ πνιγόμενα πῶς παρὰ τινων ἐσθίονται ἀγνοῶ».

Ἄς προστεθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι οἱ τηροῦντες τὰς ἀνωτέρω ἀπαγορεύσεις τὰ πνικτὰ κρέατα ἔρριπτον εἰς τοὺς κύνες ⁷.

Τῆς Χριστιανικῆς πίστεως κατὰ μικρὸν ἐπικρατησάσης, ὑπῆρχον χρονοὶ, καθ' οὓς συνέζων Χριστιανοὶ μετὰ ἐθνικῶν καὶ παρὰ τὰς ἐν τοῖς ναοῖς λειτουργίας ἐτελοῦντο ἀκόμη θυσίαι ἐν τοῖς εἰδωλικοῖς ναοῖς καὶ ἐγίνοντο πανηγύρεις καὶ ἐστιάσεις, εἰς ἃς προσεκαλοῦντο καὶ Χριστιανοί. Τοιαύτας τινὰς περιπτώσεις λαμβάνουσα ἡ ἐκκλησία ὑπ' ὄψιν, ἀπηγόρευε νὰ τρώγωσιν οἱ πιστοὶ εἰδωλόθυτα, τὰ ὅποια, ὡς ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων μανθάνομεν, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν ἠνάγκαζον οἱ ἐθνικοὶ τοὺς Χριστιανούς νὰ τρώγωσι ⁸.

Ὁ Χρυσόστομος, ὁμιλῶν διὰ τὴν τῶν χρόνων του σπλαγχνοσκοπίαν, ψέγει τοὺς ἐσθίοντας τὰ εἰδωλόθυτα ⁹, περὶ ἀποχῆς δ' ἀπ' αὐτῶν ὁμιλεῖ παλαιότερον καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ¹⁰.

Τούτου ἕνεκα διὰ τοῦ Ζ' κανόνος τῆς συνόδου τῆς Ἀγκύρας ἀφορί-

¹ Συμεὼν Μεταφράστης, P.G. 114. 241.

² P. G. 59. 561.

³ P. G. 33. 492.

⁴ Ἰωσήφ Βρυνένιος, "Ενθ' ἀν.

⁵ Μανουὴλ Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, 1. 29. Πβ. Κύρου Θεοδωρήτου, Τίνας ἔνεκεν θηριόλωτα κρέα ἐσθίειν ἀπαγορεύει; (ἡ Γραφή). P. G. 80. 273 καὶ Φωτίου Πατριάρχου, Ἀμφιλόχεια. P. G. 101. 140: «διατὶ τὰ θηριόλωτα κρέα τοὺς ἀνθρώπους ἐσθίειν ἀποκωλύει».

⁶ Ράλλη-Ποτλή, Σύσταγμα, 2. 81.

⁷ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 252. (Wagner, Carmina, σελ. 150).

⁸ Συμεὼν Μεταφράστου, Μαρτύριον τῶν ἁγίων Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου. P. G. 115. 1077.

⁹ P. G. 59. 561.

¹⁰ Κλήμης, Παιδαγ. 2. 1 (σ. 159. 12, Stählin).

ζονται ἐπὶ διетίαν οἱ συμφαγόντες ἐν εἰδωλείῳ μετὰ ἐθνικῶν¹, ἐπὶ ἑξ ἔτη δ' ἀφώριζε τοὺς αὐτοὺς ὁ Μ. Βασίλειος², ἐπαινεῖται δὲ καὶ ἡ μήτηρ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὅτι οὔτε ἐκοῦσα οὔτε βιασθεῖσα ἐκοινώνει «τοῖς ἀπὸ τῆς βεβήλου καὶ ἀνάγνου τραπέζης»³. Ἐξαίρεσιν μόνον ἐδέχετο ἡ ἐκκλησία διὰ τοὺς πρέσβεις ἢ αἰχμαλώτους, οἵτινες, βιαζόμενοι, ἠναγκάζοντο νὰ φάγωσι τὰς ὑπὸ τῶν βαρβάρων προσφερομένας τροφάς, ἀφ' οὗ μάλιστα, κατὰ τὸν Νεοκαισαρείας Γρηγόριον, «παρὰ πάντων λέγεται τοὺς βαρβάρους μὴ τεθυκέναι εἰδώλοις»⁴.

Κατὰ τὸν Ζ' κανόνα τῆς ἐν Γάγγρᾳ συνόδου δι' αὐτοὺς ἤρκει μετρία ἐπιτίμησις⁵.

Ἐπειδὴ δ' ὡς γνωστόν, τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας ἐτάρασσον καὶ αἰρέσεις, διὰ τοῦτο οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ἀκολουθοῦντες τὸν Παῦλον (Α' Κορινθ. Ε' 2), ἀπηγόρευον, ἵνα οἱ ὁρθόδοξοι συνεσθίωσι μετὰ τῶν αἰρετικῶν ἢ νὰ λαμβάνωσι τὰ παρ' αὐτῶν στελλόμενα *εορταστικά*, τὰ ἐν καιρῷ δῆλα δὴ ἐορτῶν πεμπόμενα δῶρα, ἐν οἷς, φυσικά, καὶ τρόφιμα.

Τοῦτο ἀπαγορεύει ὁ 37ος κανὼν τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου⁶, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης⁷ καὶ ὁ Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ὁμολογητής, ὅστις, ἐρωτηθεὶς ἐὰν ἔπρεπε νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς συνεστίασιν πρεσβύτεροι μετὰ αἰρετικῶν συμφαγόντες ἢ λαϊκοὶ ὁρθόδοξοι συμπαγόντες μὲ κοσμικοὺς αἰρετικούς, ἀπήντησεν ὅτι δύναται νὰ ἐπιτραπῇ τοῦτο, ἂν οὗτοι μετανοήσωσι πρότερον καὶ εἰς τὸ ἕξης ἀπόσχωσι τῆς μετὰ αἰρετικῶν κοινωνίας⁸.

Ἐπειδὴ δ' ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ κληρικοί, οἱ ὅποιοι ἀπείχον κρεῶν ὡς βλαβερῶν διὰ τὴν ψυχὴν των, μὴ τρώγοντες μηδὲ τὰ μετὰ κρέατος βραζύμενα λάχανα, διὰ τοῦτο ὁ μὲν 51ος κανὼν τῶν ἀγίων Ἀποστόλων

¹ Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 3. 35.

² Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 6. 53. Κατὰ τὸν αὐτὸν Μ Βασίλειον (Ρ. Γ. 32. 805) οἱ αἰχμαλωτισθέντες καὶ βίβη φαγόντες ἀθέμιτα προσενεχθέντα ἔπρεπε νὰ ἐκβάλλωνται τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τρία ἔτη καὶ νὰ ἀκροῶνται ἐπὶ δύο.

³ Γρηγόριος Θεολόγος, Ρ. Γ. 35. 996.

⁴ Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 4. 395.

⁵ Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 6. 53.

⁶ Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 3. 206. 1. Σχολαστικῶν, Συναγωγὴ κανόνων Ἐκκλησιαστικῶν, σ. 111 (ἔκδ. Benesevic) καὶ ἐπιθεὶ Ζωνάρων εἰς τὸν ΙΑ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' οἴκουμ. συνόδου, Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 2. 329.

⁷ Ρ. Γ. 99. 1665. Πβ. καὶ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1 (σελ. 161) καὶ τὸ τοῦ Μ. Βασιλείου (Ρ. Γ. 31. 1165) «εἰ δεῖ μετὰ αἰρετικῶν ἢ Ἑλλήνων συνεσθῆναι».

⁸ Ράλλη - Πολίτη, Σύνταγμα, 4. 431.

διατάσσει, ἵνα οἱ ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι καὶ καθ' ὅλον οἱ τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου οἱ ἀπέχοντες κρεῶν οὐχὶ δι' ἄσκησιν, ἀλλὰ διὰ βδελυρίαν ἢ νὰ διορθωθῶσι ἢ νὰ καθαιρῶνται¹, ὁ δὲ 14ος τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου, ἵνα καθαιρῶνται². Ὁ δὲ 1ος κανὼν τῆς ἐν Γάγγρᾳ συνόδου καὶ ἀναθεματίζει τὸν κατακρίνοντα ἐκεῖνον, ὅστις τρώγει κρέατα, πλὴν ἐννοεῖται τῶν πνικτῶν καὶ εἰδωλοθύτων³.

ΤΑ ΤΑΡΙΧΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΑΝΤΕΣ

Ἐν τῇ Παιδιοφράστῳ διηγῆσει τῶν τετραπόδων ζώων ὁ χοῖρος, ἐπει-
τῶν ἑαυτόν, λέγει :

παστώνουν καὶ φυλάσσουν με δι' ὅλου γὰρ τοῦ χρόνου
καὶ βάνουν με εἰς τὸ σταμνὶν καὶ μέσα 'ς τὸ πιθάρην⁴.

Ἐκ τῶν στίχων τούτων φαίνεται ὅτι, ὅπως καὶ σήμερον, παστώνον-
τες θέτουνσιν ἐντὸς λαγίμων ἢ πιθαρίων χοίρειον κρέας *κουμνιαστό* ἢ
κουρουπιαστό καλούμενον, οὕτω συνείθιζον νὰ κáμνουν καὶ κατὰ τοὺς
μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐμβάλλοντες καὶ θρούμπι⁵, ἐντεῦθεν δ' ἔλαβε τὴν
ἀρχὴν καὶ ἡ Βυζαντινὴ παροιμία «ἀπὸ τοῦ γεύματος τὸν πίθον», ἡ ἀντι-
στοιχοῦσα πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα⁶.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι τὸ παστὸν κρέας ἀπετέλει τότε μίαν τῶν ἐσοδειῶν
ἐκάστης οἰκίας⁷.

Ἐν τῇ αὐτῇ Παιδιοφράστῳ διηγῆσει ὁ χοῖρος, ἐξακολουθῶν τοὺς αὐ-
τοεπαίνους του, λέγει ὅτι ἐκ τοῦ κρέατός του κατασκευάζουσιν

καὶ *πασπαλᾶδες* λιπαροὺς καὶ παραγεμισμένους⁸.

Σήμερον ἐν Χαλκιδικῇ, Καρύστῳ, Ἀνδρῶ, Κύμῃ καὶ Θήρᾳ, πασπα-
λᾶς λέγονται τὰ τεμάχια χοίρειου κρέατος τὰ μετὰ λίπους βρασθέντα καὶ
ἐντὸς πιθαρίου φυλασσόμενα, τὰ ἀλλαχοῦ *σὺλληνα*, *πασπαλιά* δ' ἢ *πα-*

¹ Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 2. 67. Πβ. καὶ 53ον κανόνα, ἐνθ' ἀν. σ. 70.

² Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 3. 48.

³ Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 3. 101.

⁴ Στίχ. 375 (σ. 154, Wagner).

⁵ Roëmes, II. 42a. Κατὰ τὸν Ὁριβάσιον, 4. 1. 36 (σελ. 96. 15) «αἱ
τῶν ἀκμαζόντων καὶ πιόνων ὕδων σάρκες ἐπιτήδευοι ταριχεύσθαι».

⁶ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Σύνοψις χρονικῆ, στίχ. 3457, 4835.
(σελ. 148. 206). Τὴν παροιμίαν ἀναφέρει καὶ συνοδικὴ ἀπόφασις ἐπὶ πατριάρχου
Λέοντος τοῦ Στυππῆ (12 αἰών). Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 5. 80.

⁷ Roëmes, II. 26p.

⁸ Στίχ. 379 (σελ. 154, Wagner).

σπάλη ἐν Σάμῳ τὸ παστωθὲν ἀπλῶς καὶ ἐντὸς πίθου φυλασσόμενον χοίρειον κρέας, τὴν ὀνομασίαν πιθανῶς λαβὼν ἐκ τῆς πασπάλης ἢ πασπαλιᾶς ¹ τοῦ ἐκ τῶν μυλοπετρῶν τινασσομένου ἀλεύρου, δι' οὗ καὶ τρέφονται οἱ χοῖροι.

Ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς πασπαλᾶς τοιοῦτόν τι θὰ ἦτο δὲν ἔχω ἀμφιβολίαν. Οὐχὶ ὀρθῶς λοιπὸν ὁ Ξανθοῦδίδης ² ταυτίζει τοὺς παραγεμιστοὺς πασπαλᾶδες πρὸς τὴν αἵματιαν.

Τώρα τί ἀκριβῶς ἐννοεῖται διὰ τοῦ παραγεμισμένου πασπαλᾶς δὲν δύναμαι νῦν εἶπω. Ἴσως ἐννοεῖται τὸ δι' ἀλεύρου καὶ χοιρείου λίπους κατασκευαζόμενον ἔδεσμα, τὸ ὁποῖον νῦν ἐν Τήλῳ λέγεται *πασπαρᾶς* ἢ τὸ ἐξ ἀλεύρου, τὸ ὁποῖον θὰ παρεγέμιζον μὲ τεμνύχια χοιρείου κρέατος ἢ ἐντόσθια πτηνῶν, ὥς γίνεται ἐν Μάνῃ. Σημειωτέον πρὸς τοῦτοις ὅτι ἐν Καρπάθῳ *πασπαρᾶς* λέγεται ἡ γέμισις τῶν ἀρνίων καὶ ὀρνίθων ³.

Τὸ μεταξὺ τοῦ δέρματος καὶ τοῦ κρέατος τοῦ χοίρου λίπος ἐλέγετο *λάρδος* ἢ *λαρδίν* ⁴ (Λατίν. *laridus*) τοῦτο δὲ παστωνόμενον ἢ ἐτηρεῖτο κρεμύμενον ἢ καὶ ἐντὸς πιθαρίων τιθέμενον. Ἐτρώγετο δὲ ἢ ὠμὸν ἢ καὶ τιθέμενον ἐντὸς μαγειρεύματος πρὸς λίπανσιν αὐτοῦ ⁵. Τὸ *λαρδίν* τοῦτο, ὠμὸν μὲν ἐθεωρεῖτο εὐτελέως τροφή εἰς δούλους ἢ καὶ πτωχοὺς παρεχόμενον ⁶, ὥς ἄρτυμα ὅμως φαγητῶν ἦτο ἐν μεγίστῃ χρήσει, παραλαμβανόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης, ὅσάκις ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευε ⁷ καὶ συνηθέστατα εἰς τοὺς ἐν ἐκστρατείᾳ στρατιώτας παρεχόμενον.

¹ Πασπάλα ἐν Χιμάρρῳ, πασπάλη ἐν Σκοπέλῳ, πάσπαλη ἐν Κεφαλληνίᾳ, Σύμῃ, Ἠλείῳ, Κρήτῃ καὶ Μακεδονίᾳ λέγεται ἡ τοῦ ἀλεύρου πασπάλη. Ὅρα ὅτι ἔχομεν καὶ στρατηγὸν Κωνσταντῖνον Πασπαλᾶν. Οἱ σ υ ν ε χ ῖ ζ ο ν τ ε ς τ ὸ ν Θ ε ο φ ἄ ν η, 264. 12, 701. 20.

² Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ ο υ, Διορθώσεις καὶ ἐρμηνεῖαι εἰς Διήγησιν παιδιόφραστον τῶν τετραπόδων ζῴων (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικά, 5. 358).

³ Ἐ μ μ. Μ α ν ω λ α κ ἄ κ η, Καρπαθιακά, σ. 208.

⁴ Ταριχευτὸν ὄψον τὸν καλούμενον *λάρδον* ἢ ἀπόκτιν δεῖ ἐννοεῖν R. Cantarella, Basilio Minimo II scoli inediti, B. Z. 26. 29. Καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικόν: ταριχευτὸν ὄψον ὁ καλούμενος *λάρδος* ἢ τὸ ἀπόκτιν, καὶ ὁ Θεόδωρος Πιρόδρομος (Σ υ ν ὀ δ η Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 296): ὁ *λάρδος* ἀπὸ χοίρου ἐστὶ *τάρχος*. Ὁ Μ. Β α σ ῖ λ ε ι ο ς P. G. 31. 1413 τὸ *λαρδῖον* καλεῖ «ταριχευτὸν προσέψημα».

⁵ Λ ε ο ν τ ῖ ο υ Ν ε α π ὀ λ ε ω ς, Βίος Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, P. G. 93. 1729.

⁶ Θεόδωρος Στουδίτης, P. G. 99. 888. Σ υ ν ὀ δ η Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 435.

⁷ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο υ Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ῆ τ ο υ, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 463. 14, 464. 1.

Σήμερον τὸ λαρδί καὶ ἐν Κύπρῳ λαρτίν ἢ ἐν παροιμίαις λάρδος, εἶναι παρὰ τοῖς χωρικοῖς ἐν χρήσει ἢ ἐντὸς πίθων συντηρούμενον (κουρουπιαστὸ) καὶ μὲ λάχανα μαγειρευόμενον¹ ἢ καὶ ὠμὸν τρωγόμενον· θεωρεῖται μάλιστα τοῦτο καὶ καλὸν ἔδεσμα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ παροιμία «ἂν ἀρτυθῇς, ἄς εἶν' λαρδί κι' ἂν κλέψῃς ἄς εἶν' λογάρι»² ἢ «πότε πίττα μὲ λαρδί, πότε πίττα μοναχή», ἥτοι ζῶμεν ἄλλοτε πλουσιοπαρόχως καὶ ἄλλοτε πτωχικῶς³.

Εἰς τὰ πιστωμένα χοίρεια κρέατα καταλεχτέα καὶ οἱ παχυλαρδαῖες πλευρές⁴, αἵτινες ἦσαν τὰ περὶ τὰς πλευρὰς μέρη τοῦ χοίρου μετὰ τοῦ σχετικοῦ λίπους ἀλατισμένα καὶ καπνιζόμενα⁵.

Πολλάκις ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς κειμένοις ἀναφέρονται ταριχευτὰ κρέατα, τὰ ὅποια ἐλέγοντο ἀπόκτια⁶, ἅτινα κατὰ τὰ Γεωπονικά, κατεσκευάζοντο ἀφαιρουμένων τῶν ὀστέων καὶ ἐπιπασσομένου μὲ πεφρυγμένον ἄλας τοῦ εἰς τὸν ἥλιον ἐκτιθεμένου κρέατος⁷. Ἐταριχεύοντο δὲ τότε κρέατα αἰγῶν, βοῶν, προβάτων καὶ ἐλάφων, συνήθως δὲ χοίρων, κείμενα μάλιστα ἀναφέρουσι καὶ «χοίρου ἡμίτομον τάριχος»⁸.

Καὶ ἔτρωγον μὲν τὰ χοίρεια ταῦτα ταρίχη καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους οἱ κάτοικοι, κυρίως ὅμως οἱ Καππαδόκες—Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀναφέρει «τὸ ταριχευτὸν παρ' ἡμῖν ὄψον»⁹—κατ' ἐξοχὴν δ' οἱ

¹ Εἰς δημῶδες ποίημα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος (L e g r a n d, Chanchons populaires Grecs, Bibl. Gr. vulg. 2. 54. 91) ἀναγινώσκουμεν τοὺς στίχους :

ὥσάν λαρδί κουρουπιαστὸ ὀκτὼ χρονῶν καὶ δέκα
ἐδ' ἔτσι ἔναι εἰς τὸν ἄγουρο βλογητικὴ γυναῖκα.

² Ἡ παροιμία ἤδη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Warner (N. Π ο λ ί τ ο υ, Παροιμ. 2. 79).

³ Ἡ παροιμία ἐν Θήρᾳ καὶ Μάνη.

⁴ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 379 (σελ. 154, Wagner).

⁵ Σ τ. Ξ α ν θ ο υ δ ί δ ο υ, Διορθώσεις καὶ ἐρμηνεῖαι εἰς Διήγησιν παιδιόφραστον τῶν τετραπόδων ζώων (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικά Χρονικά, 5. 358).

⁶ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ῆ τ ο υ, Ἐκθεσις, 464. 1. M i k l o s i c h - M ü l l e r, Acta et Diplomata, 6. 146. Ὅτι τὸ ἀπόκτιν εἶναι τὸ ἀπόφιν ὑπεστήριξεν ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐν Ἀθηνᾶς, τόμ. 22, σελ. 207 ἑξ.

⁷ Γεωπονικά, ΙΘ', κεφ. 9, 3—5.

⁸ Σ υ ν ὀ δ ῆ Π α π α δ ῆ μ η τ ρ ί ο υ, Theodoros Prodromos, σ. 295. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή, 3. 61.

⁹ P. G. 36, 544.

τῆς ἐν Πόντῳ Παφλαγονίας¹, γόνδην τὸ παρασκευάσμα καλοῦντες², οἷ-
τινες καὶ διὰ τὴν ὑπερβολικὴν αὐτοῦ χρησιν ψέγονται³.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ταριχίας, δι' οὗ ἀποτελεῖται ὁ κοινότερον ἐν
τῇ Ἀνατολῇ καλούμενος *πιστουρμᾶς*⁴, εἶναι ἐν μεγάλῃ καὶ παρ' ἡμῶν
χρήσει. Οὕτως ἐν Κρήτῃ, Ἰκαρίᾳ, Ρόδῳ, Μήλῳ καὶ Νάξῳ *ἀπόχτι*, καὶ ἐν
Κύπρῳ *ἀπόχτιν*, ἐν Σύρῳ δ' *ἀπόφτι* λέγεται τὸ κρέας, μάλιστα τὸ ἡμίτο-
μον τράγου ἢ αἰγός, τὸ ὁποῖον ἀλατιζόμενον ἢ καπνιζόμενον ξηραίνεται
εἰς τὸν ἥλιον ἢ τὸν ἀέρα καὶ φυλάσσεται ὡς προσφάγιον.

Παρὰ τὸ *ἀπόχτιν* ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων καὶ τὸ
*ἀπάκιν*⁵, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπ' ἴσης παστὸν ἢ καπνιστὸν κρέας, τὸ περὶ
τοὺς νεφροὺς ὁμῶς⁶, τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ τὸ *ἀπόχτιν*, παρεσκευάζον οἱ Κρη-
τες ἐπὶ Βενετοκρατίᾳ, καὶ σήμερον δὲ παρασκευάζουσι⁷.

Ἀλατίζοντο δὲ τὰ ἀπάκια, τὰ ὁποῖα οὕτω καλοῦνται σήμερον ἐν
Θυρίῃ, Κρήτῃ, Κεφαλληνίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Πελοποννήσῳ, εἴτε ἰσχυ-
ρῶς, εἴτε ἐλαφρότερον, δι' ὀλιγωτέρου ἁλατος, ὅποτε ἐκαλοῦντο *ἀκρό-
παστα*⁸.

Τέλος ὡς ἐξαιρετικὸν φαγητὸν ἐθεωρεῖτο καὶ ὡς φιλικὸν ἀπεστέλλε-

¹ Ἡ Παφλαγονία, ὅθεν ἐστὶ ταρίχη κρέα τὰ ὕψια : Kurtz - Drexl, Mi-
chaelis Pselli scripta minora, 2. 284. 2. Πβ. καὶ Tafel, Eustathii opusc. 353.
78. Ὁ Π ο λ υ δ ε ὑ κ η ς ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του, 6. 48, πλὴν ἄλλων, ἀναφέρει
ταρίχη Ποντικά καὶ Φρύγια.

² Κατὰ τὸν Κ α ι σ α ρ ε ι α ς Ἀ ρ έ θ α ν, σχολιάζοντα τοῦ Λουκιανοῦ Ὁ-
νειρ. ἢ Ἀλεκτρ. 22 : τὸ ἐκ σὸς τάριχος, ὃ νῦν γ ό ν δ η ν Παφλαγόνες φασί. Σ.
Κ ο υ γ έ α, Αἰ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφ. 4.
251).

³ Τ ι μ α ρ ί ω ν, 47 (Ellisse n, Analekten, IV. 92). Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι-
ά τ ο υ, Χρον. Διήγ. 661. 3.

⁴ Ἐν Πόντῳ καὶ Ἀνατολῇ ὁ πιστουρμᾶς κόπτεται εἰς μεγάλας λωρίδας,
ἀλατίζεται καὶ ξηραίνεται εἰς τὸν ἥλιον χριόμενος μὲ τσεμέν, εἶδος μουστάρδας.
Πβ. Ι. Β α λ α β ά ν η, Μικρασιατικά, σ. 225. Ν. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ὁ Συλ-
λαῖος, σελ. 65. 66. Ξ ε ν ο φ. Ἀ κ ο γ λ ο υ, Λαογραφικά Κοτυώρων, σ. 83.

⁵ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 378 (W a g n e r,
Carmina, σ. 154). Poèmes, IV, 166.

⁶ Ὑ π α τ ί ο υ, Περὶ τῶν μερῶν τοῦ σώματος ψόαι καὶ ψοαὶ αἱ σάρκες αἱ
περικείμεναι τοῦ νεφροῦ, τὰ λεγόμενα ἀπάκια. Du Cange ἐν λ. ψόαι. Βλ. καὶ
Α. Κ ο ρ α ῖ, Ἀτακτα, 1. 204. Θ ε ο φ ί λ ο υ ἱ α τ ρ ο σ ο φ ι σ τ ο ῦ, Περὶ τῆς
τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς, 5. 5 : «τούτους τοὺς ραχίτας μύας ὀνομάζει ἡ κοινὴ
συνήθεια ἀπάκια».

⁷ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή, 3. 61.

⁸ Poèmes, Ἐνθ' ἀν. Α. Κ ο ρ α ῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ
τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 177. 178. Ἐν τῷ C. C. L. 2. 224. 2, φέρεται : ἀκρόπαστον
praesalsum.

το δῶρον ὃ ταριχευμένος μηρὸς τοῦ χοίρου, τὸ χοιρομέριον¹.

Ἐν τῶν προσφιλῶν ἐδεσμάτων τῶν Βυζαντινῶν ἀπετέλουν καὶ οἱ ἄλλαντες, οἵτινες ἐλέγοντο καὶ *λοκάνικα*², ἀλλὰ καὶ *ἐντερα*³ καὶ *νεῦρα*⁴. Ὅταν δ' ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου λέγεται ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ βασιλέως ὀφείλει ἀγοράζειν «βερζίτικον καὶ νεῦρον», περὶ ἁλλάντων δέον νὰ νοήσωμεν ὅτι πρόκειται⁵.

Ἐκαλοῦντο δ' ἐπ' ἴσης οἱ ἄλλαντες καὶ *σαλσίκια* (*salsicia*), κατὰ συνδεδεμένους δὲ δακτύλους πωλούμενα καὶ οἶονεῖ ἄλυσιν ἀποτελοῦντα ἐτρῶγοντο μὲ σίναπι, μουστάρδαν δῆλα διή⁶.

ΤΑ ΘΑ

Τῶν συνηθῶν τροφῶν τῶν Βυζαντινῶν ἦσαν καὶ τὰ ψά, ὑπὸ τὸ ὄνομα δ' αὐτὸ ἐνόουν καὶ τὰ τῶν κατοικιδίων ὀρνίθων κατ' ἐξοχὴν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν χηνῶν, νησσῶν, περδίκων καὶ φασιανῶν⁷.

¹ Διήγησις παιδιόφραστος, στίχ. 378 (σελ. 151, Wagner). Hippol. Noir et, *Lettres inédites de Michel Apostolis*, σ. 92. Τὰ χοιρομέρια ὡς ἐκλεκτὸν φαγητὸν ἀναφέρονται βραδύτερον καὶ ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι Στάθῃ (Α' 107. Β' 121) καὶ ἐν τῷ Φορτουνάτῳ τοῦ Φωσκόλου, Ε' 53. Φ. Κουκουλέ, Συμβολή, 3. 61.

² Τὴν λ., πλὴν ἁλλων, ἀναφέρει καὶ ὁ Καϊσαρείας Ἀρέθας (Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφ. 4. 251).

³ Ἀλλάντες· εἶδος ἐντέρου ἐσκευασμένου καὶ ἀλλανιοπώλης ὁ ἐντεροπράτης. Καὶ ἐν Φερτακαίνις τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀλλὰς καλεῖται ἐντερον. (Ἀλεκτορίδου, Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνις τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος, Δ. Ι. Ε. Ε. Α' 494). Ἐν Κύπρῳ νῦν *λάντες*, λέγονται οἱ ἄλλαντες.

⁴ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 464. 4. Ὅρα ὅτι ἡ χορδὴ τοῦ τόξου καλεῖται νευρά καὶ νεῦρον ἢ αὐτὴ κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ da Somavera.

⁵ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 464. 4.

⁶ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, Ρ. Γ. 93. 1733. 1737. Σίναπι πρὸς βρῶσιν ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του, κεφ. 205 (σελ. 161. 17). Ὁ ἀλλαντοπώλης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐκαλεῖτο *σαλσικοπώλης* καὶ *σαλσιζάριος*. Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Ducanget ἐν λλ. Ὁ Γ. Σωτηρίου, Ὁράριον, σ. 19, τὰ σαλσίκια ὑπολαμβάνει ὡς ἀλιπάστους ἰχθῦς, ἐκ τοῦ παρατιθεμένου ὁμῶς κειμένου τοῦ Λεοντίου σαφῶς φαίνεται ὅτι περὶ ἁλλάντων πρόκειται. Τὰ σαλσίκια ἀναφέρονται καὶ ἐν τῷ Κρητικῷ δράματι Στάθῃ (Α', 106) καὶ ἐν τῷ Φορτουνάτῳ τοῦ Φωσκόλου (Γ', 550).

⁷ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 250 (σελ. 206. 22). Ἰωάννου Ἀκτοῦα -

Ἐτρωγον δὲ οἱ τότε τὰ ψά τῶν ὀρνίθων, τὰ ὅποια μετὰ τῶν τῶν φασιανῶν ἐθεωροῦντο καὶ ἄριστα πάντων ¹ καὶ τὰ ὅποια ἦσαν καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῶν πενήτων ἄφθονα ², εἴτε ἐκζεστά ἢ ἐφθά ³, βραστά δῆλα δὴ, εἴτε ὀπτά, ἐψημένα δῆλα δὴ ⁴, εἴτε καὶ ταγηνιστά ἢ τηγανιστά ⁵ εἴτε καὶ δι' ὑγιεινούς λόγους καὶ ὦμά, ροφητά ⁶ καὶ ταρακτά, τρομητά καλούμενα ⁷ καὶ ὀπιτροφητά δ' ἀκόμη ἀναφέρονται ⁸.

Τὰ ψά ἐγίνοντο καὶ πικρά ἢ ἐξεφθά, βραζόμενα ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος, τὴν παρασκευὴν τῶν ὁποίων οὕτω περιγράφει Παῦλος ὁ Αἰγινήτης ⁹: «ταῦτα δὲ γίνεται ἀναδευθέντα ὦμά μετὰ γάρου καὶ οἶνου καὶ ἐλαίου καὶ ἐν διπλώματι συμμέτρως πηγνύμενα» οὕτω δ' ὁ Ὁριβάσιος: «σκευάζουσι δ' αὐτὰ δεύσαντες μετ' ἐλαίου καὶ γάρου καὶ οἶνου βραχέος, εἴτα ἐντιθέουσι τὸ ἀγγεῖον ὕδωρ ἐχούσῃ κακκάβῃ θερμὸν καὶ πωματίσαντες αὐτὴν ὅλην ὑποκαίουσι μέχρι συστάσεως μετρίως». Τέλος ὁ Ὁριβάσιος ἔνθ' ἂν στίχ. 17) ὁμιλεῖ περὶ ψῶν «ἐπιχειομένων ἄνωθεν ταῖς λοπάσι».

Ἐπειδὴ δὲ τῶν ψηνομένων διερρήγνυτο ὁ φλοιός, διὰ τοῦτο οἱ πολλοὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διαρρήξεως, πρὸ τῆς ὀπτίσεως, ἔβρεχον τὸν φλοιὸν δι' ὕδατος ¹⁰.

Ἐν Κατωῖταλικῷ μεσαιωνικῷ ἐγγράφῳ ἀναφέρεται μετὰ τῶν οἰ-

ριόυ, Περὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος (Ideler, Physici et medici Graeci minores, 2. 370).

¹ Κατὰ Ὁριβάσιον, 2. 45. 1, 3. 15. 2 (σελ. 42. 1, 76. 17). Παῦλος Αἰγινήτης, 1. 83 (σελ. 60. 17).

² Ὁ Προδρομος (Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 165) εἶπε: «ψά ὀρνίθων, ὧν καὶ οἱ οἰκοὶ πλήθουσιν ἀεὶ καὶ τῶν πενήτων».

³ Τρομητά: τὰ δὲ ἐπὶ πλέον ἐψηθέντα λέγεται ἐφθά, καὶ κοινῶς αὐτόνοζόλλητα, Σήθ, 124 7.

⁴ Τὰ ψά ἐψηνοντο καὶ εἰς θερμὴν σποδιάν. Ὁριβάσιος, 2. 45. 5 (σ. 42. 9). Σήθ, 124. 13.

⁵ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. Ἐνθ' ἂν. Ὁριβάσιος, 3. 3. 6 (σ. 71. 25). Ἀνώνυμος, 2. 260. 263. 266).

⁶ Ὁριβάσιος, 3. 15. 2 (σελ. 76. 17). Παῦλος Αἰγινήτης, 1. 83 (σελ. 60. 19). Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. Ἐνθ' ἂν. C. G. L. 3. 315. 9. Ἀνώνυμος, 2. 259. Σήθ, 124. 9.

⁷ Ὁριβάσιος, Ἐνθ' ἂν. Παῦλος Αἰγινήτης, 1. 83 (σελ. 60. 19) Ἀνώνυμος. Ἐνθ' ἂν. Τὰ μέχρι τοῦ μετρίως συστήναι λέγεται τρομητά (Σήθ, 124. 6).

⁸ Pierre-Marie Brun, La vie de saint Dosithée, σ. 114. 20.

⁹ Σήθ, 125. 2. Παῦλος Αἰγινήτης, 1. 83 (σελ. 60. 23). Ὁριβάσιος, 2. 45. 6 (σ. 42. 12).

¹⁰ Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισέως, Ἱατρικῶν ἀπορημάτων καὶ φυσικῶν προλήμάτων τὸ Α (Ideler, 1. 35).

κιακῶν σκευῶν καὶ σφουγγατερόν¹, τηγάνιον δηλαδὴ ἢ σκεῦος, ἐν ᾧ παρεσκευάζοντο τὰ ταγηνιστὰ φῶν καὶ δὴ τὸ σφουγγᾶτον (ἡ σημερινὴ ὀμελέττα), τὸ ὅποilon ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ Προδρόμεια ποιήματα² καὶ παρὰ Σαχλίκη³. Ὁ Πρόδρομος μάλιστα ἀναφέρει καὶ διπλοσφουγγᾶτον⁴.

Θὰ παρεσκευάζετο δὲ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, τὸ σφουγγᾶτον ἐκ ταραχθέντων ὀρνιθίων φῶν, διὰ τῆς λ. ὅμως θὰ ὑπενόουν, ἴσως, καὶ ἄλλο εἶδος τηγανιστοῦ μαγειρεύματος⁵.

ΤΑ ΜΕ ΚΡΕΑΤΑ ΟΡΝΙΘΩΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΖΟΜΕΝΑ ΦΑΓΗΤΑ

Τοῦ κρέατος τῶν ὀρνιθίων εὐπεπτότερον ἦτο τὸ τῶν πτηνῶν⁶, ὧν μεγάλη ἐγένετο χρῆσις ἐν τῇ μαγειρικῇ. Ἐκ τῶν κατοικιδίων λοιπὸν πτηνῶν συχνότατα οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας ἔτρωγον τὸν ἀλέκτορα, πετεινόν, ὃν καὶ εὐνούχιζον, ἵνα παχύτερος γίνεταί, ὁπότε ἐλέγετο μὲ τὴν Λατινικὴν λέξιν *κάπων*⁷ καὶ τὴν ὀρνιθα, ἣτις καὶ κόττα ἐλέγετο⁸, ὅταν δ' ἦτο ἐξαιρετικῶς παχεῖα *καβάκα*, ἦτοι *κακκάβα*, ἡ *κιγκαβίζουσα* δηλαδὴ⁹. Τὰ μικρὰ ὀρνιθία ἐκαλοῦντο *ὀρνιθόπουλλα*.

Αἱ ὀρνιθες, αἵτινες ἐθεωροῦντο νοστιμώταται, ὅταν ἤρχιζον νὰ φοτοκοῦν¹⁰ ἤθελον οἱ πρόγονοί μας νὰ εἶναι παχεῖαι, μ' ὅλον ὅτι οὐχὶ διὰ

¹ T r i n c h e r a, Syllabus, 542.

² Roèmes, III, 54.

³ Σ α χ λ ί κ η, Ἀφῆγησις παράξενος, στίχ 794 (ἐκδ. Παπαδημητρίου).

⁴ Roèmes, III, 54.

⁵ Λέγω τοῦτο, διότι ἐν Πόντῳ σφουγγᾶτον λέγεται πίττα παρασκευαζομένη μὲ γλυκοκολόκυνθον καὶ φά, σ φ ο υ γ γ ᾶ τ ο ς δ' ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ φαγητὸν ἀπὸ ἄλευρον ἀραβοσίτου μετὰ τεμαχίων κρέατος. Α. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, Παροιμῖαι (Ἀρχεῖον Πόντου, 2. 71).

⁶ Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 42. 1 καὶ 3. 17. 2 (σελ. 40. 23, 79. 24). Σ ἡ θ, 80. 4. Ἀ ν ὡ ν υ μ ο ς, 2. 278. 279.

⁷ Ἀ ρ κ α δ ί ο υ Β α τ ο π ε δ ι ν ο ὦ, Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 3. 210. Φ. Κ ο υ κ ο ὕ λ έ, Συμβολή, 3. 60.

⁸ Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Ἑσυχίου ἐν λ.

⁹ Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὠραία, στίχ. 254 (W a g n e r, Carmina, σ. 131). Νῦν ἐν Ρόδῳ ἡ παχεῖα καὶ μεγάλη ὄρνις λέγεται *κακκάβα*. Β ε ν ε τ ο κ λ έ ο υ ς, Βραχεῖαι τινες παρατηρήσεις, σ. 73. Δ ρ α κ ί δ ο υ, Ροδιανά, σ. 262. Κατὰ τὸν Ἑ σ ὕ χ ι ο ν' *κάκκαβος* ἢ *λοπάς* ἢ *πέρδιξ* καὶ πάλιν: *κακκάβα* *πέρδιξ*. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς Ε ὕ σ τ ᾶ θ ι ο ς, Παρεκβ. 1290. 40: *πέρδικες* δὲ τινες *κακκαβίζουσιν*, οἱ καὶ *καλοῦνται* δι' αὐτὸ *κακκάβα*. Νῦν ἐν Χίῳ *κάκκαβος* λέγεται ἡ *πέρδιξ*, ἣτις καὶ *κακκάβα* ἀλλαχοῦ. Βλ. Φ. Κ ο υ κ ο ὕ λ έ, Ἑσυχιανὰ, ἐν Ἀθηνᾶς, τόμ. 27, σ. 85.

¹⁰ Σ ἡ θ, 80. 4.

τοῦτο εὐθεται πρὸς ὑγιάν ¹, δι' ὃ οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλοῦντες αὐτὰς ἐξήγον μετὰ τέχνης καὶ ἐπεδείκνυν τὸ λίπος των ². Οἱ κοιλιόδουλοι μάλιστα ὑπεστήριζον ὅτι τῶν ὀρνίθων τότε ἦτο νοστιμώτατον τὸ κρέας, ὅταν δὲν ταῖς παρετίθετο ἄφθονος ἢ τροφῇ, ἀλλ' αὐταὶ μόναι των σκαλεύουσαι τὴν εὕρισκον ³, ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ πρὸ τοῦ μαγειρεύματος ἀποκρεμῶντες τὰ ὀρνίθια ἀπὸ κλάδων συκῆς, δισχυριζόμενοι ὅτι οὕτω τὸ κρέας αὐτῶν ἐγίνετο εὐκολόβραστον ⁴.

Ὅπως ἂν ἔχη, ἡ ἀλεκτορὶς συχνὰ παρετίθετο εἰς τὰς τραπέζας τῶν Βυζαντινῶν, δι' ὃ καὶ ὑπερηφανευομένη αὕτη λέγει ἐν τῷ Πουλλολόγῳ ὅτι τὴν τρώγουν καὶ δὴ καὶ ὀφτήν ⁵:

καὶ βασιλεῖς καὶ δέσποινες καὶ πάντες τῆς συγκλήτου
καὶ ἡδονή μου ἐξαίρετος ἀπ' ὅλων τῶν ὀρνέων ⁶.

Ἡ ὀρνις, τὴν ὁποίαν οἱ εἰδότες δὲν ἔτρωγον νεοσφαγῇ, ἀλλὰ μετὰ μίαν ἀπὸ τῆς σφαγῆς ἡμέραν ἐντὸς ὅξους αὐτὴν ἐμβυθίζοντες ⁷, ἐγίνετο οὐ μόνον ἐκζεστή, τουτέστιν βραστή ⁸, ἀλλὰ καὶ ὀφτὴ παραγεμιζομένη με διάφορα καρκεύματα ⁹.

Ἐκ τῶν κατοικιδίων ἐπ' ἴσης πτηνῶν ἔτρωγον καὶ τοὺς Ἰνδικοὺς ὀρνίθας ¹⁰, ἢ ὀρνίθες τῆς Ἑντίας ¹¹ καὶ τὰς περιστερὰς ¹² ἢ περιστερόπουλλα ¹³.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εὐχαρίστως ἔτρωγον τὰ παγώνια· ὀρίζεται μάλιστα ἐν τῷ θεσπίσματι τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ ἄρρενος εἰς 200 δηνάρια, ἥτοι ὁκτὼ περίπου προπολεμικὰ φράγκα ¹⁴.

¹ Χρυσόστομος, P. G. 57. 470.

² Τιμαρίων, 46 (Elliessen, *Analekten*, IV. 91).

³ Κλήμεντος, Στρωματεῖς, λόγ. Β', κεφ. 1 (P.G. 8. 933).

⁴ Μιχαήλ Γλυκά, Βίβλος Χρονική, 26. 5.

⁵ Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἑρμηνεύματα, σ. 217.

⁶ Στίχ. 259 (Wagner, *Carmina*, σελ. 187).

⁷ Ὁριβάσιος, 4. 2. 9 (σελ. 98. 9).

⁸ Ὁριβάσιος, 4. 6. 1 (σελ. 101. 23).

⁹ Βλ. τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Παλλὰδα εἰς σιτεύσιμον, Ἑλλην. Ἀνθολ. III. 1. ἀρ. 484 (Stadtmüller).

¹⁰ Χρυσόστομος, P. G. 55. 467.

¹¹ Ἀσίζαι Κύπρου, Β', κεφ. 295 (Κ, Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 6. 488).

¹² Χρυσόστομος, P. G. 64. 437. Εὐσέβιος Ἀλεξανδρεῖας, P. G. 861. 444. Σήθ, 86. 22. Ὁριβάσιος, 3. 2. 17 (σ. 70. 24). Ἀχμέτ, Ὁνειροκρ. κεφ. 291 (σελ. 236. 15). Formy - Leroy, Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου, Βυζάντιον, 9. 157. 24.

¹³ Σήθ, 86. 12.

¹⁴ Mommsen - Blümmner, *Der Maximaltarif des Diocletian*, σ. 79. Hehn, *Die Kulturpflanzen und Thiere*, σ. 308 ἐξ.

Τὴν συνήθειαν ταύτην συνεχίζοντες καὶ οἱ Βυζαντινοὶ εὐχαρίστως ἔτρωγον τὰ παγώνια, τοὺς *Μηδικοὺς ταῶνας* ἢ τοὺς ἐκ *Παιόνων ὄρνιθας*, ὅπως τὰ ἐκάλουν ¹, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ κρέας ἐθεωρεῖτο δυσπεπτότερον τοῦ τῶν ἄλλων πτηνῶν, οἷον κυλῶν, κοσσύφων, τρυγόνος καὶ νήσσης ², δι' ὃ καὶ δὲν ἐμαγειρεύετο ἀμέσως μετὰ τὴν σφαγὴν τοῦ ζώου ³.

Ἦδη λοιπὸν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κλήμεντος οἱ γαστροίμαργοι ἐπὶ-
νον τοὺς ταῶνας ⁴ τῆς χρήσεως δ' αὐτῶν ὡς βρωμάτων μνειάν ποιεῖται
καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Εὐσέβιος ⁵, κατὰ δὲ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ ὁ Ἀχμέτ ἐν
τῷ Ὀνειροκριτικῷ του ⁶.

Καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ δὲ διαφόρων μονῶν, ὡς τῆς τοῦ Βατοπεδίου, ὑπὸ
Νικηφόρου Βοτανειάτου, ἀπὸ τῆς παροχῆς ταῶν, φανερῶνει ὅτι οὗτοι
ἐτρέφοντο πρὸς σφαγὴν ⁷. Μετὰ ταῦτα ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, παρὰ τοὺς γα-
λαθηνοὺς ἄρνas, ὡς τροφίμα, ἐπαινεῖ τοὺς ταῶνας ⁸, βραδύτερον δὲ καὶ
ὁ Ι. Τζέτζης τοὺς ἐκ Παιόνων ὄρνιθας ⁹, καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλω-
σιν δὲ χρόνους καὶ δὴ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα μετὰ τῶν ἄλλων τροφῶν
ἐν Κρήτῃ, ἀναφέρονται τὰ παγώνια ¹⁰.

Τῶν ἐξαιρετικῶν παραθεμάτων ἐθεωρεῖτο ὁ *πέρδιξ*, τὸ *περδίκιν* ¹¹,
ὅπερ αὐτοεπαινούμενον λέγει :

ἐμένα πάλ' οἱ βασιλεῖς εἰς γεῦμά τους μὲ τρώουν
κι' οἱ ἄρχοντες, οἱ εὐγενεῖς εἰς πρόγευμα καὶ δεῖπνον
καὶ πλούσιοι ἠθέλασιν πτωχοὶ καὶ νά με εἶχαν ¹².

¹ Ἐν τοῖς Γεωπονικοῖς ὑπάρχει ἰδιαίτερον κεφάλαιον (βιβλ. 14, κεφ. 18) περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατροφῆς καὶ θεραπείας τῶν ταῶνων. Βλ. καὶ Σ' ἡ θ', 106. 1.

² Ὁ ρ ι β á σ ι ο ς, 2. 42. 5 (σελ. 40. 30). Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 257. 22, 260. 2.

³ Ὁ ρ ι β á σ ι ο ς, 4. 2. 7 (σελ. 98. 5).

⁴ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 3. 1 (σελ. 155. 15, Stählin).

⁵ Ρ. Γ. 86¹. 444.

⁶ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 387 (σελ. 234).

⁷ Ἀ ρ κ α δ ί ο υ Β α τ ο π ε δ ι ν ο ὦ, Ἀγιορειτικά ἀνάλεκτα (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 33. 210).

⁸ K u r t z - D r e x l, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 338.

⁹ Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Εἰς τὴν παρθενομάχην τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Graeca sacra, 83. 22).

¹⁰ Φ ω σ κ ό λ ο υ, Φορτουνάτος, Ε. 71. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή, 3. 60.

¹¹ Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς, Ρ. Γ. 64. 437. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 194 (σελ. 237. 22).

¹² Πουλλολόγος, στίχ. 201 (W a g n e r, Carmina, σ. 185). Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 15).

Τῶν περδίκων, αἵτινες συχνὰ κατὰ Δεκέμβριον μῆνα παρετίθεντο εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων καὶ τῶν ὁποίων ἄριστον πρὸς βρῶσιν ἔθεωρεῖτο τὸ σκέλος¹, τῶν περδίκων, λέγω, αἵτινες ὡς φιλικὸν ἀπεστέλλοντο δῶρον² τὸ κρέας, ἵνα τὴν σκληρότητά του ἀποβάλλῃ, ἐμαγειρεύετο τοῦλάχιστον μετὰ μίαν ἀπὸ τῆς σφαγῆς ἡμέραν³, ἐξ ὧλων δὲ τῶν τρόπων τοῦ μαγειρεύματος ἐπηνεῖτο τὸ ὄφιστον περδίκιν. Σημειωτέον δ' ὅτι τότε αἱ πέρδικες ἦσαν οἰκόσιτα πτηνά⁴.

Παρά τὰς πέρδικας καὶ ὀρνυγες, ὀρνύκια, ἀναφέρονται παρατιθέμενοι⁵ καὶ χλωροί, ἀλλὰ καὶ παστοί, ὡς βεβαιοὶ καὶ τὸ ἴδιον πτηνὸν ἐν τῷ Πουλλολόγῳ λέγον :

κι' ἀποθετὴν μὲ πολεμοῦν καὶ τρώων με ὅταν θέλουν⁶.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ πτηνὸν ἔτρωγε καὶ ἐλλέβορον, διὰ τοῦτο οἱ τρώγοντες, ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν ἐκ τούτου ζάλην, συνέψηνον κέγχρον⁷.

Ὅτι δὲ καὶ πρὸς διαιτητικὸν σκοποῦς ἐγίνετο χρῆσις τοῦ κρέατος τοῦ πτηνοῦ τούτου μανθάνομεν ἐκ τῶν ἱατρικῶν βιβλίων⁸.

Πλὴν τῶν ὀρνυκίων, ἀναφέρεται ὡς ἐκλεκτὴ τροφή καὶ τὸ *τρουρόνιν*⁹ τὸ ὅποῖον ἔπρεπε νὰ τρώγεται τοῦλάχιστον μίαν ἡμέραν μετὰ τὸν φόνον¹⁰, καὶ αἱ κίχλαι, κατὰ τοὺς παλαιότερους μάλιστα αἰῶνας ἐπρηνοῦντο

¹ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Σχέδη μύος (Boissonade, *Anecdota Graeca*, I, 429. 430).

² Θεοδώρου Προδρομοῦ, Στίχοι εἰς τοὺς ἑβ' μῆνας (Extraits des Ms. 11. 2. σ. 186). Κεκαυμένον, Στρατηγικόν, 48. 7. Kurtz - Drexh, "Ενθ' ἀν. 2. 49. 25. Th. Pressel, *Johannis Tzetzae epistolae*, σ. 41. Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 433.

³ Ὁριβάσιος, 4. 3. 7 (σελ. 98. 5). Σήθ, 85. 23.

⁴ Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 203. Καὶ ὁ περιγητὴς Henri Castela, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13' αἰῶνος, λέγει ὅτι ἐν Κρήτῃ αἱ πέρδικες ἦσαν καὶ κατοικίδια πτηνά. Ἐλένης Βουραζέλη, Ὁ βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, σ. 154.

⁵ Tafel, *Bustathii opusc.* 324. 23. Σήθ, 80. 24. Ἰωάννου Εὐγενικοῦ. Κώμης ἔκφρασις (Σπ. Λάμπρου, *Παλαιολόγια*, 1. 50. 9).

⁶ Στίχ. 500, (Wagner, *Carmina*, σ. 194). Φ. Κουκουλέ, *Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων* (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 17).

⁷ Γεωπονικά, 14. 24. 2.

⁸ Σήθ, 80. 24.

⁹ Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἑρμηνεύμ. σ. 48.

¹⁰ Ὁριβάσιος, 1. 3. 5, 3. 2. 17, 4. 2. 7 (σελ. 9. 2, 70. 24, 98. 6). Πουλλολόγος, στίχ. 361 (Wagner, *Carmina*, σ. 190). Ἀνώνυμος, 2. 257. Ἀχμέτ, Ὀνειρ. κρημ. 291 (σ. 236. 15). Μ. Φιλή, *Περὶ ζῳων ιδιότητος*, 72. 7 (ἐκδ. Joh. de Pawn).

αἱ δάφνιοι κίχλαι¹, αἱ τρεφόμεναι δῆλα δὴ μὲ δαφνοκόκκους, αἵτινες δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἐγίνοντο, ὥς καὶ σήμερον, καὶ πασταί.

Χρῆσις ἐπ' ἴσης εἰς τὰς Βυζαντινὰς τραπέζας ἐγίνετο καὶ τοῦ κρέατος τοῦ πτηνοῦ *φοίνικος*, τὸ ὅποιον ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς περιγράφει ὥς «τῷ Μηδικῷ ὀρνίθι παραπλήσιον»², ὥς νοστιμώτατον δ' ἐθεωρεῖτο καὶ τὸ τῆς *ωτίδος*, κοινῶς νῦν ἀγριόκοττας, τὸ ὅποιον ἔκειτο μεταξὺ τοῦ τῆς χιηνὸς καὶ τῆς γεράνου³.

Περὶ τῆς ἡδύτητος τοῦ κρέατος τοῦ πτηνοῦ τούτου ὠμίλησεν ἤδη ὁ Κυρήνης Συνέσιος⁴, ταύτην δ' ἐξαῖρον τὸ ἴδιον πτηνὸν παριστάνεται ἐν τῷ Πουλλολόγῳ λέγων:

ὁποῦ μὲ τρώγουν βασιλεῖς καὶ τάρχοντόπουλλά τους⁵.

Τῶν πολυτελῶν καὶ πολυδαπάνων ἐδεσμάτων ἐθεωροῦντο⁶, καὶ ἐπομένως μόνον εἰς τῶν πλουσίων τὰς τραπέζας παρετίθεντο, οἱ ἀπὸ Φάσιδος ὀρνίθες, ἢ *φασιανοί*, τῶν ὁποίων συχνὴν μνείαν ποιοῦνται οἱ συγγραφεῖς⁷. Τῶν φασιανῶν δὲ τὸ κρέας ἐθεωρεῖτο πολλῶν ἄλλων πτηνῶν εὐπεπτότερον, ὥς π. χ. τῶν ὀρνίθων καὶ ταῶνων⁸.

Ἦς σημειωθῇ δ' ὅτι οἱ φασιανοὶ ἦσαν καὶ κατοικίδια πτηνά, ὥς καὶ ἐκ τῶν νόμων φαίνεται⁹, καὶ ἐκ τῆς ἀπαλλαγῆς διαφόρων μονῶν ἀπὸ τῆς παροχῆς τῶν¹⁰.

Παρὰ τοὺς φασιανοὺς μνημονευτέα καὶ ἡ *φάσσα*¹¹, περὶ τῆς χρήσεως

¹ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1 (σελ. 155. 12).

² Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 388. 25 ἐξ.

³ Σήθ, 125. 13. Ὁ Ἀνώνυμος, 2. 260 λέγει ὅτι ἡ σάρξ τῆς ωτίδος ἦτο σκληρά.

⁴ P. G. 66. 1340.

⁵ Σίχ. 50 (Wagner, Carmina, σελ. 180).

⁶ Ὁ Ἀμασειας Ἀστέριος, P. G. 40. 169, ὁμιλεῖ «διὰ τὴν πολυδαπάνον ἀγορασίαν τῶν ἐκ Φάσιδος ὀρνίθων».

⁷ Χρυσόστομος, P. G. 58. 659. 660, 60. 708, 64. 437. Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας, P. G. 86¹, 441. Ὁριβάσιος, 2. 42. 3 (σελ. 40. 28). Σήθ. 117. 20. Ἀλεξανδρος Τραλλιανός, 2, 61 (Puschmann). I. Τζετζόυ, Ἐπιστολαὶ (Cramer, Anecdota Graeca, 3. 160). Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 203. Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἑρμηνεύματα, σ. 48. Φ. Κορυλλέ, Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων (Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 18).

⁸ Ἀνώνυμος, 2. 279.

⁹ Πανδέκται, 32. 66.

¹⁰ Ἀρχαδίου Βατοπεδινόυ, Ἀγιορείτικὰ ἀνάλεκτα (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 3. 210).

¹¹ Πουλλολόγος, στίχ. 361 (Wagner, Carmina, σελ. 190). Ἰωάννου Εὐγενίκοῦ, Κώμης ἔκφρασις (Σπ. Λάμπρου, Παλαιολόγια, 1. 50).

τοῦ κρέατος τῆς ὁποίας ἐν τῇ διαίτῃ ὁμιλοῦσι τὰ ἱατρικὰ βιβλία ¹.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον κυρίως, ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, οἱ εὐποροὶ καὶ κοιλιόδουλοι ἔτρωγον, πλὴν τῶν φασιανῶν καὶ τῶν ταῶνων, καὶ τὰς ἀτταγᾶς ² ἢ ἀτταγήνας ³ ἢ ταγηνάρια ⁴, εἶδος περδίκων (*perdrix petrosa*) ⁵.

Ἐκεῖνα ὅμως τὰ πτηνὰ, τῶν ὁποίων συνηθεστάτη ἐγίνετο χρῆσις, ἦσαν αἱ γέρανοι, γνωσταὶ ἤδη καὶ παρ' ἀρχαίοις, οἵτινες τὰς ἐκάλουν πτηνὰ Σκυθικὰ ἢ τῆς Ἀβύης, ἐπαινοῦντες μάλιστα τὰς τῆς Μήλου καὶ τῶν ὁποίων τὸ κρέας δὲν ἔπρεπε νὰ μαγειρεύεται εὐθὺς μετὰ τὴν σφαγὴν ⁶.

Τοῦ πτηνοῦ τούτου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἀφθονία κατὰ τόπους ⁷, μνεῖαν ὡς ἐξαιρετικοῦ ἐδέσματος ποιοῦνται διάφοροι συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του ὁμιλεῖ περὶ τοῦ βλέποντος καθ' ὅπνους ὅτι τρώγει κρέατα γεράνων ⁸, ὁ Συμεὼν Σήθ, περὶ τοῦ ζωμοῦ τῶν γεράνων ⁹, ὁ Θεόδωρος Προδρόμος ἀναφέρει τὸν ἐναβρονύμενον ὅτι τρώγει «πιοτάτας γεράνους» καὶ «τοὺς δυσορεκτοῦντας περὶ τοὺς γεράνους διὰ τὸ σύνηδες τῆς τροφῆς» ¹⁰ καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς πάλιν τοὺς τρώγοντας ἐλάφους καὶ γεράνους ¹¹.

Πόσον δὲ σύνηδες φαγητὸν θὰ ἦσαν τὰ πτηνὰ ταῦτα, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, πλὴν ἄλλων πτηνῶν, ἀναφέρονται ὡς διαιτώμενα εἰς τὰς αὐτὰς διαφόρων μονῶν, αἵτινες καὶ διὰ χρυσοβούλλων ἀπαλλάσσονται τῆς παροχῆς αὐτῶν ¹².

9). Γ α β ρ ι η λ Δ ε σ τ ο ὑ ν η, Ποίημα τοῦ Ἀρμούρη, σιγ. 95. Φ α σ σ ι ν ὦ ν ἐν Χίῳ λέγεται τὸ ἀγριοπερίστερον.

¹ Ἀ ν ὦ ν υ μ ο ς, 2. 267. 279. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 291, σελ. 236. 13.

² Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1 (σελ. 155. 14) C. G. L. 379. 43.

³ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 193 (Puschmann). Ὀ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 42. 2, 3. 17, 2 (σελ. 40. 24), 79. 26. C. G. L. 2. 32. 11, 250. 30.

⁴ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, "Ενθ' ἄν. Ἀ ν ὦ ν υ μ ο ς, 2. 257. Περὶ ἀτταγήνων βλ. M o m m s e n - B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 77.

⁵ Κατὰ τὸν Ἀ θ ή ν α ι ο ν (Θ', 387f): ἀτταγᾶς μικρῷ μὲν μερίζων ἐστὶ πέρδιχος. ὅλος δὲ κατὰγραφος τὰ περὶ τὸ νῶτον.

⁶ Ὀ ρ ι β ά σ ι ο ς, 4. 2. 7 (σελ. 98. 6).

⁷ Λ ι β α ν ί ο υ, Δύσκολος ὤλισθεν § 5 (τόμ. 6. 553, Förster).

⁸ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 288 (σελ. 234. 21).

⁹ Σ ή θ, 30. 15.

¹⁰ Σ υ ν ό δ η Π α π α δ η μ η τ ρ ί ο υ, Theodoros Prodromos, σ. 203. 306.

¹¹ Μ ι χ α ή λ Ψ ε λ λ ο ὦ, Ἐπιστολαὶ (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 5. 401).

¹² Β α σ ί λ ε ι ο ς Σ ε λ ε υ κ ε ί α ς, P. G. 85. 577. Ἀ ρ κ α δ ί ο υ Β α τ ο π ε δ ι ν ο ὦ, "Ενθ' ἄν. 3. 210.

Τῶν γεράνων, τῶν ὁποίων αἱ σάρκες, διὰ τὸ ἰνῶδες, συνιστάτο νὰ τρώγονται μετὰ δύο ἀπὸ τῆς σφαγῆς ἡμέρας¹, ὥς ἐξαίρετον μέρος ἐθεωρεῖτο ἡ κνήμη², ἣτις ἐτρώγετο συμβραζομένη με οἶνον, *κρασάτη*. Καὶ εἶναι αὐτὸ τὸ πτηνόν, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ Πουλλολόγῳ αὐτοεπαινούμενον λέγει: ἐμὲ

τὸν τρώγουσιν οἱ βασιλεῖς μετὰ πολλοῦ τοῦ πόθου
καὶ τρώγουσι τὰ ἄκρα μου οἱ ἄρχοντες κρασάτα³.

Αἱ γέρανοι, αἱ ὁποῖαι γενικῶς δὲν τρώγονται σήμερον, κατὰ τόπους, ὥς λ. χ. ἐν Τήνῳ, θεωροῦνται νόστιμον φαγητόν, δύνανται δέ, κατὰ τὸ λέγειν τῶν χωρικῶν, νὰ παρασκευασθῶσιν ἐξ αὐτῶν ἑβδομήκοντα καὶ ἑπτὰ διάφορα φαγητά⁴!

Ἐκτὸς τῶν ὀρνίθων, εἰς τὰς τραπέζας τῶν Βυζαντινῶν παρετίθεντο καὶ *νῆσσαι*⁵ ἢ *νησσάρια*⁶ καὶ *πάπιες* εἰς τὰς Ἀσίζας τῆς Κύπρου καλούμεναι⁷, συχνὰ δὲ μνημονεύονται καὶ αἱ *χῆρες* ἢ τὰ *χηνάρια*⁸, αἳ τε ἡμεροὶ καὶ αἱ ἄγριαι⁹, ὧν χηνῶν τὰ λίπη παστωνόμενα ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ μαγειρικῶν σκοποῦς¹⁰, τὸ δὲ ἥπαρ, ὅταν τὰ πτηνὰ ἐτρέφοντο μετὰ ὀρὸν γάλακτος, ἐθεωρεῖτο λίαν εὐπεπτον¹¹.

Οἱ ἐν Αἰγύπτῳ συνελθίζον νὰ τρώγωσι *χερνία*, ἴσως ὀπτά, ὥς διὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος¹² ἢ καὶ παστά, ὥς μαρτυρεῖ ὁ Ἡσύχιος¹³.

Τὰ ἱατρικὰ βιβλία ὁμιλοῦσι διὰ «τὰ ἐν τοῖς ἀμπέλοις εὗρισκόμενα

¹ Ὁ ριβάσιος, 2. 43. 1 (σελ. 41. 10). Σήθ, 30. 11.

² Θεοδώρου Περὶ ὀρέου, Σχέδη μύδος (Boissonade, Anecdota Graeca, I. 429).

³ Στίχ. 181 (Wagner, σελ. 80).

⁴ Φ. Κουκουλέ, Κυνηγετικά (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 18).

⁵ Δημητρίου Κωνσταντινουπολίτου, Ἱερακοσόφιον, 303.

⁶ Νῆσσα· τὸ νησσάριον· φέρεται ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά λεξικῷ.

⁷ Ἀσίζα Κύπρου, Β', κεφ. 296 (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 492). Περὶ τῆς ἐν τῇ διαίτῃ χρήσεως τῶν κρεάτων τῆς νήσεως βλ. Σήθ, 71. 17 ἔξ.

⁸ Χρυσόστομος, Ρ. G. 60 708, 64. 437. Ὁ ριβάσιος, 2. 43. 1. (σελ. 41. 7). Ἀλέξανδρος Τραπεζιανός, 2. 61. Σήθ, 121. 17. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 293 (σελ. 237 7). Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 487. 18. Μανουὴλ Φιλῆ, Περὶ ζῴων ιδιότητος, 10. 12. Ἰουλίον Πολυδεύκου, Ἑρμηνεύματα, σ. 49.

⁹ Συναγόγη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 203.

¹⁰ Παλλαδά, Σκωπτικὸν εἰς τράπεζαν, Ἑλλην. Ἀνθολ. III¹, ἀριθ. 377. 12 (Stadtmüller).

¹¹ Ὁ ριβάσιος, 3. 17. 3 (σελ. 79. 30).

¹² Ἀθήναιος, ΙΔ', 664E.

¹³ Χένιον· ὀρνιθάριον τι κατ' Αἴγυπτον ταριχεύμενον.

πτηνά»¹, ἤτοι τὰ σημερινὰ ἀμπελοπούλλια, τὰ ὅποια θὰ ἐπαστώνοντο τιθέμενα ἐντὸς ὄξους, ὡς καὶ σήμερον ἐν Προύσῃ καὶ Κύρῳ².

Τέλος, ἐκτὸς ἄλλων πτηνῶν, οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας ἔτρωγον καὶ τὰ κιτρινοπούλλια, ἀφ' οὗ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος θεωρεῖ λόγου ἄξια τὰ πτηνὰ «καθὰ γε καὶ ὁ χρυσός, πρὸς ὃν εὖ μάλα τὸ γένος τοῦτο χρώζεται»³.

ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΦΑΓΗΤΩΝ

Πλὴν τῶν καινικῶν τρόπων παρασκευῆς φαγητῶν, οἱ διάφοροι μάγειροι, ἵνα τῶν κυρίων των τὴν πρὸς τὰ ἀσυνήθη ἐδέσματα ἐπιθυμίαν θεραπεύσωσιν, ἐφεύρισκον διαφόρους παραδόξους τρόπους μαγειρείας «καινὰ πλάσματά τε καὶ γοητεύματα, ὧν ἡ κοιλία προκάθηται», ὡς λέγει ὁ Ι. Τζέτζης⁴.

Μιμούμενοι λοιπὸν καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας, οἵτινες παρέθετον εἰς τὴν τράπεζάν των χοίρους παραγεμιστούς⁵, παρέθετον καὶ *λαπάραν* (=στόμαχον) *μονθυλευτήν*. Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ὠνθυλεύετο αὕτη μᾶς περιγράφει ἐν ἐπιγράμματί του ὁ Παλλαδάς, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ δέλφακος, οὗ ἡ γαστήρ εἶχε πληρωθῇ παντοίων ἀγαθῶν, περιεῖχε δὴλα δὴ, πλὴν ἄλλων, κίχλας καὶ λεπτὰ τεμάχια κρέατος μετὰ πεπέρους ἀναμειγμένα⁶.

Πρὸ αὐτοῦ ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ περὶ πρώτου παραθέματος εἰς πολυτελὲς δεῖπνον ὄρνιθος ἐψηθείσης ἐπ' ἀνθρώκων, ἔσωθεν δὲ πεπληρωμένης ἰχθύων⁷, εἶδος φαγητοῦ, τὸ ὅποιον θὰ ἔτρωγον οἱ γαστρίμαργοι ἀνὰ τοὺς αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας ἡμῶν, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ Τζέτζης ὁμιλεῖ δι' «ἰχθύας τυραννουμένους εἰς ὄρνιθας καὶ ὄρνιθας εἰς ἰχθύας μεταπλαττομένους»⁸. Ἐγίνετο δὴλα δὴ καὶ τὸ ἀντίθετον, τουτέ-

¹ Ἀ ν ὡ ν υ μ ο ς, 2. 268.

² Π. Γ ε ν ν α δ ί ο υ, Γεωργικά ἀνάλεκτα, σ. 53—54. Κ. Χ α τ ζ η ῖ ω ά ν ο υ, Περὶ ἀμπελοπουλλιῶν (Κυπριακά Γράμματα, 3 (1936), σ. 47).

³ T a f e l, Eustathii opusc. 311. 65. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Κυνηγετικά (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. Θ', 18).

⁴ Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Ἐπιστολαί (C r a m e r, Anecdota Graeca Oxoniensia, III, 168).

⁵ Ἀ θ ή ν α ι ο ς, Δ', 3. 129b.

⁶ Βλ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 486 ἐπίγραμμα, τὸ ὅποιον ὁμως φαίνεται κατ' ἐπίδρασιν τῶν παρ' Ἀ θ η ν α ί ω, Θ'. 19, 376d λεγομένων.

⁷ Ρ. G. 58. 659—660.

⁸ Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Ἐνθ' ἀν.

στιν ἐντὸς μεγάλων ἰχθύων ἔθετον καὶ συνεμαγείρευον διάφορα μικρὰ πτηνά ¹.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ² ὁμίλησε δι' «ὄρνιν αὐτόχυμον διακολυμβῶσαν οἶον ἐν νεκτάρι, καλὸν ἀλλότοτον, τεράστιον γλύκασμα» καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ³ δι' «ἀγέλην κολυμβάδων πτηνῶν εὐγενῶν ὑπογραφομένων οἶον ἡρέμα πρὸς ἔρευθος ἐπιπολῆς τῷ τοῦ οἶνου ἐμβάμματι».

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς περὶ ὀρνίθων ἐμβεβαπτισμένων ἐντὸς εὐόσμου οἶνου. Τοῦτο θὰ ἦτο συνήθεια τῶν κοιλιοδοῦλῶν καὶ κομψῶν, οἵτινες διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ διατηρῶσι τρυφερά καὶ εὖοσμα τὰ κρέατα τῶν πτηνῶν ὡς ἀκριβῶς καὶ νῦν οἱ περιττοὶ τὰ τοιαῦτα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐντὸς κονιάκ βυθίζουσι τὸ κρέας πρὸ τοῦ βρασμοῦ.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς δι' οἶνου διατηρήσεως τῆς τρυφερότητος τοῦ κρέατος παρ' ἡμῖν δὲν εἶναι συνήθης· τὸ μόνον σχετικόν, ὅπερ γνωρίζω, εἶναι ὅτι ἐν Τήνῳ τὰ πτηνὰ κάμνουν *ξιδᾶτα*, ἅφ' οὗ δῆλα δὴ τὰ μαθήσουν καὶ τὰ ἀνοίξουν, τὰ σιγοβράζουν καὶ ἔπειτα τὰ θέτουν ἐντὸς πηλίνων δοχείων περιεχόντων ὄξος. Οὕτω διατηρεῖται ἡ τρυφερότης αἰτῶν, ὅταν δ' ἐξαχθῶσι πρὸς μαγείρευμα, εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ προσφάτως φονευθέντα.

Παρὰ τῷ αὐτῷ Εὐσταθίῳ ἀναγινώσκομεν καὶ τὰ ἐξῆς ⁴: «Ὅσον μὲν γὰρ εἰς δέρμα ἐξήνθει (ἡ ὄρνις) καὶ εἰς ὅστᾳ περὺγων ἐσκληρύνετο καὶ ποδῶν τὴν ὕριν ὑπέφαινε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἀνόςτεος ἦν καὶ οὐδὲν ὄρνιθος. Περικύψαντι δὲ καὶ εἰς τὰ ἐντός, πολλὴν εἶχε τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν κατεργασίαν ἀξύμβλητον, ἀμυγδάλων γὰρ δίχα τὸ λοιπὸν ἅπαν εἶχεν ἀδιευκρίνητον» καὶ πάλιν ⁵ «Σταίτινον φύραμα εἰς βάθος μὲν κοιλανθέν, εἰς σφαῖραν δὲ γυρωθέν, καλὴν ἐφθὴν ὄρνιν ἐθαλάμευεν εὔσω. Καὶ ἔδει τὴν τοιαύτην σφαῖραν ἀνακαλυφθεῖσάν ποτε αὐτοῦ τοῦ ἐπιθέ-

¹ Παρομοίους λαϊκοὺς τρόπους παρασκευῆς σήμερον ἀγνοῶ· τοῦτο μόνον γνωρίζω ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σινώπης τέως κατεσκεύαζον καὶ ἔτρωγον ψαρόπιττες, πίττες δῆλα δὴ ἐφ' ὧν ἔθετον ψάρι, τὸ ὅποιον καὶ ἐφούρνιζον οὕτω μετὰ τῆς πίττας καὶ ὅτι εἰς τὰ παραλίμνια μέρη τῆς Αἰτωλίας παρασκευάζονται ἐν' ἴσης ψαρόπιττες ἢ γλανιδόπιττες ἀποτελούμεναι ἀπὸ φύλλα ζύμης μετὰ τῶν ὁποίων παρεντίθενται οἱ ἰχθῆς γλανίδια, ἐπιχεομένου καὶ ἀναλόγου ἐλαίου. Δ. Λοῦκοπουλόου, Αἰτωλικαὶ οἰκίσεις, σκεύη καὶ τροφαί, σ. 14.

² Tafel, Eustathii opusc. 311. 40.

³ Tafel, "Ενθ' ἀν. 311. 80. 86.

⁴ Tafel, Eustathii opusc. 311. 48.

⁵ Tafel, "Ενθ' ἀν. 312. 20 ἐξ.

ματος, ὃ περιῆκτο εἰς ἡμισφαίριον καὶ τὴν ὄρνιν (καλὸν τι χρῆμα) ἐκκύψασαν ὄψον τοῖς τῶν ὀρώντων ἢ τρωγόντων ὄμμασιν ἢ στόμασιν ἐμπεσεῖν· πίονα μὲν ἰδεῖν, τρυφερὰν δὲ θιγεῖν, τακερὰν δὲ φαγεῖν. Τὸ δὲ φύρμα καὶ εἰς χύτραν ὠπτήθη τῷ ζῳῳ, ἐν αὐτῷ γὰρ ἀνεψήθη καὶ εἰς πινακίσκον ἐπλάσθη. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ παρετέθη ὥς εἶναι τὸ παράθεμα πάνθ' ὁμοῦ χρήματα ταῦτα χύτραν, πινακίσκον, ἄρτον, προσόψημα. Ἐστεγανοῦτο μὲν γὰρ τὸ περιέχον καὶ οἶον εἰς χύτραν ἦν ὀστρακούμενον· ἔσω γοῦν αὐτοῦ πυρίῳ, καθὼς τις ἔφη, μαλακῷ προσομιλήσαν κατειργάσθη τὸ ζῳον πρὸς ἔψησιν, πλὴν ὅσον οὐκ ἐσκυθρόπαζε τὸ ἄγγος πρὸς πῦρ μελανθέν, ἀλλ' ἐγέλα καπηδὸν καὶ τοῦτο γε τὴν χύτραν ἐψεύδετο. Ἦν δὲ καὶ ὥς εἰς πίνακα ὑποκείμενον. Ἐπ' αὐτοῦ γοῦν ἡ ὄρνις εἰς βρῶσιν παρέκειτο, τὸ δ' ἐντὸς κοῖλον τοῦ περιέχοντος εἰς ἄρτον ἀπαλὸν ἐμαλάττετο, ζωμῷ δυσοπούμενον ζέοντι. Τὸ δὲ λοιπὸν ἐντὸς ὄρνις ἦν, ὄψων ὥς ἂν εἴποι τις, ἥδιστον καὶ ὅπερ ἄρτοις τοῖς ἄλλοις αἰ ψίχες, τοῦτο ἐκείνῳ τῷ ὑποκρινομένῳ τὸν ἄρτον ἢ ἐντὸς πυκαζομένη ὄρνις ἐτύγγανε καὶ πρὸ γεύσεως τὴν ὄσφρησιν γοητεύουσα ἡδὺ μάλα πνείουςα καὶ κατ' ἐκείνα τῶν ζῳων, ὁπόσα τῇ εὐδομίᾳ τῆς ἀποφορᾶς τὴν αὐτοῖς ἐπιβάλλουσιν θήραν ἀνύουσιν, οὕτω δὴ καὶ αὐτὴ ὄσφρησει θηρωμένη τοὺς ἐντυγχάνοντας· ὄσφρησάμενος, εἶπες ἄν, ἀρκεῖν σοι τὸ καλόν· οὕτω καλὸν ὥς τοῦ ῥονίθιον».

Δύο εἶδη παρασκευῆς ὀρνίθων ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἀναφέρει ὁ Εὐστάθιος, πρῶτον τὸ παραγεμιστὸν καὶ δεύτερον τὸ νῦν ὑπὸ τῶν ξενοδόχων *poulet blanc* καλούμενον. Τὰ τοῦ πρώτου εἶδους πτηνὰ, ὧν ὥς παραγέμισμα ἀναφέρει μόνον ἀμύγδαλα, ἀφίνει ὅμως νὰ ὑπονοήσωμεν καὶ ποικίλα ἄλλα¹, ἐξεκοκαλίζοντο καὶ τότε, πιθανώτατα δὲ κατὰ τρόπον οὐχὶ διάφορον τοῦ σημερινοῦ. Νῦν δὴλα δὴ οἱ μάγειροι, ποιῶντες ἐντομὴν μεταξὺ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ τοῦ ἰσχίου τῆς ὀρνίθος, εἰσάγουσι τὴν χεῖρα καὶ διὰ μαχαιριδίου ἀποσπῶσι τὸ ὅστωι τοῦ στέρνου τῶν προσκεκολλημένων σαρκῶν, εἶτα ἀποσύρουσι τοῦτο μετὰ τοῦ ὅστωι τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ ἐξάγουσιν ἐκ τῆς ἐντομῆς, οὕτω δ' ἀπομένει τὸ πτηνὸν μόνον μὲ τὰ ὅστωι τῶν περὺγων καὶ τῶν ποδῶν. Τὰ δὲ *poulets blancs* παρασκευάζουσιν ὥς ἑξῆς: λαμβάνουσιν ὀρνίθα, ρυθλὶ νεοσφαγῇ, καὶ ταύτην, ἀφ' οὗ καθαρίσωσι, ράπτουσι· μετὰ ταῦτα λαμβάνουσι λίπος χοίρου ἢ βοδὸς πρὸ δύο ἡμερῶν ἀλαιισθὲν καὶ τὸ θέτουσιν ὑπὲρ τοὺς ἀτμοὺς χύτρας, ἵνα ἐκδιπλωθῇ εὐκόλως. Τούτου γενομένου θέτουσι τὴν ὀρνίθα ἐν-

¹ Νῦν ὥς παραγέμισμα ἐν παρομοίᾳ περιπτώσει μεταχειρίζονται σταφίδας, κοκκωνάρια, κάστανα, μικρὰ μανιτάρια, ὄρυζαν, ἐντόσθια τοῦ αὐτοῦ πτηνοῦ εἰς λεπτὰ τετμημένα, κανέλλαν, μοσχοκάρφια καὶ μοσχοκάρυδον.

τὸς τοῦ λίπονς, τὸ ὅποιον ἔπειτα ἢ ράπτουσι ἢ διὰ κλωστῆς περιδένουσι. Τὸ ὅλον παρασκευάσμα θέτουσι κατόπιν μετὰ τῆς ἀναλόγου σάλτσας ἐν-τὸς χύτρας καί, ἀφ' οὗ τὸ καλύψωσι, τὸ ἀφίνουσι νὰ βράσῃ. Ἀφ' οὗ τὸ φαγητὸν μαγειρευθῇ, ἐξάγεται ἐκ τῆς χύτρας καὶ τὸ λίπος ἀνοίγεται, τε-μνόμενον δ' εἰς τεμάχια, προσφέρεται μετὰ ζωμοῦ ὡς σούππα, ἣ δὲ ὀρ-νις, τεμαχιζομένη, ὡς ψητόν.

Ὁρισμένοι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς καὶ κείμενα ὁμιλοῦσι διὰ τὸ φα-γητὸν *μονόκυνθρον*¹. Τὸ φαγητὸν τοῦτο, τὸ ὅποιον κατ' ἐξοχὴν χαρακτη-ρίζεται ὡς *καλογηρικόν*, καὶ δὴ τῶν ἡγουμένων², τὸ ὅποιον ὅμως ἔτρωγον καὶ οἱ λαϊκοί, ἀφ' οὗ ὁ Πρόδρομος λέγει ὅτι ἐν τῇ οἰκίᾳ του, καθ' ὕπνου, ἡσθάνθη μονοκύνθρου μυρωδίαν³, τὸ φαγητόν, λέγω, τοῦτο, μαν-θάνομεν ὅτι ἦτο λιπαρωμένον, λιπαρὸν δῆλα δὴ, καὶ ὅτι ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν ὁμοῦ ἐδωδίων συμβραζομένων εἰς τὴν αὐτὴν χύτραν, ἦτο δῆλα δὴ περίπου, κατὰ τὸν Κοραῖν, ὅ,τι οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον σύγκρουμα ἢ θρυμ-ματίδα⁴.

Περιγραφὴν αὐτοῦ μᾶς δίδει ὁ Πρόδρομος εἰς τὸ κατὰ τῶν ἡγουμέ-νων ποίημά του, δυστυχῶς ὅμως ἐπὶ τὸ κωμικώτερον καὶ ὑπερβολικώτε-ρον, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπολύτως ἀνταποκρίνεται αὐ-τῇ εἰς τὴν πραγματικότητα⁵ ἐκ τῆς παιδιοφράστου μόνον διηγήσεως τῶν τετραπόδων ζώων πληροφορούμεθα ὅτι τυρὸς ἐκ γάλακτος βουβάλου κα-τασκευαζόμενος ἐνεβάλλετο εἰς τὸ μονόκυνθρον⁵.

Ὅπως δὲ ἴδον πῶς ὁ Πρόδρομος περιγράφει τὸ μονόκυνθρον:

εἰ βούλει πάλιν μάνθανε καὶ τὰ τοῦ μονοκύνθρου·
κραμβὴν καρδίας τέσσαρας χονδρὰς καὶ χιονάτας
καὶ ξιφιοτράχηλον παστόν, κυπριναρίου τὴν μέσην,
γλαύκους χλωροὺς καὶ εἴκοσιν, ἀπάκιν βερζιτίκον,
φὰ καὶ δεκατέσσαρα καὶ Κρητικὸν τυρίτσιν,
ἀπότυρα καὶ τέσσαρα καὶ Βλάχικον ὀλίγον

¹ Ἰωνικῶς δὲ ἰδιώτιστα καὶ τὸ ἐκ τῆς χύτρας συντεθὲν μονόκυνθρον, Εὐ-σταθίου, Παρεκβ. 469. 35. Poèmes, II. 103, IV. 118. Σταφιδᾶ, Ἰατροσό-φιον (Le grand, Bibl. Gr. vulg. 2. 495).

² Διήγησις παιδιοφράστως τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 599 (Wagner, σελ. 161).

³ Poèmes, I. 235, II. 104, IV. 118. Ἐχομεν καὶ τὸ Βυζαντινὸν ἐπιθετόν Μο-νοκύνθρας, ὅπερ δηλοῖ τὸν εὐχαρίστως τρώγοντα ἢ τὸν παρασκευάζοντα τὸ μονόκυνθρον, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 5. 37. 259, 6. 188. Βλ. καὶ Jeanselme - Oeconomos, Aliments, σ. 164.

⁴ Α. Κοραῖ, Ἀτακα, 1. 123. 124.

⁵ Στίχ. 599—601 (Wagner, Carmina, σελ. 161).

καὶ λίτρان μίαν ἔλαιον, πιπέριν φούχταν μίαν
σκόρδα κεφάλια δώδεκα καὶ τσίρους δεκαπέντε ¹.

ΤΑ ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΙΧΘΥΩΝ ΜΑΓΕΙΡΕΥΜΑΤΑ

Οἱ ἰχθύς, οἷτινες, ὡς σύνηθες προσφάγιον ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιῶν χρόνων ἐκαλοῦντο *ὀψάρια* ² καὶ *ψάρια*, ἦσαν σύνηθες τῶν Βυζαντινῶν φαγητόν, καὶ μάλιστα τῶν μοναχῶν καὶ ἐπισκόπων ³ Τοῦτο σαφέστατα ἐτόνισε καὶ ὁ Χορίκιος, γράψας: «Θάλασσα δὲ παρέχει ἰχθύς, κέρδος κοινὸν ἐστιῶσιν ἀνθρώποις καὶ δαιτυμόσιν· εὐωχία γὰρ ἄνευ θαλαττίας γονῆς ὀλίγον εὐφραίνει» ⁴.

Τόση δὲ ἦτο ἡ ἀγάπη τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τοὺς ἰχθύς, ὥστε δὲν ἀπέφευγον οὗτοι νὰ τοὺς μαγειρεύωσι καὶ ἐν ἡμέραις νηστείας, παρὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις ⁵.

Οἱ ἰχθύς, οἷτινες ἦσαν, ἢ πετραῖοι, κοινῶς νῦν πετρόψαρα, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν αἱ λαπίнай, οἱ σκάροι, αἱ πέρκαι, αἱ κίχλαι, ὁ σκάρος, ὁ σκορπίος, οἱ κωβιοί, εὐπεπτοι πάντες θεωρούμενοι ⁶, ἢ πελάγιοι ἢ ποτάμιοι ἢ λιμναῖοι ⁷, ἐτρῶγοντο ἢ χλωροὶ ἢ καὶ ἀλίπαστοι. Ἐκ τούτων οἱ πρῶτοι

¹ Poèmes, III. 178 ἐξ.

² Πάντων τῶν προσοψημάτων, ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησεν ὁ ἰχθύς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως καλεῖσθαι διὰ τοὺς ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδὴν, Ἄ θ ἡ ν α ι ο ς, Ζ', 277a. Ὁ Φ ρ ὕ ν ι χ ο ς Ἐπιτομ. (σελ. 91 Bortier) γράφει: ὀψάριον· τὸ ὄψον οὐχὶ τοὺς ἰχθύς, οἱ δὲ νῦν τοὺς ἰχθύς λέγουσι· εἶπε δὲ καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ἰ κ η ς Εὐ σ τ ἰ ὰ ο ς (Παρεκβ. 1477. 43) «κατὰ τινὰ ἐξοχὴν ἢ λέξις (ὄψον) κληρωθεῖσα τοῖς ἰχθύσι παρήγαγε τὸ ὀψάριον» καὶ 1201. 6. «ἐκράτησε παρὰ τοῖς ὕστερον ὄψον κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῶν ἰχθύων λέγεσθαι ὡς δηλοῖ καὶ τὸ κοινολεκτούμενον ὀψάριον». Βλ. καὶ J. Kalitsuna k i s, ὄψον und. ὀψάριον (Festschrift Kretschmer's, σ. 97. 101. 104).

³ Ἰ ω ἄ ν ν η ς Δ α μ α σ κ η ν ὁ ς, Ρ. G. 95. 329. T a f e l, Eustathii opusc 227. 90. Περὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν τρωγομένων ἰχθύων βλ. J e a n s e l m e - O e c o n o m o s, Ἐνθ' ἄν. 157. 158.

⁴ Χ ο ρ ἰ κ ἰ ο υ, Ἐπιθαλάμιος εἰς Προκόπιον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἡλίαν, 98. 5 (Förster - Richtsteig).

⁵ Γ ε ω ρ γ η λ ᾱ, Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου, στίχ. 559 (Wagner, σελ. 49). Εἰς τὰ μοναστήρια ἐννοεῖται ἀπηγορεύετο ἡ χρῆσις ἰχθύων κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν.

⁶ Ὁ ρ ἰ β ἰ ο ς, 2. 49. 1 (σελ. 43. 15). Σ ἡ θ, 43. 19. Δ ι ο σ κ ο υ ρ ἰ δ ο υ, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2 33 (Wellmann). Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 258. Χ ω ν ἰ ἄ τ η ς, 2. 236. 23.

⁷ Βίος ἀγίου Νεοφύτου (Ἰ ω ἄ ν ν ο υ, Μνημεῖα ἀγιολογικά, σ. 247). Τῶν ποταμίων ἰχθύων νοστιμώτατοι ἐθεωροῦντο οἱ τοῦ Βιθυνικοῦ Φαρμουτίου (Ἰ ω ἄ ν ν ο υ, Ἐνθ' ἄν.). Οἱ ποτάμιοι καὶ λιμναῖοι ἰχθύς ἐθεωροῦντο κακοστόμαχοι. Ὁ ρ ἰ β ἰ ο ς, 2. 58. 9 (σελ. 47. 25). Σ ἡ θ, 43. 25, 44. 20.

ἐγίνοντο ἢ ἐκζεστοί, βραστοὶ δῆλα δὴ, ἢ ὄφτοι ἢ τηγάνον, τηγανιστοὶ δῆλα δὴ. Καὶ ἐκζεστοὶ παρεσκευάζοντο, πλὴν τῶν πετραιῶν, καὶ οἱ κέφαλοι, αἱ συναγρίδες, οἱ ὄρφοι, τὰ φαγρία, οἱ σκορπίοι καὶ οἱ χάννοι ¹, καρυκευομένων τῶν ζωμῶν ἐνίων δι' ἄρωματικῶν εἰδῶν οἶον νάρδου καὶ κολιάνδρου ², ὄφτοι ὁ κιθαργός, ἡ κίχλα, ἡ ψήσσα ³, ἡ παλαμίδα ⁴, ὁ σκάρος ⁵, τηγανιστοὶ οἱ μικρότεροι κυρίως ἰχθύς δι' ἀλεύρου μινύμενοι ⁶, αἱ σμαρίδες ⁷, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐρυθρίνοι ἢ λυθρίνοι (τὰ σημερινὰ λυθρίνια) ⁸, οἱ μελάνουροι ⁹ (=μελανούρια νῦν) καὶ αἱ ἀθερῖνες, αἵτινες ἐγίνοντο καὶ διπλοτήγανον, ἐντὸς δῆλα δὴ τοῦ τηγάνου ἀπετέλουν μίαν μάζαν, ἥτις, ἀφ' οὗ ἐτηγανίζετο, ἀνεστρέφετο ὁλόκληρος, ἵνα καὶ ἡ ἀντίθετος πλευρὰ τηγανισθῇ ¹⁰.

“Ὅσον ἀφορᾷ δ' εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐψήσεως, εἰς μὲν τοὺς βραστούς ἐγίνετο χρήσις καὶ τοῦ λευκοῦ ζωμοῦ, ὅστις ἀπετελεῖτο ἐξ ὕδατος, εἰς ὃ ἐνεβάλλετο ἀρκετὸν ἔλαιον καὶ ὀλίγον ἄνηθον καὶ πράσον καὶ μετὰ τὴν ἐψησιν τὸ ἀνάλογον ἄλας, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ὁ ζωμὸς ἄλμυρός ¹¹, εἰς δὲ τοὺς βραστούς, κατὰ τοὺς εἰδότας, ἔπρεπε νὰ χύνεται ἔλαιον, νὰ ρίπτονται δ' οὗτοι εἰς ζέουσιν ἄλμην καὶ τέλος οἱ ὄφτοι νὰ ψήνωνται μετὰ

¹ Σ ἡ θ, 45. 4, 118. 1. I. Τ ζ ε τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. Ζ', ιστορ. 144, στίχ. 744. Τ ο ὕ Θ ε ο λ ο γ ά κ η, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (N. Ἑλληνομν. 7. 358. 20).

² Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, Περὶ τροφῶν κύκλος (I d e l e r, *Physici et medici Graeci minores*, 1. 413).

³ Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 61, 403. A. Κ ο ρ α ῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 92. Ροῆmes, III. 149. Ὁ ψ α ρ ο λ ό γ ο ς, σ. 376. Ψῆσαι εἶναι οἱ ἰχθύς οἱ νῦν ψ η σ σ ί α καλούμενοι. Ἡ ψήσσα, κατὰ τοὺς ἰατρούς, Σ ἡ θ, 123. 15 ἐθεωρεῖτο ὡς περιέχουσα τροφήν εὐχυμον καὶ εὐπεπτον.

⁴ Ἀκολοιυθία τοῦ Σπανοῦ (L e g r a n d, *Bibl. Gr. vulg.* 2. 30).

⁵ K u r t z - D r e x l, *Michaelis Pselli scripta minora*, 2. 309. 25.

⁶ Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1063. 35.

⁷ Ἰ ε ρ ο φ ί λ ο υ, Περὶ τροφῶν κύκλος (I d e l e r, 1. 409. 10, 411. 1). Γεωπονικά, 20. 35.

⁸ Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀλιευτικῶν Ὀππιανοῦ, Α', 97. Οἱ ἐρυθρίνοι μετὰ τῆς τρίγλης καὶ ἄλλων ἰχθύων ἀνήκον εἰς τοὺς λευκοὺς καλουμένους καὶ νῦν ἄ σ π ρ ό ψ α ρ α (Α έ ο ν τ ο ς τ ο ὕ Σ ο φ ο ὕ, Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον, 17. 4). Μ ι χ. Ψ ε λ λ ο ὕ, Πρὸς τὸν βασιλέα τὸν Δοῦκαν (Κ. Σ ά ύ α, Μεσ. Βιβλ. 5. 346). A. Κ ο ρ α ῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, σ. 61.

⁹ Ἰ ε ρ ο φ ί λ ο υ, Ἐνθ' ἀν. 1. 409.

¹⁰ Νῦν εἰς τὸ Κουρούνι τῆς κάτω Εὐβοίας διπλοτήγανον λέγεται κολοκύνθη γλυκεῖα κεκομμένη εἰς τεμάχια ἐπιμήκη καὶ τηγανισμένη.

¹¹ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 51. 6, 4. 1. 41 (σελ. 44. 16, 97. 2). A. Κ ο ρ α ῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 34.

τῶν λεπίων, νὰ ἐπιρρίπτεται δ' ἐπ' αὐτῶν ἀρκετὸν ἔλαιον μετὰ ἀρτύσεως καὶ ἄλλας ἀρκετόν¹. Ἐψήνοντο δ' οἱ ὀπτοὶ ἐπὶ τῆς ἐσχάρας ἢ ἐπ' ἀνθρακιάς ἢ παρὰ τὴν ἀνθρακίαν ἐπὶ ὀβελίσκων διαπερῶμενοι². Τέλος ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐν ταῖς λοπάσι σκευασία (sur le plat) μετὰ διαφόρων ἀρτυμάτων³.

Ἐκ τῶν μικροτέρων ἰχθύων ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ὥς εἶπον, τὰς μαρίδας καὶ ἀθερίνας⁴, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀφύας, αἷς ἐκάλουν ἔγγραυλεις⁵ καὶ ἀκτάρας, καὶ αἷς ἐπάστωνον⁶, πρὸς δὲ καὶ τὰς θρίσσας⁷, αἷτινες εἶναι αἱ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ καὶ νῦν *τριχαῖοι* καλούμενοι, αἱ σαρδέλλα δηλαδὴ⁸.

¹ Ἀς προσθέσωμεν δ' ἐνταῦθα ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον καὶ μικρό-

¹ Ὁ ριβάσιος, 4. 9. 3 καὶ 4 (σελ. 107. 12).

² *Roèmes*, IV. 133.

³ Βλ. Α. Κοράη, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 55.

⁴ Εὐσταθίου, Παρεκβ. 100. 6. Τὰς λέγουσιν ἀθερίνας τὰς μικροτάτας πάνυ. Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 630 (Wagner, σελ. 163). Πουλλόλογος, στίχ. 336 (Wagner, σελ. 189). Ἐν Πανόρμῳ τῆς Βιθυνίας οἱ κάτοικοι ἐτηγάνιζον τὰς ἀθερίνας μετὰ ὥα ὀρνιθος. Βλ. καὶ Α. Κοράη εἰς Ξενοκράτη καὶ Γαληνὸν καὶ *Krumbach*, Fischbuch, σ. 372.

⁵ Ἀφύη ἢ παρὰ πολλῶν λεγομένη ἔγγραυλις, Σουΐδας ἐν λ. Ἀφύαι· οἱ ἔγγραυλοι, τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικόν. Πβ. καὶ τὸ λεξικόν τοῦ Ἡσυχίου ἐν λ. ἀφύαι. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον· ἀφύας ἀπὸ τηγάνου. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ὀππιανοῦ, Ἀλευτ. Α' 767 γράφει· ἀφύης· ἔγγραυλεως, ἀκτάρας· καὶ ὁ Ἡσύχιος· ἰκτάρ· ἐθνικῶς ἰχθύς· καὶ· κτάρ· ἰχθύς βραχύτατος πάντων. Ἐγραψε δὲ καὶ ὁ Θεσσαλλονίκης Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1936. 22· «Εὐτελέστατον δὲ ἐστὶν ἰχθύδιον, οὐπερ ἡ κλῆσις ἰκταρ (παρὰ Καλλιμάχῳ) ἐμφαίνει δὲ τοῦτο ἡ Βυζάντιος παρὰ φθορὰ κτάρας τὰ τοιαῦτα λέγουσα». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ C.G. L. 3. 357. 76· ἰκτάρ· *albula*. Νῦν ἐν Λακωνικῇ χτάρι λέγεται μικρότατος ἰχθύς. Βλ. καὶ Α. Κοράη, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 168—169. Σημειωτέον ὅτι, ὅπως καὶ σήμερον, οὕτω καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐπηγοῦντο αἱ Φαληρικαὶ ἀφύαι. Πουλλιδεύζους, Ὀνομαστ. 6. 63.

⁶ Παρὰ Προδρόμῳ καὶ ἔγγραυλοπαστοφάγος, *Roèmes*, III. 94. *K. Krumbach*, Das Mittelgriechische Fischbuch, 374.

⁷ Ὁ ριβάσιος, 2. 58. 14 (σελ. 48.5). Τριχίδες· θρίσσαι διὰ τὸ λεπτὰ ἔχειν ὀστᾶ, λεξικ. Φωτίου· τριχίδων· λέγει τῶν καλουμένων νῦν θρισσῶν, Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Ὀρνιθ. 56. Πβ. καὶ Σχολ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 551, Ἐκκλ. 56, Ἰππ. 662. Ἰουλίῳ Πουλλιδεύζους, Ἑρμηνεύματα, 6. 47. *Boucherie*, 129. Α. Κοράη, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 56.

⁸ Α. Κοράη, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 56 θρίσσαι *sardinae*· (C. G. L. 3. 257. 1. 379. 51, 436. 59).

τατα ἰχθύδια ἐκ τοῦ Νείλου κομιζόμενα τὸ μέγεθος ἀφύης ἔχοντα, τὰ ὅποια ἦσαν νοστιμώτατα ¹.

Ἄλλοι ἰχθύς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν τραγόμενοι ἦσαν οἱ κυπρίνοι, νῦν κοινῶς *γριβάδια* ², τὰ *λαβράκια*, τιμιώτατοι ἰχθύς θεωρούμενοι ³, αἱ *τριγλῖαι* ἢ *τριγλία*, τὰ κοινῶς νῦν μπαρμπούνια, τὰ ὅποια, κατὰ τὸν Ξενοκράτη, ἦσαν ἐπιφανέστατον ὄψων ⁴, ὧν ἄριστον μέρος ἐθεωρεῖτο τὸ ἦπαρ καὶ ἡ κεφαλὴ καὶ ἄτινα ἦσαν νοστιμώτατα κατὰ Ἰανουάριον ⁵, τὸ *γομφάριον*, νῦν *λουφάρι* ⁶, οἱ *κεστρεῖς*, ἥτοι κέφαλοι, ὧν παλαιότερον ἐπηνοῦντο οἱ *κεστρεῖς* τῆς Σκιάθου ⁷, καὶ ὧν νόστιμοι ἐθεωροῦντο οἱ τῆς θαλάσσης καὶ μάλιστα οἱ κατὰ τὸ Ρήγιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλιευόμενοι ⁸, καὶ οἱ ἐν τοῖς ποταμοῖς, καὶ μάλιστα ἐκείνοις, οἵτινες ἔρρεον ὀρμητικῶς ⁹, ἡ *συναργίδα* ¹⁰, ἡ *παλαμίδα*, ἥτις καὶ *τσερδέλλα* ὀνομαζομένη ἠλιεύετο ἐν

¹ I. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Ἐπιστολαὶ (Cramer, Anecdota Graeca Oxoniensia, III. 170).

² Poèmes, III. 179. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα. I. 259. Κυπρίνους ἢ κυπρινάρια ἀναφέρει καὶ ἡ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πόρφυρογεννήτου, 164. 6.

³ Διήγησις τῶν θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου, P. G. 87. 3448. Poèmes, III. 82. 163. Τιμαρίων, 21 (Elliessen, Analekten, IV, 64). Τοῦ Θεολογάκη, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (N. Ἑλληνομν. 7. 358. 20).

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 56. 329. Ξενοκράτους, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς (κεφ. 1. 36 καὶ σελ. 105, ἔκδ. Κοραῆ)· εἶπε δὲ καὶ ὁ Γαλιηνός, Περὶ τροφῶν δυνάμεως, (σελ. 27, ἔκδ. Κοραῆ, πβ. καὶ σελ. 103) : «τετίμηται δ' ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς τῶν ἄλλων ὑπερέχουσα τῇ κατὰ τὴν ἐδωδὴν ἡδονῇ». Θεοδώρου Πρωτοδρόμου, Σχέδη μύος (Boissonade, Anecdota Graeca, I. 429).

⁵ Γαλιηνός, Ἐνθ' ἄν. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς τοῦ ἥπατος ὑπὸ τῶν κοιλιοδούλων, βλ. Γαλιηνός, Ἐνθ' ἄν. Leo Stegnbach, Nicolai Calliclis Carmina, στίχ. 64 (σελ. 47). Κατὰ τὸν Σήθ, 106. 20 τὸ ἦπαρ τῆς μεγάλης τριγλῆς ἐθεωρεῖτο ἀξιοθαύμαστον, προσθίεται ὅμως : «νῦν δὲ οὐκ ἐσθίεται».

⁶ Χρυσόστομος, P. G. 56. 329. Σχολιαστ. Ἀλιευτ. Ὀππιανοῦ, Β', 652. Κοραῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, σ. 76.

⁷ Πόλυδεύκου, Ὀνομαστ. 6. 10. 63. Κλήμεντος, Παιδαγ. 2.1.3.

⁸ Poèmes, III. 153. Κατὰ τὸν Σήθ, 59.16, ὁ κέφαλος ἦτο δύσπεπτος καὶ κακοστόμαχος. Βλ. καὶ Ὁριβάσιον, 2. 46. 1 (σελ. 42. 20. ἔξ.). Α. Κοραῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 87.

⁹ Ἀνώνυμος, Περὶ χυμῶν, 2. 279.

¹⁰ Poèmes, III. 154. Σάρδαν ἢ πηλαμύδα ἀναφέρει ὁ Ὁριβάσιος, 2. 58. 142 (σελ. 56. 10).

ἀφθονίᾳ κατὰ τὸν Βόσπορον¹, αἱ λακέρται, νῦν κοινῶς λακέρδαι², οἱ θύννοι, τοῦννοι νῦν κοινῶς³, οἱ σκόμβροι ἢ σκοῦμβροι ἢ σκουμβρία καὶ οἱ τζύροι, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἦσαν εὐθηνότατοι, δώδεκα εἰς τὸν ὀβολὸν πωλούμενοι ἢ κατὰ δηνᾶριον 4—5⁴, τῶν δευτέρων δὲ πλῆθος οὐδ' ὀβολοῦ ἄξιον ἐθεωρεῖτο⁵.

Ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐπ' ἴσης ἐτρώγοντο καὶ οἱ κολίαι⁶, νῦν κολιοί, καὶ αἱ ὕσκαι, περὶ ὧν τελευταίων κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Χριστοφόρος Μυτιληναῖος λέγει : «τίς γὰρ ἄλλη βρωσίς ὕσκας ἡδίων ;»⁷, καὶ αἵτινες κατὰ τὸν Συμεὼν Σήθ ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι «τοιαύτην τροφήν ἐμποιοῦσι τῷ σώματι τῷ ἡμετέρῳ παρὰ τῷ τῶν ἰχθύων γένει, οἷαν τὸ χοίρειον κρέας παρὰ τοῖς χερσαίοις»⁸.

Διέκρινον δ' οἱ Βυζαντινοὶ τὴν ποτάμιον ὕσκαν, τὴν ὁποίαν ἐθεώ-

¹ Poèmes, III, 205. 216e. Α. Κορὰ ἢ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 36. 167. 168. Α. Κορὰ ἢ, Ἀτακτα, 1. 73. Αἱ τσερδέλαι εἶναι αἱ κορδύλαι ἢ σκορδύλαι τοῦ Ἀριστοτέλους. Βλ. Σκ. Βυζάντιον, ἐν Πανδώρας, 3. 89. καὶ Α. Κορὰ ἢ, Εἰς Ξενοκράτη καὶ Γαληνόν, σ. 161.

² Θεολογία, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (Ν. Ἑλληνομν. 7. 355. 13, 358. 15).

³ Ὁριβάσιος, 2. 58. 20 καὶ 21 (σελ. 48. 15. 17). Σήθ, 43. 15. Poèmes, III. 104. 205 259, IV. 27. 94. Ὁ ψαρολόγος, 370. Α. Κορὰ ἢ, Ἀτακτα, 1. 73. Τοῦ αὐτοῦ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 19. 63.

⁴ Ὁριβάσιος, 2. 58. 20. 143 (σελ. 48. 16, 56. 12). Τιμαρίων, 21 (Ellisse, Analekten, IV. 64). Th. Presse 1, Johannis Tzetzae epistolae, ἐπιστ. 57, σελ. 49. Poèmes, IV. 28. Θεολογία, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (Ν. Ἑλληνομν. 7. 354. 9, 355. 19, 357. 1).

⁵ Θεολογία, Ἐνθ' ἀν. 7. 355. 20. Παλαιότερον καὶ ὁ Λιβάνιος, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἑταίρας, 29, τόμ. 7. 58 (Förster) εἶπεν : ἴστε δὲ ὅτι καὶ χρηστὸν ὄψον οἱ σκόμβροι καὶ εὐνον. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν τιμὴν τῶν ἰχθύων γενικῶς δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Χριστοφόρος Μυτιληναῖος ἀναφέρει ὅτι ἀντὶ ἐνὸς χρυσοῦ νομίσματος ἡγόρασε παρὰ ἑξ συναλεινόντων τρεῖς βολὰς ἰχθύων (Kurtz, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, σ. 87).

⁶ Ὁριβάσιος, 2. 58. 20 (σελ. 48. 18). Ξενοκράτους, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, ξδ' (σελ. 18, Κοραῇ).

⁷ Kurtz - Drexel, Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios, σ. 91. Poèmes, III. 95. 325c. K. Krumbacher, Fischbuch, 371. Βλ. καὶ Α. Κορὰ ἢ, Ἀτακτα, 1. 242.

⁸ Σήθ, 111. 10. Κατὰ τὸν Σήθ, Ἐνθ' ἀν. 19 : «δεῖ δὲ τοῦτον ἀρτύειν θερμοτάτοις ἀρτύμασι καὶ οἶνον ἐπιπίνειν λεπτότατον καὶ παλαιότατον». Ἐπιθὶ καὶ Α. Κορὰ ἢ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 205.

ρουν κάλλιστον τῶν ἰχθύων, καὶ τὴν θαλασσίαν, ὑποδεεστέραν ταύτην ¹.

Ἐτρωγον ἔπ' ἴσης τὰ *σνάκια* οὕτω καὶ νῦν ἐν Πόντῳ καλούμενα ², τοὺς *βαθρακοὺς*, τοὺς τῶν ἀρχαίων δῆλα δὴ θαλασσίους βατράχους ³ καὶ τοὺς *γαλεοὺς* ⁴.

Ἐκ τῶν σελαχίων ἔτρωγον τοὺς *βάτους* ἢ τὰ *βάτόπουλα* ⁵, καὶ τὰς *νάγκας* ⁶.

Αἱ *μουροῦναι*, νῦν κοινῶς σμύρναι, ἀναφέρονται ὡς εὐχαρίστως ἐσθιόμεναι, ὧν ἐξαιρετικά ἐθεωροῦντο αἱ ἐν τῷ Σικελικῷ πορθμῷ συλλαμβανόμεναι ⁷ καὶ τὰ (ἐ)χέλυα, τὰ κοινῶς χέλυα, ὧν ἄριστα ἐθεωροῦντο τὰ τοῦ Μαιάνδρου ⁸.

Ἐτρώγοντο δ' οἱ ἰχθύς οὐ μόνον χλωροί, ἀλλὰ καὶ ἀλίπαστοι ἢ ἐν- τὸς ὄξους συντηρούμενοι, ὥς ἐκ τῶν κειμένων διδασκόμεθα, τὰ ὅποια ὀμιλοῦσι δι' «ὀψάρια παστὰ» ⁹ ἢ «ταριχευτοὺς ἰχθύας» ¹⁰ ἢ «ὄξωτοὺς ἰχθύας» ¹¹, ἢ διὰ τὸ «ἀρμυρὸν ὀψάριον» ¹² ἢ καὶ ταριχευόμενοι.

Ἐκ τῶν ἀλιπάστων δ' ἢ ταριχευτῶν ἰχθύων, οὓς ἐπώλουν οἱ *σαλθα-*

¹ Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2. 242. 15, 243. 1 ἐξ.

² Kurtz - Drexl, Ἐνθ' ἀν. 2. 319. 6. Νικίτη Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 77. 5.

³ Α. Κοραῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ Περί τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 48. Poëmes, III. 216b.

⁴ Ὁριβάσιος, 2. 58. 21 (σελ. 48. 18). Ἀνώνυμος, 2. 258. Α. Κοραῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, σ. 71. Περιφημοὶ παρ' ἀρχαίοις ἦσαν οἱ γαλεοὶ τῆς Ρόδου, Πολυδεύκους, Ὄνομ. 6. 63.

⁵ Poëmes, III. 404f. Α. Κοραῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ Περί τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 48. 196, 197. Krumbach, Fischbuch, 373. Τὸν βάτον, οὕτω καὶ νῦν ἐν Θήρᾳ καλούμενον, ὑπάγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ σελαχοειδῆ. Βλ. Ἀθήναιον, Ζ' 25. 26 σελ. 286c. Περί σελαχίων βλ. καὶ Ὁριβάσιον, 2. 56. 1 ἐξ (σελ. 46. 15 ἐξ.).

⁶ Ἀνώνυμος, 2. 268.

⁷ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1. 3. Πολυδεύκους, Ὄνομαστ. 6. 10. 63. Κυρήνης Συνέσιος, Ρ. Γ. 66. 1340.

⁸ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2.1.3. Poëmes, III. 178a. Drexl, Das Traumbuch des Propheten Daniel, B. Z. 26. 178, στίχ. 178.

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 464. 2. Τὰ Βασιλικά, σ. 44. 12. 3, ὀμιλοῦσι δι' ἀλιστοὺς ἰχθύς μετὰ τοῦ ἰδίου ἄγγελου.

¹⁰ Tafel, Eustathii opusc. 230. 95.

¹¹ Tafel, Ἐνθ' ἀν. 194. 42, 230. 96. Οἱ ὄξωτοὶ ἰχθύς λέγονται νῦν ξιδατόψαρα.

¹² Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Α' καὶ Β', κεφ. 296 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 6. 238. 489).

μάριοι¹, δέον νὰ μνημονεύσωμεν τοὺς *ψάρωγας*, νῦν ἐνιαχοῦ *ψαρωγάρους*², τοῖς σαροδέλλες δηλαδὴ, τὰς ἐκ Γαδεῖρων μάλιστα ἐρχομένας καὶ σάρδας καλουμένας³, τοὺς *σκόμβρους*, τὰς *παλαμίδας*, τὰς *ἐγγραβύλεις*⁴, τοὺς *τζύρους*⁵ τὸ περὶ τὸν τράχηλον τοῦ ξιφίου μέρος⁶, τὰ τῶν θύννων ταρίχη⁷ καὶ τὸ *Βερτζίτικον*, τὸ ὁποῖον ἠλιεύετο εἰς τοὺς Σκυθικοὺς ποταμοὺς Ὡξον καὶ Τάναϊν⁸, ὁμοίως καὶ τὸν *κεσιτρεά*⁹ καὶ τοὺς ἐκ Πόντου κομιζομένους *μύλλους*¹⁰ καὶ τὸν κορακῖνον ἰχθύν, ὃν οἱ τοῦ Πόντου κάτοικοι *σαπέροδην* ἐκάλουν¹¹.

¹ J. Nicole. Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ταριχευομένων ἰχθύων βλ. Ξενοκράτους. Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, ξδ'—οδ' (σελ. 18. 19, Κοραῖ).

² Roëmes, II. 42b.

³ Σάρδαί ὅμως ὀνομάζοντο καὶ ἄλλα ἰχθύων ταρίχη. Α. Κοραῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 36. 42. 167. 168.

⁴ Λιβανίου, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἐταίρας, 29 (τόμ. 7. 58, Förster). Ὁριβάσιος, 4. 1. 40 (σελ. 96. 33). Παρὰ Προδρόμω, III. 94, κεῖται σκουμπροπαλαμυδόπαστος, ἐγγραυλοπαστοφάγος.

⁵ Θεολογία, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (N. Ἑλληνομν. 7. 353). Roëmes, IV. 28.

⁶ Πβ. τὸ τοῦ Προδρόμου, Roëmes, III. 179 ξιφιотράχληλον παστὸν καὶ ἔπιθι Α. Κοραῖ, Ἀτακτα, 1. 253. Ὁ ξιφίας, ὅστις καὶ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει νῦν παστῶνεται, ἐθεωρεῖτο δύσπεπτος, δι' ὃ ἐτρώγετο μετὰ σινάπεως ἢ δριμύων ἀρτυμάτων. Ὁριβάσιος, 2. 58. 19 (σελ. 48. 13). Σήθ, 73. 20, 74. 1.

⁷ Ὁριβάσιος, 2. 58. 144 (σελ. 56. 13).

⁸ Ὁ Ι. Τζέτζης, Χιλιάδες, χιλ. 13, ἱστορ. 466. 90, ἔγραψε :

Ὡξιανούς ἰχθύας μοι ταρίχους εἶναι νόει,
οἵπερ βαρβάρως καὶ κοινῶς βερτζίτικα καλοῦνται.

Βλ. καὶ Th. Pressel, Johannis Tzetzae epistolae, ἀρ. 39, σελ. 34 καὶ ἐπιστολ. 98, σελ. 88. Roëmes, III. 180. Α. Κοραῖ, Ἀτακτα, 1. 261. Τοῦ αὐτοῦ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 80. Χώραν Βερτζιτίων ἀναφέρει ὁ Θεοφάνης (Χρονογρ. 1. 447. 13, De Boor), Βερτζίται δὲ Σλαῦοι ἀναφέρονται κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιδραμόντες. O. Tafali, Thessalonique des origines au XIV siècle, σ. 109. Πβ. καὶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, 181. 1 καὶ Π. Παπαγεωργίου, Zu den Briefen des Theodoros Laskaris, B. Z. 11. 19.

⁹ Ὁριβάσιος, 2. 58. 149 (σελ. 57. 1. ἐξ.). Α. Κοραῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 176.

¹⁰ Ὁριβάσιος, 4. 1. 40 (σελ. 96. 32). Ἐν Ἠπείρῳ ὁ μύλλος λέγεται μυλλωνᾶς.

¹¹ Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφίας, 4 251). Α. Κοραῖ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 176.

Τεταριχευμένους δ' ἐπίσης ἰχθῦς ἐπρομηθεύοντο οἱ Βυζαντινοὶ ἐκ τῆς Προποντίδος¹, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Μαιώτιδος λίμνης τῆς Χαζαρίας², πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς Κωπαΐδος, ἐξ ἧς τελευταίας θὰ ἐκομίζοντο εἰς τὰς Βυζαντινὰς ἀγορὰς παστοὶ ἐγγέλεις³.

Εἰς τὰ ἔξωθεν, καὶ δὴ ἐκ Βρεττανίας εἰσαγόμενα ταρίχη, ἃς προστε-
θῶσι καὶ αἱ *ρέγγαι*, αἵτινες ἀπὸ τοῦ IB' τοῦλάχιστον αἰῶνος ἦσαν γνω-
σταὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς⁴. Ἄς προσθέσωμεν δ' ἐνταῦθα ὅτι οἱ ἀλί-
παστοι ἰχθῦς ἐτρώνοντο ἐπιρραιομένου ἐλαίου καὶ ὄξους καὶ ἐπιπασσο-
μένου ἡδυόσμου⁵ καὶ ὅτι ἀκρόπαστα, ἥτοι ὀλίγον ἀλατισμένα, γομφάρια,
ἀναφέρει ὁ Προόδρομος⁶.

ΤΑ ΜΑΛΑΚΙΑ, ΤΑ ΜΑΛΑΚΟΣΤΡΑΚΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΣΤΡΑΚΟΔΕΡΜΑ

Τὰ μαλάκια, τὰ μαλακόστρακα καὶ τὰ ὀστρακόδερμα κατὰ τοὺς Βυ-
ζαντινοὺς χρόνους ἐκαλοῦντο *ἀγνά*⁷, εἴτε ὡς ἐν ἡμέραις ἀγνείας, ἥτοι
νηστείας τρωγόμενα⁸, εἴτε ὡς ἀγανά, ἥτοι μαλακά, ὅποτε ἐννοητέα μύ-
νον τὰ μαλάκια⁹.

¹ Χωνιάτης, 2. 302. 13.

² I. Λαζαροπούλου, Σύνοψις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Εὐγενίου. (Α. Παπαδοπούλου - Κερამέως, *Fontes historiae imperii Trapezuntini* 133. 7).

³ Νικηφόρου Γρηγορίου, Ἱστορία, 1. 417. 18. Κατὰ τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Πουδένκου (6. 10. 63) ἄρισται ἐθεωροῦντο αἱ ἐγγέλεις τῆς Κωπαΐδος.

⁴ Θεολογία, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (Ν. Ἑλληνομν. 7. 356. 21).

⁵ I. Τρέτζου, Ἐπιστολαὶ (Cramer, *Anecdota Graeca Oxoniensia*, III 170).

⁶ Poèmes, III. 179a.

⁷ Θεοδώρου Προδρόμου, Σχέδη μύς (Boissonade, *Anecdota Graeca*, I. 434). Διήγησις παιδιόφρατος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 133 (Wagner, σελ. 145). Ἐπιθὶ καὶ D. Hesseling, *Deux poèmes Grecs du Moyen âge* (Βυζάντιον, 1. 309).

⁸ Ὅντως ταῦτα ἐν τοῖς μοναστηρίοις συχνὰ κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἐτρώνοντο. Ἐν αὐτοῖς ἀναφέρεται ξηροφαγία, ἀγνοφαγία, ἰχθυοφαγία, H. Delahaye, *Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues*, σ. 124. Θεόδωρος Στουδίτης, P. G. 99. 1700. Poèmes, III. 275a. 276.

⁹ Ἐπιθὶ Γ. Χατζιδάκις ἐν ΜΝΕ, Α' 135. Φιλίππου, Γλωσσολογικά, Β' 57—58. Στ. Ξανθοῦ διδού, Διορθώσεις καὶ ἐρμηνεῖαι εἰς Διήγησιν παιδιόφραστον τῶν τετραπόδων ζώων (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικά Χρονικά, 5. 355).

Ἐκ τῶν ἀγνῶν λοιπὸν ἀναφέρονται τὰ *καλαμάρια*¹, τὰ ὅποια ἐγίνοντο καὶ *μονθυλευτά* ἢ *παραγεμιστά*², πιθανώτατα καθ' ὃν τρόπον νῦν τὰ καλαμάρια, ἅτινα παραγεμίζονται, μὲ σταφίδας, ὄρουζαν καὶ κοκκωνάρια, κατόπιν αἱ *σηπιαί*³, αἵτινες ἐμαγειρεύοντο μετὰ δοσιμίων ἄρτυμάτων, οἱ *δοκτάποδες* ἢ τὰ *δοκταποδίτσια*⁴ καὶ αἱ θαλάσσιαι *κνίδαι* ἢ *ἀκαλήφαι*, αἵτινες οὕτω καλούμεναι διὰ τὸν κνησμόν, ὃν παράγουσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν συλλεγόντων αὐτάς, εἶχον μὲν καλὴν οὖσιαν, ἦσαν ὅμως κακοστόμαχοι, ἐτρώγοντο δὲ ψηνόμεναι ἐπὶ ἀνθρώπων κληματίδων⁵.

Νῦν ἡ ἀκαλήφη αὕτη *ἀγαλήφα* ἐν Σκύρῳ, *γαλήφα* ἐν Σάμῳ, *κουλήφάδα* ἐν Λέσβῳ, *κόληφας* ἐν Κυζίκῳ καὶ *κάληφας* ἐν Πανόρμῳ, *ἀγκλοῦθα* ἐν Μεγίστῃ καὶ *σαλούπα* ἐν Καρύστῳ, δι' ἀλεύρου ἐπιπασσομένη γίνεταί τηγανιστή, ἴσως δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐμαγειρεύετο καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους.

Τηγανιστὰς ἐπ' ἴσης ἔτρωγον οἱ τότε ἢ καὶ βραστὰς τὰς *καρίδας*⁶, αἵτινες ἦσαν δύο εἰδῶν ἢ μικραὶ καὶ πράσινοι ἢ μεγαλύτεραι καὶ ὄρουθραι *κάμμοροι* ἢ *κάμμαροι* καλούμεναι⁷, νῦν *γαμπάρες*. Τοὺς δὲ *καρά-*

¹ Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος Χρονική, 71. 21, 72. 7. Ἀνώνυμος, 2. 260. Σχολιαστῆς Ὁππιανοῦ, Ἀλιευτ. Α', 428. 432 Περὶ τῆς λέξεως καλαμάρι βλ. τὰ γραφέντα ὑπὸ Πρωτοδίκου ἐν Ἀρμονίας, Β' 327 καὶ P. Kretschmer ἐν B. Z. 13. 293.

² Τευθὺς στακτὴ, ταυτόν δ' εἰπεῖν κατὰ τοὺς ἰδιωτίζοντας παραγεμιστή. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 261. 17. Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Ἰππ. 342. Καὶ ὁ Ἡσύχιος: ὠνθυλευμένον διασεσαγμένον ἄρτυμα, ὅπερ ἔνιοι μεμονθυλευμένον. Ἐγραψε δὲ καὶ ὁ Πόλυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του (6. 9. 60) αἱ δὲ περιτταὶ σκευασαίαι ὠνθυλεύσεις καὶ μονθυλεύσεις ἐκαλοῦντο.

³ Σήθ, 99. 9. Μιχαήλ Γλυκᾶ, Βίβλος Χρονική, 104. 11. I. Τζέτσοῦ, Χιλιάδες, χιλ. 2. ἱστορ. 46, στίχ. 662 Roëmes, III. 275a. Ἀνώνυμος, 2. 260.

⁴ Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1541. 9, Ἀνώνυμος, 2. 260. 266. Εἶδος φαύλου δοκταποδίου ἦσαν οἱ μολύβδιαι (Ἀνώνυμος, Ἐνθ' ἀν.) σήμερον μολύβδιαι ποδά.

⁵ Περὶ ἀκαλήφης θαλασσίας βλ. Ἀθήναιον, Γ' 89f. Ξενοκράτης, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, κεφ. 241 (Κοράη, βλ. καὶ σελ. 110) Ὀριβάσιον, 2. 58. 76 (σελ. 52. 2). Βλ. καὶ Ράλλη-Ποτλῆ. Σύνταγμα, 4. 135 Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1485. 45. Σχολιαστ. Ἀριστοφ. Ἰππ. 422 καὶ Λυσιστράτη, 549. C. G. L. 2. 211. 56. *urtica marina* ἀκαλήφη καὶ 2. 222. 6 ἀκαλήφη ἢ καλούμενη κνίδη.

⁶ Roëmes, III. 275-276. Σήθ, 60. 7. Παύλος Αἰγινήτης, 1. 91 (σ. 64. 19).

⁷ Ἀθήναιος, Ζ', 75. 306d. Ἡσυχ. λεξ. ἐν λ. κοουρίδες. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1389. 27. Α. Κοράη, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, σ. 191. Cammarī καρίδες, C. G. L. 2. 97. 1.

βους ἢ καραβίδας ἐκζεστάς ἐπ' ἴσης ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί¹.

Ἐκ τῶν μαλακοστροφῶν χρησίμους ἐγένετο τῶν (ἀ)στακῶν², τῶν καρκίνων, καβούρων καλουμένων, διαιρουμένων εἰς ἐναλλοῦς καὶ ποταμίους³, ὧν εἶδος ἦσαν τὰ παγούρια⁴, τῶν σωλήνων⁵, ἐκ δὲ τῶν ὁστρακοδέρμων τῶν κτενίων, ὧν ἄριστα ἐθεωροῦντο τὰ τῆς Μηθύμνης τῆς Λέσβου⁶, τῶν χηβαδίων⁷, τῶν πεταλίδων ἢ πατελίδων⁸, τῶν ὀμυδίων⁹ πρὸς δὲ καὶ τῶν ὀστρέων, νῦν κοινῶν στρειδίων¹⁰, ὧν ἄριστα ἐθεωροῦντο παλαιότερον τὰ κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νείλου, τοῦ Καύστρου κατὰ τὸ Βρενδήσιον καὶ τὸ Ἀκτιον, καὶ τὴν Λευκάδα, πρὸς δὲ τὰ ἐν Ἀβύδῳ¹¹, τῶν πινῶν¹² καὶ τῶν θαλασσίων ἐρίων¹³.

¹ Σ υ ν έ σ ι ο ς Κ υ ρ ή ν η ς, P. G. 66. 1340. Poèmes, III, 276. Σ ή θ, 60. 17. Π α ῦ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 91 (σ. 64. 18).

² Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 54. 1. (σ. 45. 50). Σ ή θ, 25. 4. Poèmes, 275. Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 218. 22. Τὸν τύπον σ τ α κ ὸ ς τὸν ἐπιχωριάζοντα νῦν ἐν Λιθησίῳ καὶ Σηλυβρίᾳ δίδει ὁ Ὑφαρολόγος, K r u m b a c h e r, Fischbuch, σ. 370.

³ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 300, σελ. 239. 24, 240. 1. T r i n c h e r a, Syll. 165. 124. Α. Κ ο ρ α ῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περί τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 191—192.

⁴ Poèmes, III, 275. Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 260. Σ ή θ, 83. 15. K r u m b a c h e r, Fischbuch, σ. 361.

⁵ Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 58. 106 (σελ. 54. 14). Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1485. 51. Poèmes, III, 278. Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 226.

⁶ Π ο λ υ δ ε ὕ κ ο υ ς, Ὀνομαστ. 6. 10. 63. Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 3 (σελ. 155). Βασιλικά, 19. 18. Σ ή θ, 81. 8. Poèmes, III, 278. Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 58. 71 (σελ. 51. 22). Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 266. Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 759. 50. Α. Κ ο ρ α ῆ, Ἀτακτα, 1. 120. 138. K r u m b a c h e r, Fischbuch, σ. 369.

⁷ Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 53. 1 (σ. 45. 10), Poèmes, III, 278. Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 266. Σ χ ο λ ι α σ τ ή ς Ὀππιανοῦ, Ἀλιευτ. Α', 138.

⁸ Αἱ πατελίδες ἢ λεπάδες ἐγίνοντο βράσταί, Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 58. 88 (σελ. 52. 29). Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀριστοφ. Πιλοῦτ. 1096. Α. Κ ο ρ α ῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περί τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 136.

⁹ Σ ή θ, 81. 11. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 303 (σ. 240. 4). Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1485. 12. Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 263. Νῦν τὸ κοινῶς μῦδι ἐν Κερασσοῦντι τοῦ Πόντου καλεῖται ὁ μ ὗ δ ι ν, ἐν Κοτυώροις δ' ὁ μ ὗ δ'.

¹⁰ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 300 (σ. 240. 4). Σ ή θ, 81. 9. Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 263. Περί μυδίων βλ. K r u m b a c h e r, Fischbuch, σ. 369.

¹¹ Ξ ε ν ο κ ρ ᾶ τ ο υ ς, Περί τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, κεφ. 3. 53. (Κοραῆ). Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 3 (σελ. 155). Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 58. 95 (σελ. 53. 15).

¹² Ὁ ρ ι β ᾶ σ ι ο ς, 2. 58. 98 (σελ. 53. 25). Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 266. T a f e l, Eustathii opusc. 116. 65. Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Μ α ν α σ σ ή, Σύνοψις Χρονική, στίχ. 6655 (σελ. 283). Σ χ ο λ ι α σ τ ή ς Ὀππιανῶ, Ἀλιευτ. Β', 186.

¹³ Βασιλικά, 19. 18. Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 262. Α. Κ ο ρ α ῆ, Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ, Περί τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σ. 199.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΣΘΙΟΜΕΝΑ ΧΟΡΤΑ ΚΑΙ ΛΑΧΑΝΙΚΑ ¹

Τὰ λάχανα ἐθεωροῦντο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εὐτελὲς τροφή, δι' ὃ καὶ οἱ κοιλιόδουλοι τὰ ἀπεστρέφοντο ². Συχνὰ λοιπὸν ἀναφέρονται ὡς μετὰ ὀσπρίων ὑπὸ τῶν πτωχῶν ἐσθιόμενα ³ ἢ καὶ εἰς τὰς μοναστηριακὰς τραπέζας ἐνίοτε καὶ ὠμὰ παρατιθέμενα ⁴ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν.

Τὰ λάχανα διηροῦντο εἰς ἀγριολάχανα ἢ λεπτολάχανα, κακόχυμα τοῦτα θεωρούμενα ⁵, καὶ εἰς ἥμερα.

Ἐκ τῶν ἀγρίων λαχάνων μνημονευτέα ἡ *μαλάχη* ἢ *μολόχη* ἢ *μόλος*, ἥ τε ἡμερος καὶ ἡ ἀγρία *alcea rosea* καὶ *malva sylvestris*.

Τὴν *μαλάχην* ὡς ἐδώδιμον ἀναφέρει τὸ θέσπισμα τοῦ Διοκλητιανοῦ, δύο μάλιστα ποιότητος αὐτῆς διαστέλλον ⁶, ὁ Ἀλέξανδρος ἔπειτα Τραλλιανός ⁷, ὁ Συμεὼν Σηθ ⁸ καὶ τὰ ἱατρικὰ καθ' ὅλου βιβλία ⁹ καὶ τὰ Γεωπονικά ¹⁰, πρὸς δὲ καὶ τὰ μεσαιων. γλωσσάρια ¹¹, συνέστησαν δὲ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος καὶ ὁ Καλλικλῆς ν' ἀπέχωσιν αὐτῆς κατὰ τὸν μῆνα Αὐγούστον ¹², ἐν ᾧ ὁ Ἱεροφίλος τοῦναντίον

¹ Περὶ τῆς βρώσεως διαφόρων χόρτων καὶ λαχάνων βλ. *Jean sel me-O e c o n o m o s*, *Aliments et recettes culinaires des byzantins*, σ. 158.

² Ἀμασείας Ἀστέριος, *P. G.* 40. 380.

³ Χρυσόστομος, *P. G.* 51. 261, 60. 780. Μάρκου Διακόνου, Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου, 10 (σ. 10. 14, Grégoire-Kugener). *I. Τζέτζου*, Ἐπιστολαὶ (*Cramer, Anecdota Graeca*, III. 160). *Fourmy-Leroy*, Βίος τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Φιλαρέτου (Βυζάντιον, 9. 137. 17).

⁴ Θεόδ. Στουδίτης, *P. G.* 99. 1713. *L. Petit*, *Typicon*, 13. 35.

⁵ Ἀνώνυμος, 2. 276. *C. G. L.* 3. 430. 18. Τοῦ μὲ ἄγρια λάχανα τρεφομένου μνείαν ποιεῖται ὁ Λιβάνιος ἐν τῷ ἐργιδίῳ τοῦ Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἑταίρας, 22 (τόμ. 7. 54, Förster) καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, 19. 25 (*Usener*). *Tafel, Fustathii opusc.* 14. 64.

⁶ Κεφ. 6. 5. 6. *Momm sen - Blümner*, *Der Maximaltarif des Diocletian*, σ. 84.

⁷ 1. 523. 601 (*Puschmann*).

⁸ Σήθ, 65. 1 ἐξ. Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 118.

⁹ Τὴν *μαλάχην* τὰ ἱατρικὰ βιβλία καταλέγουσι μεταξὺ τῶν εὐχύμων καὶ κακοχύμων λαχάνων. Ἀνώνυμος, 2. 259. 264. Ἱεροφίλος, Περὶ τροφῶν κύκλος, 1. 411.

¹⁰ Γεωπονικά, ΙΒ' κεφ. 1. 7. 8 καὶ 11. 1.

¹¹ Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἑρμηνεύματα, σ. 139. 216 Πβ. καὶ *C. G. L.* 3. 317. 109.

¹² *L. Sternbach, Nicolai Calliclis carmina*, σ. 45. Θεοδώρου Πρωτοδρόμου, Στίχοι εἰς τοὺς ἑβ' μῆνας (*Extraits de Mss*, 11. 2, σ. 184).

συνιστᾷ τὴν χρῆσιν αὐτῆς κατὰ Μάρτιον ¹.

Καὶ ἡ χρῆσις τοῦ χόρτου ὡς ἐδωδίου διετηρήθη μέχρις ἡμῶν. Οὕτως ἐν Κύπρῳ ἡ μολόχα μαγειρεύεται ὡς σούππα, ὅταν δ' ὁ καυλὸς αὐτῆς εἶναι χονδρός, τηγανίζεται· ἐν Τήνῳ τοὺς τρυφεροὺς καυλοὺς, ἀφ' οὗ βράσουν καὶ στραγγίσουν, τοὺς τηγανίζουνσι μὲ φῶά, ἐν Βελβεντῷ τῆς Μακεδονίας κοπανίζουνσι τὰ φύλλα της καὶ τὰ μαγειρεύουσιν ὡς νηστίσιμον φαγητόν, στοῦμπον αὐτὸ καλοῦντες, καὶ ἐν Μεγάρῳ δὲ μαγειρεύουσι τὸν ἀμπέλοχαν, ὡς ἐκεῖ καλοῦσι τὴν μολόχαν.

Ἐδωδιον ἐπ' ἴσης χόρτον ἦτο τότε καὶ ἡ ἀκαλήφη ἢ κνίδα, νῦν (ἀ)-κνίδα ἢ τσουνκνίδα, *urtica membranacea*, τὴν ὁποίαν ὡς τρωγομένην ἀναφέρει ἡδὴ ὁ Ἡσίοδος εἰς τὰ Ἔργα καὶ τὰς Ἡμέρας του (στίχ. 41) καὶ ἡ ὁποία ἐπίστευον οἱ ἀρχαῖοι ὅτι τρωγομένη ἐπροστάτευεν ἀπὸ ὅλας τὰς ἀσθενείας τοῦ ἔτους.

Τὴν χρῆσιν τῆς κνίδος ἀναφέρουσιν ὁ τε Ὀριβάσιος ² καὶ Παῦλος ὁ Αἰγινίτης ³ καὶ ὁ Συμεὼν Σήθ ⁴ ἐν τοῖς ἔργοις των, ἔπειτα τὰ Ἑρμηνείματα τοῦ Πολυδεύκου ⁵, βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Ι. Τζέτζης, βεβαιῶν ὅτι πολὺ περισσότεροι ἦσαν οἱ τὰς κνίδας ἐσθιόντες τῶν τρωγόντων τὸν σησαμῶντα ⁶, εἶπε δὲ καὶ ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών, τὸ ἐδωδιον τῆς κνίδος ὑποδηλῶν: «καὶ σύντροφος τρέφει με τοῦ γένους κνίδη» ⁷.

Ὅτι δὲ πτωχῶν καὶ κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως βρῶμα ἦτο αὕτη δηλοῖ πάλιν ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών ὁμιλῶν διὰ τὴν «κνιδοχορτόπλουτον εὐνούχων φύσιν» ⁸.

Αἱ κνίδαι ἐτρώγοντο καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλλωσιν χρόνους ὡς δεικνύει ἡ παρὰ Βάρνερ παροιμία «οἱ τσουνκνίδες τοῦ χωριοῦ τρυφερὲς εἶν' σὰ μαρούλια» ἢ λεγομένη πρὸς δῆλωσιν ὅτι, ἐν ἑλλείψει τοῦ κρείττονος, καλὸν εἶναι καὶ τὸ ὑποδιέστερον ⁹, τρώγονται δὲ κατὰ τόπους καὶ σήμερον. Ἐν Βερροίᾳ ἐπὶ παραδείγματι ἡ τσουνκνίδα μαγειρεύεται μὲ ὄρυσαν παρασκευαζομένου οὔτω φαγητοῦ, ὅπερ καλεῖται *μπουρανί*. Καὶ ἐν Βουρβούροις δὲ τῆς Κυνουρίας καὶ ἐν Κρήτῃ οἱ τσουνκνίδες, ὅταν εἰ-

¹ Ἰεροφίλου, Περὶ τροφῶν κύκλος (1. 411, Ideler).

² Ὀριβάσιος, 2. 14 (σελ. 32. 29).

³ Παῦλος Αἰγινίτης, 1. 74 (σελ. 54. 11).

⁴ Σήθ, 126. 8.

⁵ σ. 139 (Boucherie).

⁶ Ι. Τζέτζου, Ἐπιστολαὶ (Cramer, Anecdota Graeca, III. 160).

⁷ K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Studien, 25. 192).

⁸ K. Horna, Ἐνθ' ἀν. 25. 200.

⁹ Ν. Πολίτου, Παροιμ. 2. 115.

ναί τρυφεραί, μαγειρεύονται καὶ ἐν Κοτύροις δὲ τοῦ Πόντου τὰς κιντέας (=κινδέας) ἀφ' οὗ βράσουν τὰς μαγειρεύουν μὲ ἄλευρον ἕως ὅτου γίνουν πολτός, ὃν ἔπειτα βράζουν, περιχύνοντες μὲ ἡδύοσμον¹. Τέλος ἐν Τρικκάλοις τῆς Κορινθίας τρώγονται αἱ *μαγκουνίδες* (=μηκωνίδες) πρὶν ἀποκτήσουν ἄνθη.

Ὡς ἐδώδιμα λάχανα ἀναφέρει ὁ Θεολόγος Γρηγόριος τὰ *χρυσολάχανα*² (*atriplex hortensis*), τὰ ὅποια, τῆς αὐτῆς φύσεως ὄντα μὲ τὸ σπανάκι καὶ τὸ σεῦτλον, παλαιότερον ἀναφέρει ὁ Διοσκουρίδης³, βραδυτέρον δ' ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός⁴, ὁ Συμεὼν Σήθ⁵, ὁ Ἱερόφιλος⁶, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος⁷, ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος⁸, ὁ Πωρικολόγος⁹ ὁ Ζωναράς¹⁰ καὶ τὰ Ἑρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκου¹¹ καὶ τὰ ὅποια καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες τρώγουσιν οὕτω μὲν ἐν Κρήτῃ καὶ Κυθήροις καλοῦντες, ἀλλαχοῦ δὲ *λεβουδιές* ἢ *λεποντιές*.

Παρὰ τὸ χρυσολάχανον ἐπ' ἴσης ἐτρώγετο τότε καὶ τὸ σπανάκι¹² (*spinacia oleracea*).

Ἐκ τῶν λεπτολαχάνων ἐπ' ἴσης ἐτρώγοντο τὰ *βλίτα* (*atriplex hortensis*) καὶ τὰ *λάπαθα*¹³ πρὸς δὲ καὶ ἡ *λαψάνη*¹⁴ (*sinapis arvensis*).

Νῦν ἐν Μάνῃ *βρακαλίδες* (*rapistrum Orientale*) λέγονται τὰ ἄριστα τῶν ἀγρίων χόρτων, τῶν ὁποίων τὰ φύλλα εἶναι πρὸς τὰ ἔσω κεκαμμένα. Τὰ χόρτα ταῦτα θὰ ἔτρωγον καὶ οἱ Βυζαντινοί, ἀφ' οὗ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά λεξικῷ ἀναγινώσκομεν: *βράκανα*¹⁵ ἄγρια καὶ δύσπλυτα λάχανα.

¹ Ξενοφ. Ἀκολοῦ, Λαογραφικά Κοτύρων, σ. 102.

² P. G. 37. 61.

³ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 119.

⁴ 1. 497, 2. 509.

⁵ Σήθ. 122. 8.

⁶ Ἱεροφίλου, Περὶ τροφῶν κύκλος (*Ideler, Physici et medici Graeci minores*, 1. 411).

⁷ Εὐστάθίου, Παρεκβ. 539. 4.

⁸ Roëmes, II. 41. Συνόδη Παπαδημητρίου, Theodoros Prodromos, σ. 396.

⁹ Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου (*Wagner, Carmina Graeca*, σ. 200).

¹⁰ σαβέκ' χρυσολάχανον.

¹¹ Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἑρμηνεύματα, σ. 139. Πβ. καὶ C. G. L. 2. 23. 8, 3. 266. 13.

¹² Roëmes, II. 41. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 200 (*Wagner, Carmina*).

¹³ Ἀνώνυμος, 2. 259. 264. Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 117. Ἱεροφίλος, 1. 414. 416. 276.

¹⁴ Διοσκουρίδης, Ἐνθ' ἄν. 2. 117.

Καὶ τοὺς ἀσπαράγους (*asparagus arhyllus*) νῦν *σπαράγγια*, σπαρ τοὺς εἶτε καὶ μὴ, ὧν περὶ τὰ ἑκατὸν ὑπάρχουσιν εἶδη, ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ οὐχὶ ἀπὸ πολὺ παλαιᾶς ἐποχῆς, ἀφ' οὗ ὁ Σήθ λέγει: «τὸ τοιούτον εἶδος τῶν λαχάνων οὐκ ἐγνωσμένον ἦν ἐνταῦθα πρότερον, ἀλλὰ μόνον οἱ πικροὶ τῶν λεγομένων ἐλαιοδαφνῶν ἀσπάραγοι, νυνὶ δὲ μετακομίζονται μετὰ τὸν τοῦ ἔαρος καιρὸν καὶ παρὰ τινων διαγινώσκονται»¹.

Τοὺς ἀσπαράγους τούτους μνημονεύουσι μὲν καὶ παλαιότεροι συγγραφεῖς, ἐφ' ἧς ὁμοῦς σήμερον σημασίας ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ὁ Ἱερόφιλος² καὶ ὁ Ἀκτουάριος³, τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια⁴ καὶ αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, ἔνθα οὗτοι καλοῦνται *ἀργέλια*⁵.

Οἱ ἀσπάραγοι ὄντες τῶν λαχάνων τὸ τροφιμώτατον εἶχον οὐσίαν μεταξὺ τῶν λαχάνων καὶ τῶν κρεάτων κειμένην, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦσαν πάντοτε εὐστόμαχοι διὰ τοῦτο ἔτρωγοντο, ἀφ' οὗ μετὰ μετρίαν ἔψησιν, ἡρτύοντο μὲ ἔλαιον καὶ γάρον⁶.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος λέγει: «γάλα τὸ τοῦ τιθυμάλλου, ἐξ οὗ γάλακτος ὅτι παρονομάζουσιν ἐκεῖνοι αὐτὸ ἢ ταπεινὴ διάλεκτος δηλοῖ»⁷.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου φαίνεται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον τὴν σιμερινὴν *γαλατσίδα* (*Lactuca agrestis*), τὴν ὁποίαν *γαλακτίτην* καὶ *γαλακτίδα* καλοῦσιν οἱ μεσαιωνικοὶ⁸.

Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξανδρέως Κλήμεντος οἱ γαστρονόμοι ἐπήνουν τὰ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς Ἀσκραίοις *τεῦτλα*⁹ (*beta sicla*), τὰ ὁποῖα ὥς μετὰ γάρου παρατιθέμενα ἀναφέρουσιν ἔπειτα τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκου γλωσσάρια¹⁰, ὁ Συμεὼν Σήθ¹¹, ἡ Διύγησις τοῦ

¹ Σήθ, 24. 4 ἐξ.

² Ἱερόφιλος, Περὶ τροφῶν κύκλος (Ideler, 1. 409. 411. 416).

³ Ἰωάννου Ἀκτουάριου, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος, 1. 364.

⁴ C. G. L. 3. 430. 23.

⁵ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Α', κεφ. 296 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 6. 245). Τὰ ἀργέλια ἀναφέρει βραδύτερον καὶ ὁ Κύπριος Λεόντιος Μαχαίρας ἐν τῷ Χρονικῷ του (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 2. 190).

⁶ Σήθ, 25. 1.

⁷ Εὐσταθίου. Παρεκβ. 1485. 28.

⁸ Ἀέτιος, 5. 23. 40, C. G. L. III. 577. 41.

⁹ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1. 3. 1 (σελ. 155. 10. 11).

¹⁰ Boucherie, Ἰουλίου Πολυδεύκου ἐρμηνεύματα, σ. 47. 129.

¹¹ Σήθ, 98. 10. 16.

Πωρικολόγου¹ καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος συνιστῶν τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀποχήν κατὰ μῆνα Φεβρουάριον².

Ὁ αὐτὸς Πρόδρομος ἀναφέρει ὡς τρωγόμενα καὶ *σευκλογούλια*³, ἐν τῇ Παιδιοφράστῳ μάλιστα διηγῆσει τῶν τετραπόδων ζώων λέγεται ὅτι ταῦτα ἐμαγειρεύοντο καὶ μὲ τυρὸν βουβάλου⁴.

Οἱ Βυζαντινοὶ *λάχανον* (*brassica oleracea capitata*), ὡς καὶ σήμερον, ἔλεγον τὴν τῶν ἀρχαίων κράμβην⁵, ἣν καὶ (δ)φρύγιον⁶ (=Φρύγιον λάχανον) καὶ *κραμπιν*⁷, ὡς καὶ σήμερον, εὐρίσκομεν καλουμένην.

Ταύτην, καίτοι οἱ ἱατροὶ ἐθεώρουν ὡς παράγουσαν μελαγχολικὸν χυμὸν καὶ συνίστων ἐπομένως τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀποχήν⁸—γνωστὴ καὶ ἡ τὸ ἐπιβλαβὲς τῆς βρώσεως ὑποδεικνύουσα παροιμία «δὶς κράμβη θάνατος»⁹ τὸ μὴ ὀρθὸν τῆς ὁποίας ἐξελέγχεται¹⁰, καίτοι, λέγω, ἐθεωρεῖτο ὡς οὐχὶ ὑγιεινὴ τροφή, ἐν τούτοις συχνὰ ἀναφέρεται ὡς τρωγομένη ἀπλῶς βραζομένη, καὶ μετὰ τυροῦ βουβάλου εἰς τὰ μονόκυνθρα¹¹, εἴτε καὶ ἐντὸς ἄλλης ἢ ὄζους, ὅποτε ἐπαλεῖτο *ἀλμαία*¹², νῦν κοινῶς *λαχαναρμαία* ἢ ἐν Κοζάνῃ *ἀρμαία*¹³.

¹ Σελ. 200 (W a g n e r, Carmina).

² Θεοδωροῦ Προδρομοῦ, Στίχοι εἰς τοὺς ἰβ' μῆνας (Extrait des Mss 11. 2. σελ. 182).

³ Poèmes, IV. 129f.

⁴ Στίχ. 601 (W a g n e r, Carmina, σελ. 162).

⁵ Κράμβην· τὸ λάχανον, λεξ. Ζωναρά.

⁶ Διήγησις παιδιόφραστος, "Ενθ' ἀν. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 200 (Wagner). Αὐτὴ νῦν ἐν Κρήτῃ καλεῖται φρύγιον καὶ φρύον. Στ. Ξανθοῦ-δίδου, Διορθώσεις εἰς Διήγησιν παιδιόφραστον τῶν τετραπόδων ζώων (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικά, 5. 364).

⁷ Poèmes, III. 178, IV. 129f. Περὶ κράμβης βλ. ὅσα σημειοῖ ὁ 'Αδ. Κορραῖς εἰς τὰ προλεγόμενά του εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ξενοκράτους καὶ Γαληνοῦ περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, σελ. λγ', σημ. 2.

⁸ 'Αλέξ. Τραλλιανός, 1. 615. Παῦλος Ἀιγινίτης, 1. 74 (σελ. 53. 20). Σήθ, 50. 25.

⁹ Μ. Βασίλειος, P. G. 32. 664. Χωνιάτης, 2. 193. 12.

¹⁰ Χωνιάτης, "Ενθ' ἀν. Μ. Βασίλειος, P. G. 32. 664.

¹¹ Διήγησις παιδιόφραστος, "Ενθ' ἀν. Κατὰ τὸν Σήθ, 51. 12, ἡ κράμβη «μετὰ πιμελώδους κρέατος ἐφομένη τὸ πολὺ τῆς βλάβης ἀφαιρεῖται».

¹² Θεόδωρος Στουδίτης, P. G. 59. 1716. Μ. Βασίλειος, P. G. 32. 661. Χωνιάτης, 2. 194· ἀλμαία χωρὶς ἐλαίου ἐτρώγετο ὑπὸ τῶν μοναχῶν κατὰ τὴν νηστείαν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Dmitriewski, Τυπικά, 1. 235. 252· ἀλμαιωπώλην ἀναφέρουσι τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια, C. G. L. 3. 307. 13.

¹³ 'Ο Παῦλος Ἀιγινίτης, 1. 76 (σελ. 55. 23), λέγει: «τὰ δ' εἰς ἀπόθεσιν ταριχευόμενα (λάχανα) δι' ἄλλης τε καὶ ὀξάλλης εὐστόμαχά τε ἐστὶ καὶ εὐόρεκτα».

Εὐχάριστος δὲ τροφή τῶν Βυζαντινῶν ἦσαν οὐ μόνον τὰ φύλλα τῆς κράμβης, ἀλλὰ καὶ ὁ καυλὸς αὐτῆς, τὸ *λαχανόγουλον* ἢ ἡ καρδιά, ἡ ὁποία ἦτο ἓν τῶν συστατικῶν τοῦ μονοκύθρου¹.

Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας σχολιάζων χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ (Λεξιφ. 13) λέγει· θρία· τὰ φύλλα τῆς συκῆς· λέγεται δὲ οὕτως καὶ τὸ εἰς αὐτὰ ἐνδεσμούμενον βρῶμα ὧς καὶ νῦν τὰς ἀσταφίδας τινὲς ποιοῦσιν εἰς αὐτὰ σκευάζοντες αὐτάς·². Ἄν ἀντὶ τοῦ θρία νοοῦνται τὰ νῦν θρούα ἢ φρούα, τὸ πρᾶγμα ἴσως νοεῖται.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρεσκεύαζον καὶ τότε τοὺς κοινῶς νῦν ντολμᾶδες εἰς φύλλα θρούου (Φρυγίας κράμβης) ἐμβάλλοντες σταφίδας, ἀσφαλῶς δὲ καὶ ὄρουζαν, ἢ χρῆσις τῆς ὁποίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο συνήθης³.

Μὲ τὴν ὄρουζαν δὲ ἀσφαλῶς θὰ ἐμαγειρεύοντο τότε καὶ οἱ *κοχλῖαι*, ἢ *κοχλιοί*, νῦν κατὰ τόπους *χοχλιοί*, τοὺς ὁποίους, κατὰ τὸν Γαληνόν, «πάντες οἱ Ἕλληνες ἐσθίουσιν»⁴.

Παρὰ τὴν κράμβην δ' οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον καὶ τὴν *ξυλοκράμβην*⁵ (*brassica oleracea*), ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ τότε καὶ σήμερον κοινῶς *κουνουπίδι* λεγόμενον⁶.

Μνημονευτέα δὲ καὶ ἡ *κινάρα* ἢ *ἀγκινάρα*⁷ (*cynara scolymus*), ἥτις

¹ Poèmes, III. 175, IV. 129f. Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 602 (W a g n e r, Carmina, σ. 162).

² Σ. Κ ο υ γ έ α, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφίας, 4. 252).

³ Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 270. Σ ή θ, 75. 5. ἐξ. Ἀ χ μέ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 208, σελ. 164. 8. Κ ω ν σ τ. Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ή τ ο υ, Ἐκθεσις 463. 18. Ἀ κ τ ο υ - α ρ ί ο υ, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος, 2. 362. 10. Α. Κ ο - ρ α η, Ἀτακτα, 1. 282.

⁴ Γ α λ η ν ό ς, 5, σελ. 669. Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 2. 29. 1 (σελ. 37. 15). Ξ ε ν ο - κ ρ ά τ ο υ ς, Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἐνύδρων τροφῆς, κεφ. 3. 49 (ἔκδ. Κοραῆ). C. G. L. 2. 102. 33, 540. 25. Βλ. καὶ M o m m s e n - B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 91.

⁵ Poèmes, II. 42.

⁶ Poèmes, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Γεωπονικά, 12. 39. 1. Π α ῦ λ ο ς Αἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 74 (σελ. 54. 2). Σ ή θ, 52. 9. Ε ῦ σ τ ά θ ι ο ς, Παρεχβ. 1822. 24. 28. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, 201 (Wagner). Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 260. Θ ε ο λ ο γ ά κ η, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (N. Ἑλληνομν. 7, σ. 201). Ἴ ο υ λ ί ο υ Π ο λ υ δ ε ύ κ ο υ ς, Ἐρμηνεύματα, σ. 139. Βλ. καὶ Π. Γ ε ν ν α δ ί ο υ, Λεξικὸν φυτολογικόν, σ. 581 ἐξ.

ἐθεωρεῖτο ὡς κακόχυμον ἔδεσμα¹ καὶ τὰ Ἴντυβα, ἰντίβια καὶ ἀντίδια², (cichorium endivia), τὰ ὅποια ἐτρώνοντο ὀξυγαριζόμενα³.

Ὡς φυλλίς δέ, ἦτοι σαλάτα, ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν τότε, ἀφ' ἑνὸς ἢ θριδακίνης, τὸ κοινῶς μαγιούλιον ἢ μαρούλιον⁴ (lactuca sativa) ἢ ἀνεφθον μετὰ ὄξους καὶ γαρελαίου τρωγόμενον ἢ καὶ ταριχευόμενον ἐν ἄλμῃ⁵, ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ σικνός, τὸ ἀγγούριον⁶ (cucumis sativus), οὗ εἶδος ἦτο τὸ τετραγγουρον⁷ (cucumis melo) τὸ κοινῶς νῦν ξυλάγγουρον.

Εἰς τὰς Βυζαντινὰς τραπέζας παρετίθεντο καὶ αἱ ράφανοι ἢ ραφανίδες⁸ (raphanus raphanistrum), τὰ δανκία ἢ οἱ δαῦκοι⁹ (daucus carota) ἢ καρωτά¹⁰ καὶ τὰ γογγύλια¹¹ (brassica oleracia), ὧν οἱ γαστρίμαργοι, κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν, ἄριστα ἐθεώρουν τὰ ἐν Μαντινείᾳ παραγόμενα¹², τὰ ὅποια σημειωτέον ἐτρώνοντο ἢ βραστά, ἢ ἰσχυρῶς μάλιστα βρα-

¹ Σήθ, 52. 9.

² Ἀλέξ. Τροαλλιανός, 1. 523. 601. Ἰερόφιλος, 1. 413. Ἀνώνωμος, 1. 259. 264. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου (Wagner, σελ. 200).

³ Ἰερόφιλος, "Ενθ' ἀν.

⁴ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 204 (σελ. 160. 3). Ἀλέξ. Τροαλλιανός, 2. 61. Γεωπονικά, 12. 1. 2. Σήθ, 64. 4. Ἀνώνωμος, 2. 264. Λεξικ. Ἡσυχίου καὶ Ζωναρά ἐν λ. θριδακίνα. Τὸ μαϊούλιον, ἴσως μαϊούνιον ὡς κατὰ Μάϊον καὶ Ἰούνιον τρωγόμενον. Εὐλόγιου Κουρίλα, Ἱστορικὴ βιβλιογραφία, 1. 45.

⁵ Διοσκοριδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 136. 2. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 204 (160. 3).

⁶ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 241 (σελ. 197. 12). Σήθ, 21 22 ἐξ. Ἰερόφιλος, Περὶ τροφῶν κύκλος, 1. 413. Λεξ. Ζωναρά ἐν λ. σίκυα.

⁷ Πετραγγουρον δηλαδὴ. Ἀχμέτ, "Ενθ' ἀν. 197. 13. Ἰερόφιλος, "Ενθ' ἀν. 1. 414. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 201 (Wagner, Carmina). Poëmes, II. 65b. Krumbacher, MGS. 203. 80.

⁸ Λιβανίου, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἑταίρας, 29 (τόμ. 7. 58, Förster). Διοσκοριδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 112. 2. Ἀλέξ. Ἀφροδισιέως, Ἱατρικῶν ἀπορημάτων, τὸ Β' (Ideler, 1. 55. 10). Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 207 (σελ. 162. 13). Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, σ. 44. Σήθ, 90. 11. Ἀνώνωμος, 2. 260. Θεόδωρου Περδρόμου, Στίχοι εἰς τοὺς ἰβ' ἡμέρας (Extrait des Mss, 11. 2, σελ. 182).

⁹ Poëmes, IV. 129. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. 207 (σ. 162. 18). Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σ. 200. Ἰερόφιλος, 1. 409. Σήθ, 90. 15. Παύλος Ἀγινητήης, 1. 76 (σελ. 55. 10).

¹⁰ C. G. L. 3. 556. 74.

¹¹ Ἀλέξανδρου Ἀφροδισιέως, "Ενθ' ἀν. Ἀνώνωμος, 2. 259. Σήθ, 32. 13. Γεωπονικά, IB' κεφ. 1. 7. 8.

¹² Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1. 3 (σελ. 155. 10. 11). Πολουδέυκος, Ὀνομαστ. 6. 63. Γαδάρου, λύκου καὶ ἄλουποὺς διήγησις ὥραία, στίχ. 12 (Wagner, Carmina, σ. 124).

σθέντα, διότι τὰ ὁμότερα ἐθεωροῦντο δύσπεπτα ¹ ἢ καὶ ἐντὸς ἄλλης συντηρούμενα, ὅποτε ἐθεωροῦντο ὅτι προεκάλουν τὴν ὄρεξιν ².

Σημειώτεον ὅτι τὴν μεγάλην χρῆσιν τῶν γογγυλίων ἀλμευτῶν μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὅτι νῦν ἐν Θήρῃ καὶ Χίῳ *σαλγάμι* καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ *σαλγάμι* λέγεται τὸ γογγύλιον, κυρίως δὴλα δὴ τὸ ἀλμευτόν, ἀφ' οὗ οἱ Λατῖνοι *salgama* ἐκάλουν τὰ κοινῶς νῦν τουρσιά ³.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον ἐπ' ἴσης τὸ *κολοκύνθιν* (*cucurbita pepo*) ἢ ἀπλῶς αὐτὸ βράζοντες ἢ καὶ μετ' ἐλαίου μαγειρεύοντες, τηγανίζοντες ἢ καὶ μετὰ κρέατος, μάλιστα χοιρείου ⁴ ἢ καὶ μετὰ ταριχευομένου ἰχθύος καὶ δὴ τοῦ ἐκ Πόντου ἐρχομένου μύλλου ⁵.

Ἐτρώγετο δὲ τὸ κολοκύνθιν εἴτε χλωρὸν εἴτε καὶ φυλασσόμενον κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἵνα τὴν συντήρησιν δ' αὐτοῦ ἐπιτύχωσι, τὸ ἔκοπτον εἰς τεμάχια, κατόπιν τὸ περιέχονον διὰ θερμοῦ ὕδατος καί, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν νύκτα τὸ ἐξέθετον εἰς τὸ ὑπαιθρον, τὸ ἔθετον ἐντὸς δρμείας ἄλλης ⁶ ἢ ἀπλῶς ἐξεκένουν τὸ σπέρμα καὶ ἀπαξίηραινον τὴν σάρκα ⁷.

Παρά τὴν κολοκύνθην δέ, ἥτις δὲν ἐθεωρεῖτο θρεπτικὸν ἔδεσμα ⁸, γνωστὸν βρώσιμον ἦτο τότε καὶ τὸ *μαξιζάνι(ο)ν* ἢ *μαντζιτζάνιν* ἢ ἡ *μελιτζάνα* ⁹.

Τέλος ἃς προσθέσωμεν ὅτι μεγάλη τότε ἐγίνετο χρῆσις καὶ *κρομμυδίων*, τὰ ὅποια ἐθεωροῦντο εὐτελέστατα ¹⁰.

ΤΑ ΟΣΠΡΙΑ

Σύνηθες, τῶν πτωχοτέρων μάλιστα, ἔδεσμα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦσαν τὰ ὀσπρια, τὰ ὅποια κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους

¹ Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ς, 2. 18. 2 (σελ. 33. 19).

² Δ ι ο σ κ ο υ ρ ῖ δ ο υ, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 110. 1.

³ Α. Κ ο ρ α ῖ, "Ατακτα, 1. 333—4.

⁴ Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ς, 1. 35. 2, 2. 69. 6 (σελ. 18. 24. 65. 3). Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 371 (W a g n e r, Carmina, σ. 154). Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 433. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 259.

⁵ Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ς, 4. 1. 28 (σελ. 95. 18).

⁶ Γ ε ω π ο ν ι κ ἄ, IB', κεφ. 19. 17.

⁷ Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ς, 1. 35. 3 (σελ. 18. 28).

⁸ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 201 (σελ. 158. 9).

⁹ Σ ῖ θ, 70. 1 ξξ. Poëmes, II. 41. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 269. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 201 (Wagner). Περὶ μελιτζάνας ἐκ τοῦ Περσικοῦ badindjan παραμένης καὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους βλ. Σ π. Λ ἄ - μ π ρ ο υ, Νέον Ἑλληνομν. 1. 437. 438 καὶ 2. 160. Α. Κ ο ρ α ῖ, "Ατακτα, 1. 191.

¹⁰ Poëmes, II. 68, III. 63.

ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὥς κατ' ἐξοχὴν *μαγείρευμα* ἐχαρακτηρίζοντο ¹.

Εἰς ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἦσαν δύσβραστα, κατὰ τὰ Γεωπονικά παραγγέλματα, ἔπρεπε νὰ ἐμβάλλεται ὀλίγον σίναπι, ὁπότε εὐκόλως ἐλύοντο ².

Ἐκ τῶν ὁσπρίων λοιπὸν συχνὰ ἐν τοῖς κειμένοις ἀναφέρεται τὸ *φασούλιν* ³ ἢ ὁ *φάσουλος* (*phaseolus vulgaris*), τοῦ ὁποίου εἶδος ἀναφέρεται ὁ Ἀλεξανδρινὸς φάσηλος ⁴ καὶ τὸ ὁποῖον φασούλιν θὰ ἐλέγετο *λόβιον* καὶ *λούβιον*· τοῦλάχιστον ὁ Ὀριβάσιος ⁵ λέγει· *δύλιχον*· οὗς λοβοὺς καὶ φασιόλους καλοῦσιν, καὶ ὁ Σουΐδας ἐν τῷ λεξικῷ του παραδίδει· *λούβιον*· φασούλιν, *λόπια* δὲ κοινότερον σήμερον λέγονται οἱ πλατεῖς λευκοὶ φάσηλοι ⁶.

Μετὰ ταῦτα ἐτρώνοντο καὶ οἱ κύαμοι, *κουκκία* κοινῶς ἢ *φάβα* ⁷ (*vicia faba*) ἢ κατὰ τὸν Πόντον *κνάμια* ⁸, εἰς ἄγρια καὶ ἡμερὰ διαιρούμενα, ὧν τὰ πρῶτα ἦσαν γλυκύτερα.

Ἐμαγειρεύοντο δ' οἱ κύαμοι, ὧν ἐν εἶδος ἦσαν οἱ μικροὶ Αἰγύπτιοι, νῦν *κουκκάκια* Μισιριώτικα ⁹, εἴτε χλωροί, ὥς καὶ τὰ φασούλια, ἢ, ὥς ἐκεῖνα, ξηροί, ἐκξεστοί, ἐξομματιζόμενοι ¹⁰. Ἐν ἡμέραις ἐν τούτοις νηστείας καὶ οἱ πολῖται, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων οἱ μοναχοί. ἔτρωγον τοὺς ξηροὺς κυάμους ἀπλῶς βεβρεγμένους, πολύλεκτοι, δὲ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶναι οἱ *βρεκτοὶ κόκκοι*, νῦν κοινῶς

¹ Φ Κ ο υ κ ο υ λ έ. Συμβολή, 3. 59. Ὅμοιως μαγερέματα καλοῦνται τὰ ὁσπρια ἐν Κύμῃ καὶ Σίφνῳ.

² Γεωπονικά, 2. κεφ. 4. 2.

³ Σ ή θ. 117. 4. Κ ω ν σ τ. Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ή τ ο υ, "Εκθεσις, 463. 18. Ἀ κ τ ο υ α ρ ί ο υ, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος, 1. 362. 10. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 200 (Wagner).

⁴ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 511.

⁵ Εἰς τὰ μεσαιωνικά γλωσσάρια συχνὰ ἀναφέρονται οἱ λοβοὶ καὶ τὰ λόβια. C. G. I. 2. 150. 23, 361. 52, 3. 16. 20, 233. 31.

⁶ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 1. 26. 1, 3. 13. 9 (σ. 16. 26, 75. 1).

⁷ Φάβα βρεκτὸν ἀναφέρει τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Νικολάου τῶν Κασιόλων D m i t r i e w s k i j, Τυπικά, 1. 819. 820.

⁸ Θ ε ό δ ω ρ ο ς Σ τ ο υ δ ί τ η ς, P. G. 99. 1716. Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 948. 31. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 210, σ. 160. 18.

⁹ Π α ὕ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 79 (σελ. 57. 9).

¹⁰ Κουκκίαν ἐξεμματισμένον ἀναφέρει ὁ Σ χ ο λ ι α σ τ ή ς τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους, 266.

βρεχτοκούκκια ¹, ἢ τὸ βρεκτὸν ὄσπριον ² ἢ τὰ βρεκτά ³.

Ἐκ τῶν ξηρῶν δὲ κυάμων, οἵτινες ἐλέγοντο καὶ φάβατα ⁴, διὰ τῆς τορύνης αὐτοὺς κατὰ τὸν βρασμὸν διαλύοντες ἢ διὰ τοῦ χειρομυλίου ἀλέθοντες ⁵, παρεσκευάζον καὶ ἔτρωγον τὸ σήμερον λεγόμενον φάβα ⁶, ὃ δ' Ἰωάννης Ἀκτουάριος χαρακτηρίζει ὡς χεῖριστον ἔδεσμα καὶ ἀγρόταις μᾶλλον προσῆκον ⁷, ἔλαιον μετὰ τὴν παραθήσιν ἐπιχέοντες.

Ἐκ τῶν κυάμων ἐτρώγετο καὶ ἡ φακῇ ἢ ὁ φακὸς ⁸ (ervum lens), ἥς καλὸν εἶδος ἐθεωρεῖτο ἡ Αἰγυπτία ⁹, ὁ λάθυρος ἢ τὸ λαθύριον ¹⁰, κοινῶς νῦν λαθοῦρι (lathyrus pratensis), οἱ ἐρέβινθοι ἢ τὰ ἐρεβίνθια ¹¹ (cicer arietinum), τὸ πισσάριον ¹² (pisum sativum), τὸ κοινῶς νῦν μιζέλιον καὶ ἐν Κρήτῃ π'σάρι καὶ τὰ λουπινάρια ἢ θέρμια (lupinus albus), οἱ τῶν ἀρχαίων δῆλα δὴ θέρμοι, οἵτινες κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον Τραλλιανὸν συνήθως ἐτρώγοντο ¹³. Τόσον μάλιστα εὐχαρίστως ἔτρωγον τὰ βραστά θέρμια οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας, ὥστε ἐπωλοῦντο ταῦτα ἀνὰ τὰς

¹ E d. W a r r e n, The ritual ordinance of Neophytos (Archeologia, 47. σ. 19). Poèmes, III. 287. K r u m b a c h e r, Studien zu den Legenden des hl. Theodosios, σ. 371.

² Μάριου Διακόνου. Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου, 98 (σελ. 75. 9, Grégoire - Kugener). Βίος τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν ἁββᾶ Θεοδοσίου, 19. 25 (Usener).

³ Κ. Ἀμάντου, Ὅσπρια βρεκτά (Ἑλληνικά, 3. 316).

⁴ Σήθ, 113. 12. Poèmes, III. 76. Α. Κοραῆ, Ἀτακτά, 1. 238· καὶ ἐν μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις: κυάμους· φάβατα. Φάβατον νῦν ἐν Πόντῳ λέγεται ὁ ἐρέβινθος.

⁵ Φαβατίτσιν ἀλεστόν κεῖται ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι, Poèmes, III. 279.

⁶ Σήθ, 131. 10. Βλ. Μ. Ἑτυμολ. ἐν λ. ἔτνος καὶ τὸν Σχολιαστὴν τῶν Βατράχων τοῦ Ἀριστοφ. 506).

⁷ Ακτουαρίου, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος (Ideler, 1. 362. 10).

⁸ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις, 463. 18. Σήθ, 115. 13, 130. 10. Ἱεροφίλος, 1. 415. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 204, σελ. 60. 18.

⁹ Γεωπονικά, 2 κεφ. 37. 2.

¹⁰ Σήθ, 133. 24. Ἱεροφίλος, 1. 416. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 200 (Wagner). Τὸ λεξικ. Ζωναραῖ, ἐν λ. βέλεκος.

¹¹ Ἀλέξ. Τραλλιανός, 1. 497. Σήθ, 37. 9, Ἱεροφίλος, 2. 260. Ἀκτουάριος, Ἐνθ' ἀν. 1. 362. 10. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. 204, σελ. 160. 18.

¹² Γρηγόριος Θεολόγος, P. G. 36. 914. Σωφρονίου μοναχ. οὔ, Διήγησις τῶν θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου, P. G. 87. 3441.

¹³ 2. 137 (Puschmann). Ὁριβάσιος, 1. 21 (σελ. 15. 21). Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 204, σελ. 160. 19. 20.

ὁδοὺς ὑπὸ τῶν *πουσκαρίων* καλουμένων¹, οἵτινες ἐπώλουν ἐπ' ἴσης καὶ βραστὴν φακὴν καὶ *τρογάλια*, ἐρεβίνθους δῆλα δὴ βραστούς² καὶ κόκκους δὲ καννάβεως, τὸ κοινῶς νῦν καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς *καρναβοῦριν*³, τὸ ὅποιον ὁ Γαληνὸς λέγει ὅτι ἐτρώγετα φρυκτόν⁴, τοὺς ὁποίους ὅμως τὰ ἱατρικὰ βιβλία χαρακτηρίζουσιν ὡς δυσπέπτους καὶ κακοχύμους⁵.

ΟΙ ΒΟΛΒΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΒΟΛΒΟΕΙΔΗ

Ἀκολουθοῦντες οἱ Βυζαντινοὶ συνήθειαν τῶν προγόνων των, οἵτι-
θεραπευτικοὺς θεωροῦντες τοὺς βολβούς (*leopoldia comosa*) τοὺς ἔτρωγον
ἡμιέφθους⁶, συχνὰ τοὺς παρέθετον εἰς τὰς τραπέζας των.

Ὁ Διοσκουρίδης λέγων ὅτι ὁ βολβὸς ἦτο γνώριμος πᾶσιν ὁμιλεῖ
περὶ δύο εἰδῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀπὸ Λιβύης ἐρχομένου πυρροῦ, ὅστις ἦτο εὐ-
στόμαχος καὶ τοῦ πικροῦ καὶ σκιλλώδους, ὅστις ἦτο μᾶλλον εὐστόμαχος⁷,
ἐν ᾧ τὰ Γεωπονικὰ ὁμιλοῦσι διὰ «βολβούς, οὓς ἐσθίομεν»⁸. Ὡς ἀποτε-
λοῦντας δὲ ἀπλὴν τροφήν μετὰ τῶν ἐλαιῶν καὶ λαχάνων τοὺς ἀναφέρει
Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς⁹, μνείαν δὲ αὐτῶν ποιοῦνται Ἀλέξανδρος ὁ
Τραλλιανός¹⁰, ὁ Συμεὼν Σήθ¹¹ καὶ τὰ Ἑλληνολατινικὰ γλωσσάρια¹².

¹ Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, P. G. 93. 1709. Τοῦ αὐτοῦ, Βίος ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, 70. 3. (Gelzer). Νικηφόρου Πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, Βίος Ἀνδρέου τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, P. G. 116. 656. Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Anal. Boll. 45. 59. 38. Μόχου, Λεμωνάριον, P. G. 87 III 2992.

² Ἐν τῇ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικῷ φέρεται: τρογάλια· ἐρεβίνθοι. Τὰ νερόβραστα φασόλια τὰ τρογόμενα ἀνευ ἐλαίου καὶ ἁλατος λέγονται ἐν Σαρανταπόρῳ Κορινθίας καὶ Αἰτωλίας *τρογάλια*. Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1234 ἀπαντᾷ καὶ τὸ οἶκογ. ἐπίθετον Στραγαλᾶς (Miklosich - Müller, Acta et diplomata, 4. 147).

³ Ἐν τῇ Διηγῇ τοῦ Πωρικολόγου (Wagner, σελ. 199) ἀναφέρεται καὶ ὁ *κα ννα βούριος*.

⁴ Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 192 Poèmes, IV. 1291.

⁵ Ὁριβάσιος, 1. 32 (σελ. 18. 5). Ἀνώνυμος, 2. 272.

⁶ Περὶ τῆς προελεύσεως τῶν βολβῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, βλ. Mommsen - Blümner, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 90.

⁷ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, Β'. 170. 200 (Kühn).

⁸ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1 (σελ. 164. 22).

⁹ Γεωπονικά, 5. 8. 7.

¹⁰ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 1. 497.

¹¹ 60. 22, 136. 6.

¹² Corp. Gloss. Latin. III. 314. 20. Ἰολίου Πολυδεύκου, Ἑρμη-
νεύματα, σ. 130.

Οἱ βολβοί, ἐγείροντες τὴν ὄρεξιν, ἐθεωροῦντο τροφιμώτατοι, ἔπρεπεν ὁμως καλῶς πρὸ τῆς βρώσεως νὰ ἐψηθῶσι, καὶ δις μάλιστα ¹, διότι οἱ μὴ καλῶς ἐψηθέντες ἦσαν κακόχυμοι ², ἔπειτα δ' ἐτρώγοντο μετὰ ἐλαίου, ὄξους καὶ γάρου ³.

Οἱ βολβοί, σήμερον *βορβοὶ* καὶ *βορβιοὶ* καὶ *ἀγριοκρόμυνδα* ⁴ καλούμενοι, τρώγονται βραζόμενοι μετὰ ἐλαίου καὶ ὄξους.

Πρὸς τοὺς βολβοὺς ὁμοιάζον, καὶ ὡς βολβοὶ ἐξακρατηρίζοντο, τὰ ὕδνα ⁵ (*tuberca cibaria*), τὰ ὅποια ὁ Διοσκουρίδης χαρακτηρίζει ὡς ρίζαν ἐδωδιμον τρωγομένην ὠμὴν καὶ ἐφθὴν ⁶, ὡς βραστά δὲ ἢ ἐψητὰ πιστοποιεῖ βραδύτερον ὅτι ἐτρώγοντο ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του ⁷.

Ταῦτα εἶναι εἶδος ὑπογείου ἀμανίτου φυόμενα τὸ ἔαρ καὶ ὠριμάζοντα μετὰ τὰς πρώτας βροχάς

Τὸν τρόπον δὲ τῆς παρασκευῆς αὐτῶν περιγράφων Συμεὼν ὁ Σήθ λέγει ὅτι, προτοῦ ἐψηθοῦν, ἐπλύνοντο ἐπὶ πολὺ δι' ὕδατος καὶ κατόπιν ἐβράζοντο ἐμβαλλομένον εἰς τὸ ὕδωρ ἄλατος καὶ ὀριγάνου καὶ πηγάνου, μετὰ δὲ τὴν ἔψησιν ἡρτύοντο μὲ ἔλαιον, θρύμβον, πέπερι καὶ γάρου ⁸.

Τὰ ὕδνα, τὰ ὅποια ἀναφέρουσιν ὡς τρωγόμενα καὶ τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνολατινικὰ γλωσσάρια ⁹ καὶ τῶν ὁποίων ἄριστα ἐθεωροῦντο τὰ ἐν Πύδνῃ φυόμενα ¹⁰, ἦσαν νοστιμώτατον βρώμα, δι' ὃ καὶ ὡς φιλικὸν ἐνίοτε ἐστέλλοντο δῶρον ¹¹, τρωγόμενα συνήθως κατὰ τὸ ἔαρ ¹². Καὶ σήμε-

¹ Ὁ ριβάσιος, 3. 19. 6 (σελ. 81. 22). Παῦλος Αἰγινήτης, 1. 76 (σελ. 55. 3). Ἀνώνυμος, 2. 260. 261. 265. 277.

² Ὁ ριβάσιος, 3. 16. 15 (σελ. 79. 15). Ἀνώνυμος, 2. 264. Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2. 287. 4.

³ Ὁ ριβάσιος, 3. 22. 2 (σελ. 83. 3). Παῦλος Αἰγινήτης, 1. 76 (σελ. 55. 9).

⁴ Θύμους, οὓς οἱ κοινοὶ βολβοὺς ἢ ἀγριοκρόμυνά φασι, λέγει ὁ Σχολιαστής τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφ. 283.

⁵ Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφέλ. 188): Βολβοὺς· τὰ λεγόμενα ὕδνα.

⁶ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης λατρικῆς, 2. 145. Ὁ ριβάσιος, 2. 24. 1 (σελ. 35. 6).

⁷ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 203 (σελ. 159. 21. 23).

⁸ Σήθ, 108. 24, 109. 3.

⁹ Goetz, Corp. Gloss. Latin. II. 202. 47, III. 814. 20. Ἰουλίου Πολουδέου, Ἑρμηνεύματα, σ. 122.

¹⁰ Tafel, Eustathii opusc. 259. 74. Εὐσταθίου, Παρεχβ. 1017. 19. Ἡ Πύδνα ἐκαλεῖτο τότε Κίτρος, Tafel, De Thessalonica ejusque agro, σ. 217.

¹¹ Kurtz-Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2. 279. 19, 282. 10.

¹² Ἰωάννου Ἀκτουαρίου, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος, 2. 364.

ρον δ' ὡς εὐγευστον θεωροῦνται βρῶμα, χαρακτηριζόμενα ὡς «ἄφεντικό μαγέρεμα»¹.

Τὸ ὕδρον οἱ Θρᾷκες, κατὰ τὸν Θεόφραστον (Ἱστορ. Φυτ. 1. 6) ἔλεγον ἦτρον, οἱ μεταγενέστεροι δ' Ἑλληνες καὶ ὁ Ἀέτιος τὸ ὀνομάζουσιν *βτανον*, ὅστις τύπος σφίζεται καὶ σήμερον, ἀφ' οὗ τὰ ὕδνα ἦτανα καλοῦνται ἐν Πελοποννήσῳ, Λέρῳ καὶ Ἡλείῳ, ἕτινα δ' ἐν Καλύμνῳ.

Τὸ ὕδρον, τὸ ὅποτον κατὰ τὸ σχῆμα ὁμοιάζει πρὸς γεώμηλον καὶ ἔχει τὴν σύστασιν σκληροῦ ἀμανίτου, καλεῖται *χοιροφωμον* καὶ ἐν Νάξῳ *χοιροβοσκός*, ὑπὸ δὲ τῶν μεσαιωνικῶν *χοιροβότανον*², διότι κατὰ τὰς πρώτας βροχὰς ἐξορύσσεται πολλῶν ὑπὸ τῶν χοίρων διὰ τοῦ ρύγχους των καὶ τρώγεται ὑπ' αὐτῶν.

Πρὸς τὰ γεώμηλα δ' ὁμοιάζον καὶ συχνὰ τότε ἐτρώγοντο καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἀναφερόμενα *κολοκάσια*³ (*colocassia antiquorum*), τὰ ὅποια καὶ ὑπὸ Βυζαντινῶν κειμένων ἀναφέρονται⁴ καὶ τὰ ὅποια καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι γνωστὰ *κολοκάσια* ἐν Κύπρῳ, *κολοκάτσια* ἐν Κυθῆροις καὶ Κύμῃ καὶ *κολοκάσσες* ἐν Κρήτῃ καὶ Ρόδῳ καλούμενα.

Τέλος ἐνταῦθα ἄς λεχθῇ προσέτι ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον καὶ τοὺς ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' μ.Χ. ἀναφερομένους *ἀμανίτας* ἢ τὰ *μανιτάρια*⁵, ἥτοι τοὺς μύκητας (*amanitae*) τοὺς ἐκ τοῦ Ἀμανοῦ ὄρους ἀρχικῶς λαβόντας τὸ ὄνομα.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος χαρακτηρίζει τοὺς ἐν Κύπρῳ φυομένους *ἀμανίτας* «ὡς χρηστοὺς φαγεῖν»⁶, ὁ δὲ Θεόδωρος Πρόδρομος μεταξὺ τῶν ἐξόδων του, καταλέγει καὶ τὴν δαπάνην πρὸς ἀγορὰν ἀμανιταρίων⁷.

Φαίνεται ὁμως, ὅτι ὅλα τὰ εἶδη τούτων δὲν ἦσαν κατάλληλα πρὸς

¹ Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικόν, σ. 980.

² Ἀνώνυμος, 2. 260. 267.

³ Ἀθήναιος, Γ', 172b. Περὶ κολοκασίου, βλέπε τὰ σημειούμενα ἐν G. Kühn, *Medicorum Graecorum opera*, τόμ. 26, σ. 459.

⁴ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 999. 36. Τὰ κολοκάσια ἀναφέρονται καὶ ἐν γλωσσάριῳ τοῦ Θ' μ. Χ. αἰῶνος. Φ. Κοζοῦλές, Ἑβραϊοελληνικὸν γλωσσάριον B. Z. 19. 425.

⁵ Τοὺς ἀμανίτας ἀναφέρει κατὰ τὸν Β' μ. Χ. αἰῶνα ὁ ποιητὴς Νίκανδρος, τοὺς μνημονεύει δε καὶ ὁ Ἀθήναιος, Β' 5761a. Ἐν τῷ Παρικολόγῳ (Wagner, σελ. 201) ἀναφέρεται ὁ *μανιτάριος*. Ἴδε καὶ Α. Κοραΐ, Ἀτακτα, 5. 12. Ἱεροφίλος, 1. 411. 416. Ἰωάννης Ἀκτουάριος, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος, 1. 363. 31.

⁶ Εὐστάθιος, Παρεκβ. 1035. 58, 1017. 13, 290. 2. Οἱ τοιοῦτοι ἀμανίται λέγονται νῦν *κοπρίτες*.

⁷ Poëmes, II. 38. 151.

βρωσιν· τὰ ἱατρικὰ βιβλία ὡς βρωσίμους ἀναφέρουσι τοὺς βολίτας καὶ τοὺς ἀμανίτας¹.

Οἱ ἀμανίται, ἐπειδὴ ἦσαν καὶ φθαρτικοί², συνιστάτο νὰ ἀρτύωνται μὲ δριμύτατα ἀρτύματα, νὰ ψήνωνται δὲ μετ' αὐτῶν, πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βλάβης καὶ ἀπίδια³, δι' ὃ καὶ ὁ Ὀριβάσιος, ὁμιλῶν περὶ τῶν βολιτῶν, προσέθηκε: «τῶν γὰρ ἄλλων μυκήτων ἀσφαλέςτερον μὴ ἐσθίειν.⁴» εἶπε δὲ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ ὁ Κεκαυμένος ἐν τῷ Στρατηγικῷ του: «μύκητα πρόσφατα μὴ ἐσθίης, πολλαὶ γὰρ οἰκίαι ἐξ αὐτῶν ἔμειναν ἔρημοι»⁵.

Τῶν ἀμανιτῶν, οἵτινες ἀπετέλουν καὶ ἐν τῶν ἡδυσμάτων τῆς κροκάτης μαγειρείας⁶, σήμερον εἶναι παρ' ἡμῖν διάφορα εἶδη γνωστά, γιαννὶ ἢ τηγανιστὰ εἰς τὰς Κυκλάδας γινόμενα, ὡς λ. χ. εἶναι οἱ λιβαδίτες, καὶ τὰ ἐν Πόντῳ *κουκουβάκια* καλούμενα⁷.

ΟΙ ΚΑΡΠΟΙ

Οἱ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν τρωγόμενοι καρποί, οἵτινες πολλάκις καὶ ὡς ἐπιδόρπια παρετίθεντο, διαιρετέοι εἰς τοὺς ξυλῶδες ἔχοντας περικάλυμμα, τὰ δρυόκαρπα, καὶ τοὺς μὲ μαλακὸν φλοιόν, οἵτινες καὶ ξηροὶ ἐνίστε ἐτρώγοντο. Εἰς τοὺς πρῶτους ὑπακτέα τὰ *κάρυα*, τὰ παλαιότερον βασιλικὰ ἢ Περσικὰ *κάρυα*⁸.

Πλὴν τῶν βασιλικῶν καρῶν, τὰ ὅποια ὡς κάλλιστον ἔδεσμα ἐθεωροῦντο, ὅταν ἐτρώγοντο μετὰ ξηρῶν σύκων⁹, γνωστὰ ἦσαν καὶ ἐτρώγοντο καὶ τὰ Ἰνδικὰ *κάρυα*¹⁰.

Παρὰ τὰ *κάρυα* εὐχρηστα ἦσαν καὶ τὰ παλαιότερον Ποντικὰ *κάρυα*

¹ Ὀριβάσιος, 2. 25. 1. 3, 3. 16. 7 (σελ. 35. 13, 78. 23). Ἰουλίου Πολουδεύκου, Ἑρμηνεύματα, 132.

² Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 4. 82. 1.

³ Σήθ, 22. 14.

⁴ Ὀριβάσιος, Ἐνθ' ἀν.

⁵ Κεκαυμένου, Στρατηγικόν, σ. 46 (Wassiliewskij - Jernstedt). Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκ τῶν ἀμανιτῶν βλάβης ὁ Ἀγάπιος Λάνδος ἐν τῷ Γεωπονικῷ του (σελ. 109) συνιστᾷ νὰ φάγη τις πρᾶσα ἢ ραφανίδα.

⁶ Poëmes, III. 151.

⁷ Ἐπιθι Κ. Ἀμαντιὸν ἐν Ἀθηνᾶς, τόμ. 23. 484—5.

⁸ Πολουδεύκου, Ὀνομαστ. 6. 11. 81. Γεωπονικά, 10. 73. 2. Ἱεροφίλος, 1. 416. Ὁ Περὶ δρομῶς, Poëmes, III. 275. ἀναφέρει καὶ καρυδίταια.

⁹ Ὀριβάσιος, 1. 55. 3, 3. 15. 20 (σελ. 25. 31, 78. 1). Σήθ, 49. 13. Ἀνώνυμος, 2. 275.

¹⁰ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 241 (σελ. 197). Ἀσιζαί τῆς Κύπρου, Α' 296 (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 6. 244. 245).

καλούμενα¹, καὶ τὰ λεπτοκάρυα², προσέτι δὲ τὰ ἀμύγδαλα, τὰ τε γλυκέα, ὧν εἶδος τὰ εὐθραυστα³, τὰ θάσια λεγόμενα, ὥς καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, ὡς λ. χ. ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ, καὶ τὰ πικρά⁴, τὰ κάστανα⁵, τὰ πιστάκια⁶, καὶ ἐν Κύπρῳ φιστούκια⁷, νῦν κοινῶς φιστίκια, οἱ στρόβιλοι ἢ στροβίλια ἢ κωνάρια ἢ κοκκωνάρια ἢ ὥς καὶ σήμερον κονκκωνάρια⁸.

Ἐκ τῶν δευτέρων, τὰ ὁποῖα, ὁσάκις ἦσαν πολύτιμα καὶ καλῆς ποιότητος ἐπωλοῦντο τιθέμενα ἐντὸς ὑαλίνων δοχείων⁹—παράθουσιν μήλων ἐντὸς χρυσῶν πινακίων ἐν βασιλικῇ τραπέξῃ ἀναφέρει ὁ Λιουπρανδὸς¹⁰—περὶ βασιλικῆς δὲ τραπέξης ἐχούσης ἐν σκεύεσιν «ἡμεδαπαπῶν τε καὶ ξένων ὀπωρῶν ὅτι ἐξαίρετον» ὁ Φιλόθεος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως¹¹, ἀναφέροντες τὰ γλυκέα μῆλα, τὰ καὶ βασιλικά¹² ἢ γλυκόμμηλα¹³.

Εἶδη μῆλων ἦσαν καὶ τὰ ἀνθόμμηλα, τὰ στρουθόμμηλα¹⁴, καὶ τινα γλυκέα κατὰ τὸν χειμῶνα συντηρούμενα, τὰ ὁποῖα, ἵνα ἐπὶ μακρότερον

¹ Ἄ θ ἡ ν α ι ο ς, Β'. 4254b.

² Ὁ Γ α λ η ν ό ς, 6. σελ. 609, λέγει: λεπτοκάρυα, ἃ προσαγορεύουσιν ἔνιοι Ποντικά, καὶ ἐν τοῖς Γεωπονικοῖς, 10. 68 γίνεται λόγος περὶ Ποντικοῦ τοῦ καλουμένου λεπτοκαρύου.

³ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο υ Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ῆ τ ο υ, "Εκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 463. 19. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1280. 50. Ἀμύγδαλον Θάσιον ἀναφέρει ὁ Σ ἡ θ, 87. 21. ὁ Κ ε δ ρ η ν ό ς, Σύνοψις ἱστορ. 2. 332. 21 καὶ αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Β', :97 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 496).

⁴ Ἀ θ ά σ ι ν ἐν Κύπρῳ, ἄ θ ά σ ι ἐν Κρήτῃ καὶ ἄ τ ά σ ι ἐν Καππαδοκίᾳ λέγεται τὸ εὐθραστον ἀμύγδαλον. Περί πικρῶν ἀμυγδάλων ὁμιλεῖ ὁ Ἄ θ ἡ ν α ι ο ς (Β' 52d), ὁ Σ ἡ θ, 20 19 καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ῖ κ η ς Εὐσταθίου, Tafel, Opusc. 259. 65.

⁵ Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 405. Γεωπονικά, 10. 73. 2. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 258. Σ ἡ θ, 50. 17.

⁶ Κ ω ν σ τ. Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ῆ τ ο υ, "Εκθεσις, 463. 18. Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, "Ενθ' ἀν. Σ ἡ θ, 87. 5. Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 410. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 258. Λεξ. Ζ ω ν α ρ ά ἐν λ. βιστάκια.

⁷ Ἀσίζαι Α' καὶ Β', 296 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 239. 490).

⁸ Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 223. 405. Σ ἡ θ, 51. 22. Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 410. 416. Ἀσίζαι Κύπρου, Α', 296 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 244. 245). Καὶ οἱ Σ υ ν ε χ ί ζ ο ν τ ε ς τ ὸ ν Θ ε ο φ ά ν η (142. 1) ὁμιλοῦσι περὶ κονναρίων.

⁹ Acta SS. τοῦ Μαΐου VI. 37E. A T o u g a r d, Quid ad profanos mores dignoscendos augendaque lexica conferunt Acta Sanctorum, σ. 56.

¹⁰ Antap. VI. 8.

¹¹ Ἐν τῷ βίῳ Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5. 315).

¹² Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 511.

¹³ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, "Ενθ' ἀν. Poèmes, II. 65e

¹⁴ Poèmes, "Ενθ' ἀν.

διατηρηθῶσιν, ἔθεται εἰς ἐθώδη πρίσματα ξύλων¹ ἢ τὰ ἀνήρτων εἰς εὐκρατον τόπον², καὶ ἄλλα δὲ παρόμοια πρὸς πέπονας³, τὰ ὑπὸ τοῦ Τζέτζου *λιτρούμηλα* ἢ *διλιτρούμηλα* ἢ *τριλιτρούμηλα*, τὰ ὑπὸ ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων συνήθως τρωγόμενα⁴.

Ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του ἀναφέρει μῆλα γλυκέα καὶ ὀζώδη⁵, τὰ τελευταῖα δὲ ταῦτα θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως τὰ σήμερον *ξινόμηλα* καλούμενα· καὶ *χρυσομήλων* δὲ μνείαν ποιεῖται ὁ Τραλλιανὸς Ἀλέξανδρος⁶, τὰ ὁποῖα βραδύτερον πολὺ ἀναφέρουσι καὶ αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, λέγουσα ὅτι ταῦτα ἐγίνοντο καὶ παστά⁷.

Γνωρίζομεν δ' ὅτι τὰ κοινὰ μῆλα κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ἡγοράζοντο δώδεκα εἰς τὸν ὀβολόν, τὰ δὲ διλιτρούμηλα καὶ τριλιτριαῖα μῆλα «κατὰ τοὺς ὀπωροπρατῶν νόμους, τριώβολον»⁸.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ μῆλα ἀναφέρονται καὶ τὰ ἀπίδια ἢ ἀχλάδια⁹, ὧν εἶδος ἦσαν τὰ *λαγηνάπιδα* ἢ οἱ τῆς λαγηνίδος κισποὶ¹⁰, σχῆμα δῆλα δὴ λαγίνου ἔχοντα καὶ μεγάλα τὸν ὄγκον, ἅτινα καὶ σήμερον *λαηνάτα* ἐν Πάρῳ καὶ Κύθνῳ¹¹, *λαγηνάπιδα* ἐν Ἀνδρῶ, *λαίρια* ἐν Βουρβούροις τῆς Κυνουρίας καὶ *ἀμπουλίτσες* (Λατιν. *ampula*) ἐν Καλαβρύτοις¹².

Ἵνα δ' οἱ Βυζαντινοὶ ἐπὶ μακρότερον συντηρῶσι τὰ ἀπίδια, τὰ ἐβύθιζον εἰς τὸ μέλι ἢ τὰ ἔχωνον ἐντὸς λάκκων¹³.

¹ Ἰωάννου Ἀκτουαρίου, *Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος*, 2. 366. Γεωπονικά, 3. 13. 8, 10. 21.

² Tafel, *Eustathii opusc.* 259. 33.

³ Βίος Ἀλεξάνδρου (Wagner, *Trois poèmes*, στίχ. 4190, σελ. 182).

⁴ Ἰ. Τζέτζου, *Χιλιάδες, χιλ. Θ'*, 370. 347. Th. Pressel, *Johannis Tzetzae Epistolae*, ἐπιστ. 49/50, σελ. 57.

⁵ Κεφ. 241 σελ. 197. 24. 25 (Drexl). Μῆλα γλυκέα ἀναφέρει καὶ Ἀλέξ. ὁ Τραλλιανός, 2. 511.

⁶ 1. 585.

⁷ Ἀσίζαι Κύπρου, B' 298 (Κ. Σάθα, *Μεσ. βιβλ.* 6. 496).

⁸ Th. Pressel, *Ἐνθ' ἀν.*

⁹ A. Boucherie, *Ἰουλίῳ Πολυδεύκους, Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία*, σ. 136 Πβ. καὶ Ν Πολίτοῦ, *Παροιμ.* 2. 350.

¹⁰ Ἀνώνυμος, 2. 263. Ἐν τῷ Πωρικολόγῳ (Wagner, σελ. 201) ἀναφέρεται καὶ ὁ λαγηνίδιος.

¹¹ Φ. Κοκκοβέ, *Γλωσσικά ἐκ Κύθνου* (Λεξ. Ἀρχ. 6. 315).

¹² Βλ. καὶ τὰ σημειωθέντα ὑπὸ Μιχ. Στεφανίδου ἐν Λαογραφίας, τόμ. 10. 201.

¹³ Tafel, *Eustathii opusc.* 259. 34. Ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ τῶν Γεωπονικῶν, (10.25) γίνεται λόγος περὶ διαμονῆς ἀπιδίων. Νῦν ἐν Τήνῳ, ἵνα διατηρήσῃσι τὰ ἀπίδια, τὰ κόπτουσιν ὀλίγον ἄωρα καὶ τὰ θέτουσιν ἐντὸς πιτύρων καὶ ἀχύρου,

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς, «τὸ σῦκον τράπεζαν βασιλικὴν κοσμεῖ καὶ παντὸς δείπνου ἐστὶν ἐνδίαίτημα»· ὄντως δὲ σῦκα ἢ ἰσχάδες συχνὰ ἀναφέρονται παρατιθέμεναι εἰς τὰς τραπέζας, ὧν ἄρισται ἐθεωροῦντο καὶ ὑπὸ τῶν κοιλιοδούλων ἐπεζητοῦντο αἱ χελιδόνιοι καλούμεναι, πιθανῶς τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ χρώματος λαβοῦσα, προσομοιάζοντος πρὸς τὸ τοῦ περρώματος τῆς χελιδόνος¹.

Εἶπον μικρὸν ἀνωτέρω ὅτι τὰ σῦκα ἐκάλουν καὶ ἰσχάδας καὶ ἰσχάδια, φαίνεται ὅμως ὅτι συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐνόουν τότε τὰ ξηρὰ σῦκα² τὰ εὐχαρίστως μετὰ καρῶν τραγόμενα³, ὧν ὅμως ἡ κατὰ-χρησις ἀπεγένην φθειράς⁴. Ἐγίνετο δὲ μεγάλη χρῆσις τῶν ξηρῶν σῦκων κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἐφυλάσσοντο δὲ ταῦτα ἐντὸς πηλίνων ἀγγείων, ἐμβαλλομένων, ὥς καὶ σήμερον γίνεται, καὶ φύλλων δάφνης⁵.

Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἄριστα ἐθεωροῦντο τὰ ξηρὰ σῦκα τῆς Κύπρου⁶, ὧν μνεία κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας γίνεται ἐν ταῖς Ἀσίζαις⁷.

Ὡς εἰκός, πολύχρηστα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦσαν καὶ τὰ σταφύλια, τῶν ὁποίων εἶδη τινὰ καὶ ἀναφέρονται. Οὕτως ἐν τῷ θεσπίσματι τοῦ Διοκλητιανοῦ (6. 80) ἀναφέρονται αἱ *uvae duracinae*, σκληροέρωγα σταφύλια⁸, παρὰ Προδρόμῳ⁹ τὸ Κρητικὸν κρασίον ἀθίγρην, ὀνομασθὲν ἐκ τῆς ὁμωνύμου σταφυλῆς τῆς ἐχούσης λευκὰς καὶ μεγάλας ράγας, ὑπὸ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου αἱ *κουκκούβαι*¹⁰ τὴν ὀνομασίαν

κατὰ μεσαιωνικὴν συνήθειαν. Ὁ Ἀ γ α π ι ο ς Λ ά ν δ ο ς ἐν τῷ Γεωπονικῷ του (σελ. 22) συνιστᾷ νὰ τὰ θέτωσιν ἐντὸς ρινισμάτων ξύλου κυπαρίσσου ἢ εἰς ξηρὰ καρυόφυλλα.

¹ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 32. 1. Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 13 (σελ. 155. 13).

² Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1963. 53. Τὸν ξηρὸν καρπὸν συκῶν, τὰς καλουμένας ἰσχάδας, Γεωπονικά, 10. 54. 1. Καὶ ὁ Σουΐδας ἐν λ. ἰσχάς λέγει ὅτι ἰσχάδες ἐκαλοῦντο τὰ τραγήματα. Πβ. καὶ Σ ή θ, 95. 22.

³ Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 3. 15. 20.

⁴ Tafel, Eustathii opusc. 259. 6.

⁵ Ἰωάννου Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν, 4.4 (σελ. 69. 5, Wünsch). Boissoneadē, Anecdota Graeca, 1. 425

⁶ Παλλιαδᾶ, Εἰς τὸν πέμψαντα αὐτῷ ἰσχάδας, Ἑλλην. Ἀνθολ. III¹. ἀρ. 487 (Stadtmüller).

⁷ Ἀσίζαι Κύπρου, Β' 296 (Κ. Σάθια, Μεσ. βιβλ. 6. 496).

⁸ Οὕβα νῦν ἐν Πόντῳ λέγεται ἢ σταφυλὴ ἢ ὁ καρπὸς τοῦ φοίνικος.

⁹ Poëmes, III. 285.

¹⁰ Tafel, Eustathii opusc. 399. 5.

ἐκ τῆς κουκούβας (cucuba=γλαυῆ) λαβοῦσαι¹. Λαμβάνων δέ τις ὕπ' ὀψιν ὅτι νῦν ἐν Ἰκάρῳ γλαυκά λέγεται εἶδος σταφυλῆς μὲ μεγάλας ρᾶγας, χρώματος ἐρυθροφαίου, δὲν θὰ ἀστοχήσῃ τοῦ ὀρθοῦ δισχυριζόμενος ὅτι τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ τῶν μεσαιωνικῶν κουκούβαι.

Ἰπρὸς τούτοις ἀναφέρονται καὶ σταφύλια *κρυστάλλινα* καλούμενα, περὶ ὧν μικρὸν κατωτέρω, ὥς καὶ ἄλλο πάλιν εἶδος σταφυλῶν «ἃ διὰ τὸ κίρρον τοῦ χρώματος ἐπονομάζονται τῷ χρυσῷ»², τὰ νῦν *χρυσοστάφυλα* δηλὰ δὴ³, εἶδος σταφυλῶν ροδοχρόων μὲ μικρὰς γλυκὰς ρᾶγας, στρογγύλας, ὥριμαζούσας κατὰ Μάιον, τὰ ὅποια ἀναφέρει καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ὁμιλῶν «περὶ σταφυλῶν, αἱ χρυσίζουσιν ἀκριβῶς»⁴.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἐν τοῖς μικροτέροις ἔργοις τοῦ ὁμιλεῖ περὶ παραμεμενηκυίας ὁπώρας⁵, ὑπὸ τὴν φράσιν δὲ ταύτην ἐννοητέοι καὶ ἄλλοι καρποί, ἦτοι τὰ μήλα, τὰ κυδώνια, τὰ ροῖδια καὶ τὰ ἀπίδια, περὶ ὧν ἄλλαχού ὁμιλεῖ ὁ αὐτὸς ἱεράρχης⁶, ἀλλὰ καὶ σταφυλαί· εἰδικῶς μάλιστα ἀναφέρει τὰ *κρυστάλλινα* σταφύλια, τὰ ὅποια ἀνηρτῶντο κατὰ ζυγὰς ἀπὸ καλάμων καὶ διετηροῦντο καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα, τὸ ὄνομα, κατ' αὐτόν, λαβόντα εἴτε διότι ἐτρῶγοντο κατὰ τὸν χειμῶνα, εἴτε διότι εἶχον τὴν καθαρότητα τοῦ κρυστάλλου⁷.

Ὅποιά τινα ἦσαν τὰ κρυστάλλινα σταφύλια, τὰ ὅποια ἐν γλωσσῇ τοῦ Θ' μ. Χ. αἰῶνος λέγονται *κροστάλλια*⁸ δυνάμεθα σήμερον νὰ εἴπωμεν, διότι σφίζεται σήμερον καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα. Νῦν δηλὰ δὴ εἶδος λευκῆς σταφυλῆς ἐν τῷ δήμῳ Οἰνοῦντος τῆς Λακεδαιμόνος λέγεται *κρουστάλλι*⁹, ἀσπροκρουστάλλο δὲ τὸ αὐτὸ ἐν Λεονταρίῳ τῆς Ἀρκαδίας καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ *κρυστάλλι* ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔνθα καὶ συντηρεῖται ἐμβυθι-

¹ Οὕτως ἐν Λατσίᾳ Μιραμπέλλου Κρήτης καὶ Κυθήροις κοτσουφάλι λέγεται εἶδος σταφυλῆς μὲ ρᾶγας μικρὰς καὶ μελαίνας, ἐχούσας δηλὰ δὴ τὸ χρῶμα τοῦ πιπεροῦ τοῦ κοσσύφου, μαυροκορύνες δ' ὁμοίως ἐν Σκιαθῇ, μαυροκορύνες ἐν Ἀγίῳ Λαυρεντίῳ Βόλου καὶ μαυροκορύνες ἐν Κεφαλληνίᾳ εἶδος σταφυλῆς ἐπ' ἴσης μελανόρρωγος.

² Tafel, Eustathii opusc. 308. 76, 309. 11.

³ Οὕτω καλοῦνται ταῦτα νῦν ἐν Ἀνδρῶ καὶ Κέφ.

⁴ Ἐν ἐπιστολῇ του, κακῶς εἰς τὸν Εὐστάθιον ἀποδοθείσῃ. Tafel, Eustathii opusc. 355. 38.

⁵ Tafel, Ἐνθ' ἀν. 230. 95.

⁶ Tafel, Eustathii opusc. 269. 15. 34.

⁷ Tafel, Ἐνθ' ἀν. 313. 73.

⁸ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Γλωσσάριον Ἑβρααιοελληνικόν σ. 5. Φ. Κουκούλε, Γλωσσάριον Ἑβρααιοελληνικόν, Β. Ζ. 19. 425.

⁹ Βλ. Περιοδικὸν Μαλεβοῦ, ἔτ. Β', φύλλ. 18, σελ. 10.

ζομένων τῶν βοτρυῶν ἐντὸς ἄλλης (σταφυλαρμαιᾶς) καὶ τιθεμένων εἰς πιθάριον ἢ ἐξαρτωμένων ἀπὸ δοκαρίων.

Θὰ ὠνομάσθησαν δ' οὕτως αἱ σταφυλαὶ διὰ τὸ σκληρὸν καὶ ψυχρὸν αὐτῶν, δι' ὃν λόγον ἐν διαφόροις διαμερίσμασι τῆς Ἀρκαδίας καὶ Ἀργολίδος *κρουσταλλί* (Γορτυνία) ἢ *κρούσταλλο* (Καλάβρυτα) καὶ *κρουσταλλάπιδο* ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαιμόνος λέγεται εἶδος εὐγεύστου ἀπίου πολὺ ἀργὰ ὠριμάζοντος.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ ἡμῶν πρόγονοι εἶχον διαφόρους τρόπους συντηρήσεως κατὰ τὸν χειμῶνα σταφυλῶν, ἢ δῆλα δὴ ἀνήρτων αὐτάς—ὁ Διοσκουρίδης ὁμιλεῖ περὶ σταφυλῆς ἐπὶ τινὰ χρόνον κρεμασθείσης¹, Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανὸς περὶ κρεμαστῆς σταφυλῆς², ὁ Σὴθ περὶ ἀποκρεμάσεως σταφυλῶν ὀλίγον ᾧρων κοπεισῶν³, ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος περὶ βοτρυῶν κατὰ ζυγὰς κρεμαννυμένων⁴—ἢ τὰ ἐνεβύθιζον εἰς γλεῦκος ἢ ἔψημα (πετιμέζι)⁵ ἢ τὰς ἥπλωνον ἐπὶ ἀχύρων, ἀφ' οὗ τὰς ἐνεβύθιζον εἰς ἄλμην μετὰ οἴνου⁶ ἢ τέλος ἥπλωνον τοὺς βότρους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους χωρὶς νὰ ἄπτωνται ἀλλήλων ὑποστρώνοντες ἄχυρα, μέθοδοι συντηρήσεως, αἵτινες καὶ σήμερον εἶναι γνωσταί. Καὶ νῦν δῆλα δὴ συντηροῦνται κατὰ τὸν χειμῶνα αἱ σταφυλαὶ ἢ ἐξαρτῶμεναι κατὰ ζεύγη ἀπὸ καλάμων, ὁπότε ἀποτελοῦνται τὰ λεγόμενα *κρεμαστάρια* (Ἄνδρος, Τήνος) ἢ *κρεμασταριᾶς* (Κρήνη) ἢ *κρεμάθρες* (Ἡπειρος, Κέρκυρα) ἢ *κρεμαστάρες* (Αἴνος, Ἰμβρος, Τένεδος) ἢ *κληματίδες* (Μελένικον, Πόντος) ἢ ἐμβυθίζονται ἐντὸς γλεύκους ἢ ὕδατος, ἐν ᾧ ρίπτουσι ποσότητά τινα σινάπεως, ὁπότε λέγονται *σταφυλαρμαῖα* (Λέσβος, Βελβεντὸς Μακεδονίας, Θράκη), *σταφυλοτουραὶ* δ' ἐν Ἀδριανουπόλει.

Συνίστα δὲ καὶ ὁ Ἀγάπιος Λάνδος ἐν τῷ Γεωπονικῷ του, πρὸς συντήρησιν τῶν σταφυλῶν, νὰ τὰς κάμη τις σταφυλαρμαιᾶν ἐντὸς πίθου, ἐν ᾧ ἐρρίφθῃ σίναπι ἢ περιέχοντος ὕδωρ μετὰ ἄλατος, ἔπειτα δὲ νὰ τὰς

¹ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, β. 3. 1 (Wellmann).

² 2. 193. 331.

³ Σὴθ, 94. 12. 22.

⁴ Tafel, *Bustathii opusc.* 313. 73.

⁵ Διοσκουρίδου, Ἐνθ' ἀν. Ἱεροφίλος, 1. 416. Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον (Tafel, *Bustathii opusc.* 259. 15) τὰ ἀπίδια συνετηροῦντο βυθιζόμενα ἐντὸς μέλιτος ἢ ἀποκρεμάμενα ἐντὸς λάκκου.

⁶ Γεωπονικά Δ', 15. 1. 5. 10. Καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Tafel, *Bustathii opusc.* 259. 37) εἶπεν: «αὐτίκα δὲ φιλοτιμούμενος (ὁ μοναχὸς) προσεπιφίλοσσοφει καὶ ὡς φυλακτικὸν τι χρῆμα εἰς τὸ πᾶν ἢ τοῦ ἀχύρου φύσις». Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατηρήσεως σταφυλῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικὸν ἐν λ. ἄμπελος, σ. 68 ἐξ.

κρεμᾶ ἀπὸ τῆς στέγης, ἅφ' οὗ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὰς ἐκθέσει εἰς τὸν ἥλιον¹.

Καὶ ἅφ' οὗ περὶ παραμενούσης σταφυλῆς ὁμιλοῦμεν, λέγομεν ὅτι πολύχρηστοι ἦσαν τότε καὶ αἱ (ᾠ)σταφίδες, ὅφ' ὃ ὄνομα οἱ Βυζαντινοὶ ἐνόουν πᾶν εἶδος ξηρανθείσης σταφυλῆς², καὶ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανὸς ὡς ἀρίστας ἐξαίρει τὰς Λαρισηνάς³.

Παρὰ τὰς σταφυλὰς ἐκ τῶν καρπῶν ἐτρῶγοντο καὶ τὰ κεράσια⁴ καὶ οἱ πέπωνες, πεπόνια⁵ καὶ μηλόπέπωνα καλούμενοι⁶.

Ἦσαν δὲ τὰ πεπόνια πάμπολλα καὶ πάμφθινα κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους· τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς λέγει ὅτι ἡδύνατό τις ἀντὶ δύο δραχμῶν ν' ἀγοράσῃ δύο κοφίνια πλήρη αὐτῶν⁷.

Οἱ ἐκ Δαμασκοῦ προερχόμενοι καρποὶ ἐκαλοῦντο *δαμασκηνά*, ἐπειδὴ δ' ἄριστα, κατὰ Γαληνὸν καὶ κατόπιν κατὰ Ὁριβάσιον⁸, ἐθεωροῦντο τὰ ἐκ Δαμασκοῦ προερχόμενα κοκκύμηλα, διὰ τοῦτο ταῦτα κατ' ἐξοχὴν ὠνομάσθησαν *δαμασκηνά*⁹, ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο περιελάμβανον καὶ τὰ *βράβυλα*¹⁰, τὰ ὅποια ὁμως εἶναι τὰ νῦν κοινῶς σήμερον λεγόμενα κορόμηλα, τὰ ἐν Ἀνατολικῇ Θράκῃ ἀβράμ'λα καλούμενα¹¹.

¹ Ἀ γ α π ί ο υ Λ ά ν δ ο υ, Γεωπονικόν, σελ. 37. 181.

² Σ ή θ, 95. 16. 22. Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου (Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Ν. Ἑλληνομν. 1. 438) Poèmes, III, 283. Tafel, Eustathii opusc. 305. 61.

³ 2. 405 (Puschmann).

⁴ Πα θ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 81. 1 (σελ. 58. 16). Poèmes, II. 65b. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 199 (Wagner).

⁵ Ἀ χ μέ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 241, σελ. 197. 9. 11. Poèmes, II. 65c. Μ ι χ α ή λ Γ λ υ κ ᾶ, Στίχοι, στίχ. 266.

⁶ Σ ή θ, 139. 21. Ὁ Ὁ σύχιος ἐν τῷ λεξικῷ του γράφει: σικυὸς σπερματίας, ὃν ἡμεῖς μελοπέπωνα. Βλ. ὅσα περὶ πεπόνων καὶ μηλεπεπόνων ἐσημειώθησαν ἐν M o m m s e n - B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 88.

⁷ K u r t z - D r e x l, Michaelis Pselli scripta minora, 2. 289. 5.

⁸ Γ α λ η ν ό ς, VI. σ. 613. Ὁ ρ ι β ά σ ι ο ς, 1. 58. 1 (σελ. 26. 11). Περί δαμασκηνῶν ὁμιλεῖ καὶ ὁ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 511, ὁ Σ ή θ, 34. 1. ἐξ. καὶ Πα θ λ ο ς Α ἰ γ ι ν ή τ η ς, 1. 81. 3 (σελ. 59. 17).

⁹ Κατὰ τὰ Γεωπονικά, 10. 73. 2: κοκκύμηλόν ἐστι, ὃ καλοῦμεν δαμασκηνόν. Περί κοκκυμήλων βλ. M o m m s e n - B l ü m n e r, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 102.

¹⁰ Δαμασκηνά τὰ καὶ κοκκύμηλα ἢ βράβυλα· Ἀ θ ή ν α ι ο ς, Β' 49d. Ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά λεξικῷ καὶ ἐν τῷ τοῦ Σουΐδα φέρεται· βράβηλα τὰ καλούμενα δαμάσκηνα. Ἐν τῷ Πωρικολόγῳ (W a g n e r, Carmina, 199) ὁ καρπὸς καλεῖται β ρ ά β ο υ λ ο ν.

¹¹ Δ. Π ε τ ρ ο π ο ύ λ ο υ, Λαογραφικά Κωστή Ἀνατολ. Θράκης (Ἀρχεῖον τοῦ Θρησκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 6. 286).

Εἶδος δαμασκήνων, ἐκλεκτῆς ποιότητος, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἐθεωροῦντο τὰ ἐξ Ἀνατολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐρχόμενα, τὰ καὶ Ἀνατολικά διὰ τοῦτο καλούμενα, ἐπειδὴ δ' ὅταν ἐγίνοντο ὄριμα εἶχον κίτρινον χρῶμα, διὰ τοῦτο χαρακτηρίζονται ὡς *χροκάτα* καὶ ἐπειδὴ ἦσαν λαγνηοειδῆ τὸ σχῆμα καὶ ὡς *λαγηνᾶτα* ¹.

Νῦν ἐν Κύπρῳ σφίζεται τὸ εἶδος τοῦτο τῆς δαμασκηνέας, ἣτις καλεῖται Ἀνατολιτὰ καὶ παράγει μεγάλα, λεπτόφλοια, ἐπιμήκη καὶ κιτρινόχροα δαμάσκηνα, τὰ Ἀνατόλικά ², τὰ ὁποῖα καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ εἶναι γνωστά ὑπὸ τὸ Τουρκικὸν ὄνομα *bardák erik*, βαρδακωτὰ δαμάσκηνα λεγόμενα ἐν Μενελίκῳ.

Ἀνωτέρω εἶδομεν ὅτι, διὰ τὸ σχῆμα, λαγηνᾶτα ἐλέγοντο εἶδη ἀπίων νῦν βλέπομεν ὅτι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ δαμασκήνων εἶδος οὕτως ἐκαλεῖτο. Προσθέτομεν δ' ἐνταῦθα ὅτι ἐν Καλύμνῳ ἐπ' ἴσης διὰ τὸν αὐτὸν λόγον γνωστὰ εἶναι τὰ *λαγηνᾶτα* σῦκα, *λαγνᾶτη* δ' ἐν Σελίνῳ τῆς Κρήτης εἶναι εἶδος μεσπιλιᾶς ³.

Ἄλλοι ἐδωδικοί καρποὶ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἦσαν τὸ Ἀρμενικὸν μῆλον ἢ Ἀρμένιον ἢ πραικόκκιον ἢ βερίκοκκον ⁴ καὶ τὸ δωρακηνὸν ἢ δωράκηνον ⁵, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ Δυρραχίου ἔσχε τὸ ὄνομα, καὶ τὸ ὁποῖον ἄλλως καὶ Περσικὸν μῆλον ἢ ἀπλῶς Περσικὸν ἢ Περσέαν καλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς ⁶ σήμερον δὲ Περσικὸν ἐν Χιμάρᾳ τῆς Ἠπείρου καλεῖται.

Πολυμνημόνευτα δ' εἶναι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι καὶ τὰ *κυνώνια* ⁷, τὰ ὁποῖα καὶ συνετηροῦντο ἐξαρτώμενα ⁸, πρὸς δὲ καὶ τὰ

¹ Poèmes, IV. 129d, e. Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 190.

² Α. Σακελλαρίου, Κυπριακά, 2. 235.

³ Ι. Μαθιουδάκι, Τοπωνυμίας τῆς κοινότητος Σκάφης (Κρητικά, 1. 34).

⁴ Ὁριβάσιος, 1. 48. 1, 3. 27. 1, σελ. 23. 17, 36. 4). Σήθ, 27. 20. Γεωπονικά, 10. 73. 2. Ἰωάννου Ἀκτουαρίου, Περὶ ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος, 2. 366. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 199, σελ. 156. 8. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σ. 199 (Wagner). Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σουῖδα ἀναγινώσκομεν: κοκκὺμῆλα· εἶδος ὀπωρῶν, τὰ παρ' ἡμῖν λεγόμενα βερίκοκκα.

⁵ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 2. 473. 511. 585. Γεωπονικά, 10. 13. 1. Σήθ, 89. 14. Poèmes, IV. 129b. Θεολογία, Ὡς ἐκ προσώπου τῶν καλουμένων τζύρων (Ν. Ἑλληνομν. 7. 201).

⁶ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 1. 585. Νικητὰ Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 229. 1.

⁷ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 2. 267. Σήθ, 48. 4. Εὔσταθίου, Παρεκβ. 1468. 28. Tafel, Eustathii opusc. 259. 33. Τοῦ περιέργου χάριν σημειῶ τὰ τοῦ Σήθ ("Ἐνθ' ἀν. 48. 19): «Λέγεται δὲ ὡς εἴ τις ἔγκυος ταῦτα συνεχέστερον ἐσθίει εὐφρεστάτον ἔσται τὸ ἐξ αὐτῆς παιδίον καὶ πονηρόν».

⁸ Tafel, Eustathii opusc. 259. 13.

μέσπιλα ἢ μέσφιλα¹ ἢ μοῦσπουλα², κοινῶς νῦν μούσμουλα, τὰ ὅποια ἐλέγοντο καὶ ἐπιμελίδες³, (ἀρχ. ἐπιμηλίδες) καὶ τὰ μιμαίκυλα⁴ ἢ κούμαρα⁵, ἦτοι οἱ καρποὶ τῆς κομάρου, τὰ νῦν κοινῶς κούμαρα, ἐν Ἀθήναις μαμάτσουλα, μεμαίντζουλα ἐν Ἀθλωναρίῳ τῆς Εὐβοίας, μαμάκουλα ἐν Λακωνικῇ καὶ μαμούκουλα ἐν Μεγάροις.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ἔτρωγον εὐχαρίστως οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τοὺς φοίνικας ἢ τὰ φοινίκια⁶ ἢ φοινικοβαλάνους⁷.

Τέλος καὶ οἱ καρποὶ τῆς ροιᾶς, τὰ ροῖδια⁸ ἢ ρρανᾶτα⁹, ἐτρώγοντο τότε, τὰ ὅποια συνετηροῦντο κατὰ τὸν χειμῶνα κρεμάμενα¹⁰ καὶ ὧν ὁ χυμὸς ἐχρησιμοποιοεῖτο ἀντὶ λεμονίου, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, οἱ δὲ κόκκοι καὶ πρὸς καρυκείαν τῶν κολλύβων¹¹.

ΓΛΥΚΥΣΜΑΤΑ

Εἰς τὰς Βυζαντινὰς τραπέζας, μετὰ τοὺς ἰχθῦς καὶ τὰ κρέατα, παρετίθεντο καὶ τὰ ἐπιδόρπια, τὰ ὅποια οἱ ἐν Λυκίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν τοῦ λαοῦ, ἐκάλουν ἀναδεῖπνια¹², κοινότερον δ' ἐπίδειπνα¹³, καὶ μὲ τὴν Λατι-

¹ Π ο λ υ δ ε ὕ κ ο υ ς, Ὀνομαστ. 6. 11. 80. Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 131. 267. 331. Σ ή θ, 71. 14. 140. 7. Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 274. T a f e l. Eustathii opusc. 314. 31.

² Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σ. 199 (W a g n e r, Carmina). Μ ο σ χ ο π ο ὕ λ ο υ, Περί σχεδῶν, σ. 65. Νῦν ὁ καρπὸς (mespilus) λέγεται μέ σ π ο λ ο καὶ μ ό σ π ο λ ο ἐν Κεφαλληνίᾳ, μ ο ὄ σ π ο υ λ ο ἐν Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ, ν έ σ π ι λ ο ν ἐν Πόντῳ καὶ μ ό σ φ ι λ ο ἐν Κύπρῳ.

³ Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ. ἐπιμελίδα καὶ Α. Κ ο ρ α η, Ἀτακτα 5Α . 269.

⁴ Ἀ θ ή ν α ι ο ς, Β', 50d. Δ ι ο σ κ ο υ ρ ί δ ο υ, Περί ὕλης ἰατρικῆς, 1, κεφ. 155 (Kühn). T a f e l, Eustathii opusc. 259. 65.

⁵ Κούμαρος ἀναφέρεται ἐν τῇ διηγίσει τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 199 (Wagner).

⁶ Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 416. Poèmes, III. 282. Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Α' καὶ Β'. 296 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 240. 491).

⁷ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 2. 267. Ὁ Χ ο ὤ μ ν ο ς ἐν ἐπιστολῇ του (B o i s s o n a d e, Anecdota Nova, 221) τοὺς καλεῖ ἀναλελυμένως βαλάνους φοινίκων).

⁸ Poèmes, IV. 129b. Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, σελ. 199 (Wagner).

⁹ Poèmes, III. 283b.

¹⁰ T a f e l, Eustathii opusc. 259. 33.

¹¹ Poèmes, II. 44.

¹² Εὐ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1141. 12, 1715. 2.

¹³ Βλ. τὸ λεξικὸν τοῦ Ἡουχίου ἐν λ. ἐπιδορπίσματα καὶ τὸ τοῦ Φωτίου ἐν λ. μεταδόρπια καὶ πβ. Ν ι κ ή τ α Χ ω ν ι ά τ ο υ, Χρον. Διήγ. 507. 4. Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ γλωσσάρῳ τοῦ Du Cange κεῖται καὶ ἁ π ο φ ά γ ι α τραπεζήματα. Παρ' ἀρ-

νικὴν λέξιν *δούλκιον*¹, ἐκ τῶν παρατιθεμένων πλακούντων καὶ διαφόρων ἡδυσμάτων, τὰ ὅποια ἐλέγοντο *γλυκύσματα*².

Ὑπὸ τὸν ὄρον δ' ἀναδείπνια ἢ δούλκιον οἱ Βυζαντινοὶ ἐνόουν τὰ διάφορα τραγήματα καὶ τοὺς πλακοῦντας³ καὶ τὰ μελίπηκτα, ὧν δὲν ἡδύναντο νὰ στερηθῶσι κατὰ τὰ γεύματα καὶ δεῖπνά των οἱ κοιλιόδουλοι, εἰδικούς παρασκευαστὰς αὐτῶν ἔχοντες προσπαθοῦντας, πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν κυρίων των, ποικιλίαν αὐτῶν νὰ παρασκευάζωσι καὶ ἐντὸς διασκαρίων νὰ προσφέρωσι⁴.

Ἠγάπων δὲ πολὺ τὰ γλυκύσματα οἱ πρόγονοι ἡμῶν, οἵτινες καὶ ὡς φιλικὰ τὰ ἀπέστελλον δῶρα⁵ καὶ ἐκ ξένων ἀκόμη χωρῶν αὐτὰ προμηθεύμενοι⁶. Οὕτω Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁμιλεῖ διὰ τὸ πλῆθος τῶν πεμμάτων, μελίπηκτων καὶ τραγημάτων καὶ τὴν περὶ αὐτὰ ματαιοτεχνίαν⁷, ὁ Μ Βασίλειος διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν πεμμάτων⁸, ὁ Λιβάνιος, ψέγων μάλιστα τοὺς πλουσίους διὰ τοὺς εἰδικῶς χρησιμοποιουμένους πλακουντοποιούς⁹, ὁ Χρυσόστομος διὰ τοὺς εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων παρα-

χαίσις τὰ ἐπιδόρπια ἐλέγοντο ἐπιδορπίσματα καὶ μεταδόρπια, νῦν δ' ἐν Ἀγίῳ Ὁρει περὶ δεῖπνια, πόπαστα ἐν Κύπρῳ, ξαρόσκια ἐν Σάμῳ, Καρπάθῳ, Κιμῳ καὶ Θήρῳ καὶ κατὰ στήματα ἐν Καλλιπόλει.

¹ Ὁ μίνσος τοῦ δουλικίου ἀναφέρεται ἐν τῷ Κτητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου (161. 20, Bury). Ἐν τῷ λατινικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ Du Cange ἀναγινώσκομεν: *dulcia* τραγήματα, γλυκύσματα, ἡδύσματα καὶ πάλιν ἐν τῷ G.G.L. 2. 56. 39: *dulcium* πλακοῦντα. Ὅτι δούλκιον εἶναι τὰ ἐπιδόρπια γλυκύσματα εἶπεν ὁ Reiske σχολιάζων τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον (Ἐκθεσις, Β', 170. 865). Πβ. καὶ J. Ebersolt, *Le grand palais de Constantinople*, σ. 89. L. Oeconomos, *La vie religieuse dans l'empire byzantin au temps des Comnènes et des Anges*, σ. 218. Φ. Κουκούλῃ, Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν (Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10. 133). Τὸ δούλκιον νῦν ἐν Ἀνδρῳ λέγεται *ξεγλυύτσι*.

² L. Petit, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ δαίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἀθῷ (Anal. Boll. 25. 64. 23 ἐξ.). *Poèmes*, III. 321.

³ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 160. 21, 653. 9. Γ. Κεδρηνοῦ, Ἱστορ. 2. 149. 23. I. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδόπουλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra*, 83. 22).

⁴ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1. 4, 3. 4 (σελ. 155 - 56, 251. 21 ἐξ. Stählin). Φ. Κουκούλῃ, Ἐνθ' ἀν. 10. 115.

⁵ Ὁ Φιλόθεος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁμιλεῖ διὰ τὰ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης παρατιθέμενα «Ἰνδικὰ τε πέμματα καὶ Ἰταλικά» (Α. Παπαδόπουλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5. 315).

⁶ Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 2. 279. 19.

⁷ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 1. 2. 2 (σελ. 154. 23).

⁸ P. G. 30. 45.

⁹ Λιβανίου, Φιλάργγρος ἐρασθεὶς εἰταίρας, 39 (τόμ. 7. 65, Förster). Οἱ πλακουντοποιοὶ καὶ πλακοῦντάριοι καλούμενοι (βλ. λεξ. Κυρίλου καὶ

τιθεμένους πλακοῦντας¹, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης διὰ τὴν περὶ τὰ πέμματα μανίαν², τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα διὰ τὰ μελίπηκτα καὶ τοὺς πλακοῦντας³ καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ψέγει τοὺς ἡγουμένους διὰ τὰ ἀφθόνως εἰς τὰς τραπέζας των παρατιθέμενα γλυκύσματα⁴.

Ὑπὸ τῶν συγγραφέων συχνὰ μνημονεύονται τὰ μελίπηκτα, ὅφ' ἦν λέξιν οὗτοι ἐννοοῦσι γενικῶς, ὅ,τι ἡμεῖς σήμερον λέγομεν γλυκύσματα⁵, πολλάκις ὅμως καὶ τὰ μελιτηρὰ ἢ μελιτώματα⁶ παρασκευαζόμενα δηλαδὴ διὰ μέλιτος, τὸ ὁποῖον εὐχαρίστως ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί⁷, δι' ὃ καὶ τὰ ἀντιδιαστέλλουσι πρὸς τὰ τραγήματα καὶ τοὺς πλακοῦντας⁸.

Ἐχρησιμοποιοῦν δὲ πρὸς παρασκευὴν τῶν γλυκυσμάτων τότε οὐ μόνον τὸ μέλι, οὐδ' ἄριστον ἐθεωρεῖτο καὶ τότε τὸ Ὑμήτιον⁹ καὶ τὸ Θάσιον, μεθ' ὃ τὸ τῶν Κυκλάδων¹⁰, τὸ τε ἄπλου καὶ μάλιστα τὸ ἀκάπνιστον, ἀκάπνιν¹¹, ἀλλὰ καὶ τὸ σίραιον, τὸ κοινῶς νῦν πετιμέζι, ἔφημα αὐτὸ κα-

C. G. L. 3. 309. 2) ἐπώλουν διαφόρους πλακοῦντας καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς ἢ τὰς αὐλὰς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ ταβλίων αὐτοὺς τοποθετοῦντες. Λ ε ο ν τ ῖ ο υ Ν ε α π ὀ λ ε ω ς, Βίος Συμεὼν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ, P. G. 93. 1709

¹ P. G. 58. 493. 494, 61. 506, 62. 348.

² P. G. 78. 400.

³ Anal. Boll. 25. 64, στίχ. 21—23.

⁴ Poèmes, III. 321.

⁵ Παλλαδίον, Διάλογος ἱστορικός, 47. 43. 61. Ταῦτα ὁ Μ. Βασίλειος (P. G. 32. 1092) λέγει ὅτι εἰς τὰς ὁδοὺς πρὸς πώλησιν πορεῖχον «οἱ τοῦ μέλιτος ἐφηταί».

⁶ C. G. L. 3. 185. 3. 372. 25.

⁷ Πανδέκται, 33. 9. 3. 2. Σήθ, 69. 24. Tafel, Eustathii opusc. 146. 17. 235. 45. Χωνιάτης, 1. 264. 25. Ὁ Ι. Τζέτζης, Χιλιάδ. χιλ. 13. 480. 324, εἶπεν: ἐκ μέλιτος ἢ σάκχαρος παρασκευάσμα πλακοῦντος.

⁸ Ι. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Varia Graeca sacra, 83. 24). Ἰωσήφ Τραπεζοῦντος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Fontes imperii Trapezuntini, σ. 66. 25).

⁹ Διοσκοριδίου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 82. 1. Ι. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 6 ἱστορ. 93. 953 ἐξ. Χωνιάτης, 2. 26. 20. Περὶ μέλιτος ἰδίαν μονογραφίαν ἔγραψεν ὁ Magerstedt ἐν Bilder aus der römischen Landwirtschaft, Heft 6. Σημειωτέον δ' ὅτι Δίων ὁ Χρυσόστομος (Θ', 289, Dindorf) λέγει ὅτι τὸ Ποντικὸν μέλι εἶναι πικρὸν καὶ ἀειδές, τοῦθ' ὅπερ βεβαίον καὶ ὁ Πρὸκόπιος (Περὶ τῶν πολέμων, 2. 464. 3, Βόνν.) λέγων: «τὸ γὰρ μέλι ἐν ἁπασὶ τῆς Τραπεζοῦντος χωρίοις πικρὸν γίνεται».

¹⁰ Ὁριβάσιος, 2. 62. 1 καὶ 2. 63. 1. 3 (σελ. 60. 15, 61. 6).

¹¹ Διὰ τὸ ἀκάπνιν μέλι βλ. Βίον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Boll. 45. 35. 6. 11). Μ. Στεφανίδου, Συμβολαί, σ. 105. Β. Φάβην ἐν Ἐπει. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 4. 249-250 καὶ Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1.

λοῦντες¹, ὥς καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, ἢ καὶ γλυκίδιν², πρὸς δὲ καὶ τὸ πολὺ-
λεκτον *σάκχαρ* ἢ *σάκχαρον* ἐκ σακχαροκαλάμιου ἢ γλυκοκαλάμου, *σακχα-*
ροπλακοῦντας ἐξ αὐτοῦ κατασκευάζοντες³.

Κατὰ τὰ Βυζαντινὰ κείμενα, εἶδος πλακοῦντος ἐκαλεῖτο *πάστελλος*
ἢ *πάστιλλος*⁴ (Λατιν. *pastillus*) τοῦτο δὲ καὶ ὑπὸ τὸν ὑποκοριστικὸν τύ-
πον *παστέλλιν* ἀναφέρεται κατὰ διαφόρους αἰῶνας. Οὕτως ἀναφέρεται
ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χρυσοστόμου, τὸν κατηγοροῦν ὅτι, μετὰ τὴν ἁγίαν με-
τάληψιν, ἀπεγενέτο *παστίλλου*⁵, *πάστιλλον* δ' ὥς γλύκυσμα ἀναφέρει καὶ
ὁ Καισαρείας Ἀρέθας σχολιάζων τὸν Λουκιανόν⁶. Καὶ τὰ θαύματα δὲ
τοῦ Ἀγίου Ἀρτεμίου ὁμιλοῦσι διὰ *παστίλλιν* *πλακουνταρικόν*⁷, διὰ *πα-*
στέλλιν δὲ τὰ Ὀνειροκριτικά⁸.

Τὴν χρῆσιν τοῦ *παστελλίου* κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀποδεικνύει ἡ ἐν τῷ
βίῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος μνεῖα *παστιλλαρίου*⁹, βραδύτε-
τερον δὲ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἐπιθέτου *Παστιλλᾶς* παρὰ Λέοντι Διακόνῳ¹⁰
καὶ ἔτι βραδύτερον τοῦ *παστελλοπούλη* παρὰ Προδρόμῳ¹¹.

Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας *παστέλλιν* ἀναφέρεται ἐν ταῖς
Ἀσίζαις τῆς Κύπρου, μὲ τὸ Ἀραβικὸν μάλιστα ὄνομα *χαληλέτζ*¹², ἔπειτα

153. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐχρησιμοποιοῦν καὶ τὸ ἐντὸς τῶν κηρυθρῶν εὐρισκόμενον μέλι
μετὰ τοῦ κηρίου. Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 1. 15. 3 (σελ. 165. 3). Ἀ χ μ έ τ, Ὀ-
νειροκρ. κεφ. 241, σελ. 196. 25.

¹ Γεωπονικά, Δ', 15. 8. Καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ τὸ σίραιον λέγεται *ε ψ η μ α ν*,
η ψ η μ α δ' ἐν Τριγλίᾳ τῆς Βιθυνίας.

² Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀριστοφ. Ἐκκλήσ. 1174.

³ Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 241. 249 (σελ. 197. 7, 206. 10). Περὶ τῆς προε-
λεύσεως τοῦ *σάκχαρ* βλ. H e y d, Histoire du commerce du Levant, 2. 680.

⁴ Πάστελλον· εἶδος τοῦτο πλακοῦντος καθέστηκεν· Σ ω φ ρ ο ν ί ο υ, Διή-
γησις τῶν θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου, P. G. 87. 3657.

⁵ Σ υ μ ε ῶ ν ο ς Μ ε τ α φ ρ ά σ τ ο υ, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυ-
σοστόμου, P. G. 114. 1165.

⁶ Σ. Κ ο υ γ έ α, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λα-
ογραφίας, 4. 252).

⁷ Α. Παπαδοπούλου - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Varia Graeca sacra, 72. 8.

⁸ D r e x l, Anonymes Traumbuch des cod. Paris gr. 2511 (Λαογρ. 8. 369,
στίχ. 343).

⁹ Λ ε ο ν τ ί ο υ Ν ε α π ό λ ε ω ς, Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάν-
νου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, 6. 14.

¹⁰ Λ έ ο ν τ ο ς Δ ι α κ ό ν ο υ, Ἱστορ. 8. 22.

¹¹ Poèmes, IV. 129j.

¹² Ἀσίζαι, Β' κεφ. 296 (Κ. Σ ά θ α, Μεσ. βιβλ. 6. 490).

ἐν ταῖς Γραφαῖς καὶ στίχοις τοῦ Στεφάνου Σαχλίκη¹ καὶ τέλος ἐν τῷ Θανατικῷ τῆς Ρόδου τοῦ Γεωργηλᾶ².

Σημειωτέον δ' ὅτι παστέλλι συνείθιζον νὰ τρώωσιν οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἣτις καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο παστίλλα³, ἔθιμον τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε μέχρι σήμερον, ἀφ' οὗ ἐν Κύθνῳ κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ νέου ἔτους παρασκευάζουσι σῖτον βεβρασμένον μετὰ μέλιτος, ἐν Σινώπῃ δὲ τοῦ Πόντου κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν γλύκυσμα ἐκ μέλιτος καὶ καλῶς κοπανισθέντων καρύων καὶ ἐν Ἀνδρῶν πάλιν κατὰ τὴν παραμονὴν παστέλλι⁴.

Σήμερον παστέλλι κοινῶς λέγομεν γλύκυσμα ἐκ μέλιτος καὶ σησάμου κατασκευαζόμενον, τοιοῦτόν τι ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἐνόουν πάντοτε οἱ Βυζαντινοὶ διὰ τῆς λέξεως. Οὗτοι, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας, παστέλλι λέγοντες ἐννόουν τὴν οἰνοῦτταν ἢ κοινῶς τότε μουςτόπιτταν⁵, τὴν κοινῶς σήμερον μουςταλευριάν, γλύκυσμα δῆλα δὴ ἀποτελούμενον ἐξ ἀλεύρου μετὰ γλεύκους βρασθέντος⁶, ἢ, ὡς λέγει ὁ Ὀριβάσιος, «μετὰ γλεύκους καὶ σεμιδάλεως πέμμα»⁷.

Τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ὑποστηρίζει ὅτι σήμερον παστέλλιν ἐν Κύπρῳ λέγεται τὸ γλύκυσμα τὸ κατασκευαζόμενον ἀπὸ τὸν ζωμὸν ἰσχυρῶς βρασθέντων κερατίων, ὥστε ἐξ αὐτῶν ν' ἀποτελεσθῇ στερεὰ μᾶζα, εἶδος μελένιου χαλβᾶ⁸, παστίλλα ἐν Ἀργυρουπόλει τοῦ Πόντου τὸ ἐξ ἀλεύρου καὶ ζωμοῦ συκαμίνων κατασκευαζόμενον γλύκυσμα, ἐν Φιλιππουπόλει δὲ τὸ ἐκ γλεύκους καὶ ἐκλεκτοῦ ἀλεύρου, κατὰ Κοραῖν δὲ (Ἄτακτα, 1. 192, 4. 399) ἐξ ἀλεύρου καὶ μούστου, ἢ κοινῶς χαλβαδόπιττα, ἐν ᾧ ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας παστίλλιν λέγουσιν εἶδος χαλβᾶ σησάμου τοῦ.

¹ Σ τ. Σ α χ λ ί κ η, Γραφαὶ καὶ στίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, στίχ. 295 (W a g n e r, Carmina, σ. 74).

² Γ ε ω ρ γ η λ ᾶ, Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου, στίχ. 570 (W a g n e r, Carmina, σ. 49).

³ Κατὰ τὸ λ. τοῦ Σουΐδα, τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τὸ Μ. Ἑτυμολ. (655. 48): παστειλῆ ἡ ἐσχάτη ἡμέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ.

⁴ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ ῆ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν, ἐν Ἀθηνᾶς, τόμ. 26, σελ. 147. 148.

⁵ Ὁ Θ ω μ ᾱ ς Μ ᾱ γ ι σ τ ρ ο ς, σχολιάζων τὸν στίχ. 1122 τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους λέγει: οἰνοῦττά ἐστιν ἢ κοινῶς λεγομένη μ ο υ σ τ ὶ π ι τ τ α. Τὴν μουςτόπιτταν ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 266.

⁶ Ὁ Ἡσυχίος λέγει: οἰνοῦττα μᾶζα οἶνῳ πεφυρμένη. Οἰνοῦττας ἀναφέρει καὶ ὁ Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η ς Ε ὐ σ τ ᾱ θ ί ο ς, Tafel, opusc. 323. 45.

⁷ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 3. 3. 1 (σελ. 71. 12).

⁸ Ἀ θ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Κυπριακά, 2. 720. Ἀ. Κ ο ρ α ῖ, Ἄτακτα, 4. 720.

Παρὰ τὴν μονστόπιτταν δ' ἔτρωγον οἱ τότε καὶ τὴν μελόπιτταν, ἔκ μέλιτος καὶ ἀλεύρου παρασκευαζόμενον γλύκυσμα¹, τὸ ὅποιον μελιτοῦτταν λέγουσι τὰ κείμενα, ὃ Θωμᾶς δὲ Μάγιστρος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀπόθερμον² καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Ἡσύχιος ἐν τῷ λεξικῷ του περιγράφει ὡς «μᾶζαν μέλιτι δεδευμένην», ἣτις καὶ πάστιλλος ἐπ' ἴσης θὰ ἐλέγετο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα, ὅστις, σχολιάζων τὸν Λουκιανόν, λέγει: «μελιτοῦττα εἰσιν οἱ νῦν λεγόμενοι πάστιλλοι»³.

Ἄλλο γλύκυσμα, τὸ ὅποιον ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, εἶναι ὁ σησαμουῦς, ὃν ἀναφέρουσι διάφοροι συγγραφεῖς, οἷον ὁ Ι. Τζέτζης⁴ καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, βεβαιῶν ὅτι οὗτος κατὰ κανόνα ἐτρώγετο, ὅπως καὶ σήμερον, κατὰ τοὺς γάμους, πρὸς εὐγονίαν⁵, καὶ βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Χοῦμνος⁶. Ἦτο δ' ὁ σησαμουῦς τὸ σήμερον παστέλλι καὶ τὸ σησαμῶτον τοῦ Προδρόμου⁷, διάφορος τῆς ἀναφερομένης σησαμίδος⁸, ἣ ὁποία παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΔ', 646 f) περιγράφεται ὡς ἔκ μέλιτος καὶ σησάμων πεφυγμένων καὶ ἐλαίου σφαιροειδὲς πέμμα⁹. Οὗτος ὑπὸ τοῦ Α. Κοραῆ θεωρεῖται ὡς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῶν Τούρκων σουσάμ-χαλβάν¹⁰.

Παρ' ἀρχαίοις εἶδος πλακοῦντος ἐλέγετο ἀμαξίς· τοῦτο ὃ τε Σουί-

¹ Κατὰ τὸν Ἀ θ ἡ ν α ι ο ν, Γ', 114f: μελιτοῦττα· ἥδυσμα ἐξ ἀλφίτων μετὰ μέλιτος γινόμενον.

² Σχολιάζων τὸν Πλοῦτον τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 1122): μελιτοῦττα· ὁ κοινὸς εἰώθαι λέγειν ἀπόθερμον.

³ Σ. Κ ο υ γ έ α, Αἰ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογραφ. 4. 252).

⁴ Ι. Τ ζ έ τ ζ ο υ, Χιλιάδες, χιλ. 13. Ἱστορ. 478, στίχ 289. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἐπιστολαί (C r a m e r, Anecdota Graeca, III. 160).

⁵ Θε ο δ ῶ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ὁ μ ο υ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, Θ' 420· τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἀμάραντος ἢ γέροντος ἔρωτες (Notices et extraits des manuscrits, 8. 2. 123). Διὰ τὴν βρωσιν παστελλίου κατὰ τοὺς γάμους βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή εἰς τὸ περὶ τοῦ γάμου παρὰ Βυζαντινοῖς κεφάλαιον (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 2. 38).

⁶ Χ ο ὕ μ ν ο υ, Ἐπιστολαί (B o i s s o n a d e, Anecdota Nova, σ. 221).

⁷ Poèmes, IV. 129 l. Ὁ Π ο λ υ δ ε ὕ κ η ς ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του (6. 108) τὸν σησαμῶντα περιγράφει ὡς πέμμα διὰ μέλιτος ἐφθὸν καὶ σησάμου.

⁸ Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 1092 καὶ Εἰρήν. 869: σησαμοῦς δὲ καὶ σησαμῆ διαφέρει· σησαμοῦς μὲν εἶδος πλακοῦντος, σησαμῆ δέ, ἣν ἡμεῖς καλοῦμεν σησαμίδα.

⁹ Ἴσως αὐτὰ εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Λ ε ο ν τ ί ο υ Ν ε α π ὄ λ ε ω ς ἐν τῷ βίῳ Συμεῶν τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ (P. G. 93 1729) ἀναφερόμενα σφαιρία.

¹⁰ Α. Κ ο ρ α ῆ, Ἀτακτα, 1. 192.

δας¹ καὶ ὁ Ζωναράς ἐν τῷ λεξικῷ των², πρὸς δὲ καὶ ὁ Σχολιαστὴς τῶν Νεφελῶν τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 864), λέγουσιν ὅτι κοινῶς ἐκαλεῖτο *κοπτή*. Ἰδέαν τοῦ τί οἱ τότε ἐνόουν μὲ τὴν κοπτὴν, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημένως ἀναφέρουσι καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια³ λαμβάνομεν, ἴσως, ἐκ τοῦ παρ' Ἀθηναίῳ *κοπτοπλακοῦντος* (ΙΔ' 647f), ὅστις ἀπετελεῖτο ἐκ δύο φύλλων ζύμης μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενεβάλλοντο καλῶς κοπανισθέντα ἀμύγδαλα καὶ λεπτοκάρυα μετὰ μέλιτος, πεπέρεως, σησάμου καὶ μήκωνος⁴. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι σήμερον ἐν Πόντῳ *σάμαξι* (=ἀμαξίς) καλεῖται ἡ οἰνοῦττα, ἡ κοινῶς δῆλα δὴ μουσταλευριά, ἣτις καὶ *κοφτάρ*⁵ ἐν Πόντῳ καὶ Ἀραβανίῳ τῆς Καππαδοκίας καλεῖται καὶ *μισοκοφτή* ἐν Σύμῃ, ὡς κοπτομένη εἰς μικρὰ τετράγωνα ἢ ρομβοειδῇ τεμάχια.

Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἀναφέρει δύο γλυκύσματα ἀκόμη, τὸ *καρυδάτον*⁶ καὶ τὸ *κυδωνᾶτον*⁶, ὅπερ τελευταῖον ἀναφέρει καὶ ὁ Συμεὼν Σήθ (48. 19).

Μὴ ἔχοντες πλακουντοποιητικὰ συγγράμματα παρὰ Βυζαντινοῖς οἷα διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος (ΙΔ' 643e) ἀδυνατοῦμεν νὰ περιγράψωμεν ἀκριβῶς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τότε διαφόρων γλυκύσματων, ὧν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐκ τῶν ὁμωνύμων σημερινῶν. Κατὰ ταῦτα *καρυδάτον* ἦτο γλύκυσμα ἐκ καρύου καὶ σακχάρους κατασκευαζόμενον ἢ ἐκ καρύων καὶ μέλιτος, τὸ *καρυδόμελο* ἐν Σίφνῳ καὶ *καρ'δόμιλον* ἐν Αἰτωλίᾳ καλούμενον, *κυδωνᾶτον* δὲ τὸ ἐκ βρασθέντων καὶ πεπιεσμένων κυδωνίων μετὰ σακχάρους, τὸ νῦν *κυδωνόπαστο* ἢ *παστοκύδωνο*, ὅπερ ὁ Συμεὼν Σήθ περιγράφει ὡς εὐστόμαχον καὶ ἥπατος ρωστικόν⁷. Τὸ *κυδωνᾶτον* δὲ κατασκευάζεται καὶ σήμερον ἐν Κύπρῳ *τσωνᾶτον* καλούμενον καὶ ἐξαιρετικὸν γλύκυσμα θεωρούμενον, ἐντεῦθεν δὲ παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς μεγαλονήσου ἡ παροιμία «ξέρεῖ ὁ γάρος ὁ κούντουρος εἶντάν' τὸ τσωνᾶτον»; ἐπὶ ἀπειροκάλου ἀγροίκου καὶ ἀκαλαισθητόν.

¹ Ἐν λ. ἀμαξίς.

² Ὁμοίως ἐν λ. ἀμαξίς.

³ C. G. L. 3. 15. 37, 183. 47, 288. 25, 354. 64.

⁴ Βλ. τὰ κατωτέρω περὶ τῆς *κοφτόπιττας* λεγόμενα.

⁵ *Poèmes*, IV. 129 l.

⁶ *Poèmes*, III. 283a. Γλύκυσμα μὲ καρύδια κατασκευαζόμενον καλεῖται *καρυδάτον* ἐν Κύπρῳ καὶ *καρ'δάτου* ἐν Αἰτωλίᾳ.

⁷ Σήθ, 48. 22. Ὁ Κόραης, Ἀτακτα, I. 283, φρονεῖ ὅτι *καρυδάτον* εἶναι γλύκυσμα τοῦ κουταλίου ἀπὸ χλωρὰ καρύδια καὶ *κυδωνᾶτον* τὸ ἄλλως γλυκὸ κυδώνι. Φαντάζομαι ὅτι ὁ ἀνά τὰς ὁδοὺς πωλῶν γλυκύσματα μᾶλλον τὸ πρῶτον θὰ διελάλει. Βλ. ἐν τούτοις τὰ μικρὸν κατωτέρω περὶ τοῦ *κυδωνάτου* λεγόμενα.

Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 1195) : ἄμυλοι' πλακοῦντές τινες οἱ δὲ ζῦμαι πλακουντώδεις, ὃ νῦν *ἀμυλᾶτον* φασί. Σαφέστερα, δυστυχῶς, δὲν λέγονται· πάντως φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ πλακοῦντος ἐξ ἄμυλου κατασκευαζομένου.

Ἀνωτέρω ὠμίλησα διὰ σησαμάτον, καρυδάτον καὶ κυδωνᾶτον· δὲν παρέλκει ἴσως, νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα ὅτι πολλὰ τῶν γλυκυσμάτων, καὶ μάλιστα τὰ κοινῶς τοῦ κουταλιοῦ σήμερον λεγόμενα, παρὰ Βυζαντινοῖς ἔλθον εἰς ἅτον ὡς π. χ. ἀπιᾶτον, κιτρίον, εἴτε ἐξεφέροντο διὰ τῆς προθέσεως διὰ καὶ γενικῆς, οἷον τὸ διὰ κιτρίου¹, τὸ γλυκὸν δῆλα δὴ κίτρον, τὸ διὰ ρόδων, τὸ διὰ κυδωνίων κτλ. χρῆσις, ἣτις καὶ σήμερον ἐξακολουθεῖ. Οὕτω κυδωνᾶτο λέγεται οὐ μόνον τὸ μὲ κυδώνια συμβραζόμενον κρέας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ κυδωνίων γλυκὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ, Φιλιππουπόλει καὶ Εὐρυτανίᾳ, ἐν ἣ τελευταίᾳ περιοχῇ γνωστὰ καὶ τὰ γλυκὰ *βυσνάτου, καρδάτου, μυρδαλάτου, καρπ'ζάτου*.

Κατὰ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια: ἀμὴν' πλακοῦντος εἶδος, θεωρία καὶ ιδέα πλακόπιπτας, καὶ πάλιν : τῆς πλακόπιπτας, ἡγουν τοῦ *μαρτζαπά*.

Πλακόπιπτα γνωρίζομεν ὅτι εἶναι ἡ προχείρως ἐπὶ θερμοανθείσης πλακὸς ψηθεῖσα πίττα· ἐνταῦθα πάντως πρόκειται περὶ γλυκύσματος τοῦ αὐτοῦ, πιθανῶς, πρὸς τὸν τῆς Χίου μαρσαπᾶν (Ἰταλ. *mazzarpane*) τοῦ κατασκευαζομένου ἐξ ἀμυγδάλων κοπανισμένων καὶ μετὰ σακχάρους μεμιγμένων².

Παρὰ τῷ Θεσσαλονίκῃς Εὐσταθίῳ φέρεται : «ἀγαθὸν τι πέφηνε καὶ ἡ συκομαγίς, ἐν ἣ πολλῶν ὁμοῦ συμπεφυρμένων, οὐκ ἔστι τὸ μὲν ἐκλέγεσθαι, τὸ δ' ἀπεκλέγεσθαι, ἀλλὰ ὁμοῦ πάντα συμμεμιγμένα»³.

Ἡ συκομαγίς, ἣν κατὰ διάστασιν μαγίδα σύκων καλεῖ ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐσταθίου Μιχαὴλ Χωνιάτης⁴, σημαίνει τὰ μεμαγμένα καὶ μίαν ζύμην ἀποτελοῦντα σύκα, εἶτα δὲ καὶ τὴν παλάθην, τὰ ὁμοῦ συνεροαμένα σύκα.

Ἐκ τῶν δύο τούτων συκομαγίδων προφανὲς εἶναι ὅτι ὁ Εὐστάθιος ἐννοεῖ τὴν πρώτην, ἀφ' οὗ ὁμιλεῖ περὶ ὁμοῦ συμμεμιγμένων καὶ τρωγομένων σύκων. Καὶ δὲν μᾶς περιγράφει μὲν τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ γλυκύσματος ὁ συγγραφεὺς⁵, σαφῇ ὁμῶς τούτου ἰδέαν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν

¹ Poèmes, III. 283. T a f e l, Eustathii opusc. 339. 65. Α. Κορᾶ η, "Ατακτα, 1. 282. Ὁ Σ ή θ, 53. 4 γράφει: «τὸ δὲ σὺν μέλιτι καὶ ἀρτύμασι σκευαζόμενον διὰ κιτρίου ὀνομαζόμενον».

² Πασπάτη, Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον, σ. 227.

³ T a f e l, Eustathii opusc. 259. 11.

⁴ Χωνιάτης, 1. 270. 29, 2. 501.

⁵ Πληρέστατα τὴν κατασκευὴν τῆς συκομαγίδος περιγράφει ὁ Κολουμέλας, 12. 15. Π. Γενναδίου, Γεωργικά ἀνάλεκτα, σ. 3

ἐκ τῶν νῦν συνηθιζομένων. Νῦν δῆλα δὴ ἐν Αἰγίνῃ, Βαμβακοῦ τῆς Λακεδαιμόνος, Ξηροχωρίῳ, Αἰτωλίᾳ καὶ Δροβιανῇ τῆς Ἑπείρου, κόπτοντες οἱ χωρικοὶ εἰς μικρὰ τεμάχια ἢ ὁμοῦ διὰ τῆς χειρὸς συμπιέζοντες σῦκα, τὰ μεταβάλλουσιν εἰς μίαν ζύμην, ἣν καὶ βράζοντες καὶ ἐπιπιάσσοντες μὲ ἄλευρον ἡλιάζουσιν ἢ φουρνίζουσι.

Τὸ παρασκεύασμα τοῦτο, ὅπερ διατηροῦσιν ἐντὸς πίθων, καλοῦσιν *ἀσκομαῖδα*¹, *συκόπιτταν* δ' ἐν Κύπρῳ².

Κατὰ τὸν Ἀθήναιον (ΙΔ' 646d) ἴτριον ἦτο «πεμμάτιον λεπτὸν διὰ σησάμου καὶ μέλιτος γινόμενον», ἐν ᾧ, ὃ Ὀριβάσιος ἐκ τοῦ Γαληνοῦ παραλαμβάνων, ὁμιλεῖ διὰ τὰ «διὰ γλεύκους καὶ σεμιδάλεως λάγανα καὶ τὰ ρύμματα, ἅπερ ἴτρια προσαγορεύεται»³ διασαφηνίζων ἄλλαχού ὅτι τὰ ἴτρια, εἰς τὰ ἕξ ἄλεύροι πέμματα ὑπαγόμενα, κατεσκευάζοντο μὲ μέλι καὶ ἦσαν δύο εἰδῶν, τὰ μὲν καλυτέρας ποιότητος, *ρύμματα* λεγόμενα, τὰ δὲ ὑποδεεστέρας, *λάγανα*⁴.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι, κατὰ τὸν Ἡσύχιον, τὸ λάγανον ἦτο «εἶδος πλακουνταρίου ἀπὸ σεμιδάλεως ἐν ἐλαίῳ τηγανιζόμενον», ἦτο δῆλα δὴ εἶδος τηγανίτας μὲ φύλλον ζύμης, ἥτις καὶ σήμερον ἔτι ἐν Ἑπειροθεσσαλίᾳ λέγεται *λαγάνα* καὶ *λαλαγγίτα*.

Ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τοῖς Ὀνειροκριτικαῖς του κατὰ τὸν Β' μ. Χ. αἰῶνα ἀναφέρει τετυρωμένους πλακοῦντας⁵, τὰ δὲ Ἑρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκους «τυρίτας πλακοῦντας»⁶ καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια «πλακοῦντας ἐντυρίτας»⁷. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο δέον νὰ νοήσῃ τις ἢ τὸν τῶν ἀρχαίων τυροῦντα, τὴν σημερινὴν δῆλα δὴ τυρόπιτταν⁸, ἢ τὸν ἀρτοτυρίτην πλακοῦντα, τὴν σημερινὴν δῆλα δὴ μπογάτσαν⁹, ἥτις, κατὰ τινες, ἐπωλεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ἀρτοτυριανῷ οἴκῳ¹⁰.

¹ Ἐν Ἑπείρῳ καὶ Αἰτωλίᾳ σῦκομαῖδα.

² Ἐν Πάλλῃ Κεφαλληνίᾳ συκομαῖδα λέγεται εἶδος γλυκύσματος ἀποτελουμένου ἐκ σύκων ξηρῶν εἰς δύο τμηθέντων καὶ ἐντὸς πετιμεζίου βυθισθέντων.

³ Ὀριβάσιος, β. 3. 1 (σελ. 71. 12).

⁴ Ὀριβάσιος, 1. 7. 1. 3 (σελ. 10. 13). Τὰ λάγανα ἀναφέρουσι καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια καλοῦντα αὐτὰ τρακτά. C. G. L. 2. 199. 50.

⁵ Ἀρτεμίδωρου, Ὀνειροκριτικά, 1, 72 (σελ. 65. 12, Hercher).

⁶ Boucherie, Ἰουλίου Πολυδεύκους Ἑρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία, σ. 135.

⁷ C. G. L. 3. 15. 37, 316. 3.

⁸ Ἰ. Εὐαγγελίδου. Πραγματεία περὶ οἴτου καὶ ὄψου, σ. 48.

⁹ Ἡ μπογάτσα καὶ φογάτσα ἐν Θράκῃ (Ἰταλ. focaccia). Ἴσως μὲ αὐτὴν σχετίζεται καὶ τὸ ἐν Κατωῖταλκῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1145 ἐπίθετον Φοκατζάρις. Trinchera, Syllabus 138. 182.

¹⁰ Σκ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, 1. 425.

Ἄ Σχολιαστής τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους (στίχ. 999) ὁμιλῶν δι' εἶδος πλακοῦντος γαλακτώδους, ὅστις ἰδιωτικῶς *φλεψία* καὶ *τραχανᾶ* ἐκαλεῖτο, μᾶς ἀφίνει νὰ ὑπονοήσωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του συνειθίζετο ἡ *τραχανόπιττα*, ἣτις θὰ κατεσκευάζετο, πιθανώτατα, ὥς καὶ σήμερον, ἐκ πολτοῦ ἀποτελουμένου ἐκ *τραχανᾶ*, *τράγου* κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καλουμένου¹, ὕδατος, κρόκων ὤου, βουτύρου καὶ τριμμάτων τυροῦ, ὅστις πολτὸς παρενεθίθετο μεταξὺ φύλλων ζύμης².

Ἡ *τραχανόπιττα* αὕτη νῦν ἐν Ἡπείρῳ καλεῖται *κοφτόπιττα* ὥς κατασκευαζομένη ἐκ κοφτοῦ, ἐν χειρομύλῳ δῆλα δὴ κοπέντος σίτου, βουτύρου καὶ τυροῦ.

Ὁ Προδρόμος ἐν τῷ κατὰ τῶν ἡγουμένων ποιήματί του παραπονεῖται ὅτι οἱ ἡγούμενοι τρώγουσι συχνὰ τὰ λαλάγγια μὲ τὸ μέλι³, τὰ λαλάγγια δ' ἔπειτα ἀναφέρει καὶ ὁ Σχολιαστής τοῦ Πλούτου τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐξηγῶν ὅτι ταῦτα εἶναι «ἄλευρον, ἐλαίῳ δεδευμένον»⁴.

Τὰ λαλάγγια δῆλα δὴ, τὸ ὄνομα ἐκ τῆς λαλαγγῆς λαβόντα, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὰ πεμμάτια τὰ λαλαγὴν κατὰ τὴν ἔψησιν παράγοντα, τὰ σηρινὰ *λαλάγγια* ἢ οἱ *λαλαγγῖτες*, οἱ κοινῶς ἄλλως τηγανῖτες, αἵτινες καὶ *ἐγκρίδες* ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐκαλοῦντο⁵, νῦν δὲ *ξεροτήγανα*⁶ καὶ οἱ κοινῶς ἀκόμη λουκουμάδες, οἵτινες καὶ *κολλύρια* διὰ τὸ κολλυροειδὲς τοῦ σχήματος ἐκαλοῦντο⁷ καὶ οἱ *ταγηνῖται* ἢ *τηγανῖται*, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀθηναιὸς (ΙΑ' 646e) περιγράφει ὥς πλακοῦντας ἐλαίῳ τετηγανισμένους, οὕτω δ' ἀκριβέστερον ὁ Ὁριβάσιος⁸: «βάλλεται τὸ ἔλαιον εἰς τάγηνον ἐπικείμε-

¹ Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ς, 3. 3. 1 (σελ. 71. 12). Τράγου κατασκευὴ περιγράφεται ἐν τοῖς Γεωπονικοῖς, β. 8. Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου ἀναγινώσκωμεν: χόνδρος. τραγανός. Περὶ χόνδρου καὶ ἐψησεως αὐτοῦ καὶ μετὰ γάλακτος βλ. Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ν, 4. 7. 31 (σελ. 105. 2 ἐξ.).

² Δ. Λ ο υ κ ο π ο ὕ λ ο υ, Αἰτωλικαὶ οἰκῆσεις, σκευὴ καὶ τροφαί, σ. 115.

³ *Roëmes*, III. 319.

⁴ Στίχ. 1115. Βλ. Α. Κ ο ρ α ῆ, "Ατακτα, 1. 291.

⁵ Κατὰ τὸν Ἀ θ ῆ ν α ι ο ν (ΙΑ' 645e): ἐγκρίδες· πεμμάτιον ἐφόμενον ἐν ἐλαίῳ καὶ μετὰ τοῦτο μελιτούμενον. Πβ. καὶ H. G r é g o i r e, *Les sauterelles de saint Jean - Baptiste* (Βυζάντιον, 5. 112).

⁶ Ἐν μεσαιωνικῷ γλωσσαρίῳ φέρεται: πόπανον· λαλάγγιον. ξεροτήγανον.

⁷ Βλ. λεξ. ἐν λ. κολύρα καὶ κολλυρίζω. Ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις, μεταξὺ ἄλλων γλυνκυσμάτων, ἀναφέρονται καὶ κ υ κ λ ῖ σ κ ο ι, οἵτινες πιθανῶς εἶναι οἱ αὐτοὶ μὲ τὰ κολλύρια. C. G. L. 3. 185. 256. 6. Ἐν Κύπρῳ τ σ ε ρ τ σ ε λ ο ὕ δ κ ι α (=κρικελούδια) εἶναι ζυμαρικά μετὰ μέλιτος ἐν εἴδει κρικελλίου· τὰ αὐτὰ λέγονται καὶ κουλλουρούδκια. Ἐπιθι καὶ Α. Κ ο ρ α ῆ, "Ατακτα, 1.291. Ἐν Σιρεντζίῳ Ἄνατ. Θράκης λαλάγγι λέγεται πίττα μὲ φύλλα ζύμης κατασκευαζομένη μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται τυροῦ τεμάχια μετὰ βουτύρου.

⁸ Ὁ ρ ι β ἄ σ ι ο ς, 1. 7. 1 (σελ. 9. 26).

νον ἀκάπνῳ πυρί, καταχεῖται δ' αὐτῷ θερμαθέντι τὸ τῶν πυρῶν ἄλευρον ὕδατι δεδευμένον πολλῷ. Διὰ ταχέων οὖν ἐν τῷ ἐλαίῳ ἐψόμενον συνίσταται καὶ παχύνεται παραπλησίως ἀπαλῷ τυρῷ τηνικαῦτα δὲ ἤδη καὶ στρέφουσιν αὐτὸ οἱ σκευάζοντες τὴν μὲν ἄνωθεν ἐπιφάνειαν ἐργαζόμενοι κάτωθεν, ὡς ὁμιλεῖν τῷ τηγάνῳ, τὸ δὲ κάτωθεν εἰς ὕψος ἀνάγοντες». Ὁ ἱατρὸς λέγει ὅτι τὴν μᾶζαν ταύτην ἀνέστρεφον δις ἢ τρις καὶ ὅτι τινὲς καὶ μέλι ἀνemiγγνουν.

Ὁ αὐτὸς δ' Ὁριβάσιος (1. 7. 3) ὁμιλεῖ καὶ περὶ αὐτοσχεδίου τινὸς πλακοῦντος, τὸν ὅποιον κατεσκεύαζον οἱ ἀγρόται καὶ πένητες, ὃν καὶ περιγράφει ὡς ἐξῆς: «ὅσα διὰ κριβάνου τῶν ἀζύμων πεμμάτων ὀπτῶσιν εἴτα ἀφελόντες ἐμβάλλουσιν εἰς μέλι θερμὸν εὐθέως ὡς δέξασθαι δι' ὧν αὐτὸ καὶ ταῦτα πλακοῦντός τι γένος ἐστί».

Ὁ Σωζομενὸς ἐν τῇ Ἑκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ ἀναφέρει Θεόκτιστόν τινα ψαθηροπώλην καὶ προσθέτει: «ποπάνου δὲ τοῦτο εἶδος»¹· ψαθήρια κατόπιν ἀναφέρει ὁ Λεόντιος ἐν τῷ βίῳ Συμεῶνος τοῦ κατὰ Χριστὸν σαλοῦ², μελέμβαφον, ψαθηρὸν ὁ Ι. Τζέτζης³, ψαθήρια δὲ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος⁴.

Λαμβανομένου ὑπ' ὅψιν ὅτι ψαθηρὸς παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο ὁ εὐθρυπτος, ψαθηρὰ δέ, κατ' ἐξοχήν, εἶναι τὰ κοινῶς νῦν ξεροτήγανα λεγόμενα, ταῦτα δέον νὰ νοήσωμεν ὅτι εἶναι τὰ ψαθήρια, τὰ ὅποια καὶ σήμερον οὕτω καλοῦνται εἰς τινὰς νήσους. Πιθανώτατα δὲ ψαθήρια εἶναι καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου θρυπτὰ καλούμενα⁵.

Ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του ἀναφέρει γλύκυσμά τι παλούδιν ἢ παλουδάκιν καλούμενον, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζει ὡς Σαρακηνικὸν καὶ χρώματος κιτρίνου⁶. Περισσότερα περὶ τοῦτου δὲν λέγει. Ἴσως μὲ τὸ γλύκυσμα αὐτὸ νὰ ταυτίζεται καὶ τὸ ἐν χειρογράφῳ τῶν Προδρομείων ποιημάτων παλωδάτον⁷.

Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σουΐδα ἀναγινώσκομεν: καπήρια· εἶδος πλακοῦντος, τὰ παρ' ἡμῖν καπύρια καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσariois: καπυρόν· crustum· καπύριον· crustulum⁸. Ὅτι τὰ καπύρια ταῦτα εἶναι τὰ

¹ Σωζομενοῦ, Ἑκκλ. ἱστορ. Ζ', 17. 14.

² P. G. 93. 1737.

³ Th. Presse l. Johannis Tzetzae epistolae, 60. 68.

⁴ Εὐστάθίου, Παρεκβ. 1635. 30.

⁵ P. G. 80. 824.

⁶ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 241 (σελ. 198. 4).

⁷ Α. Κοραῆ, Ἀτακτα, 1. 283: γρανᾶτα, σαχαράτα τε καὶ τό τε παλωδάτον.

⁸ C. G. L. 2, 388. 47. 48.

αὐτὰ μὲ τὰ παρ' Ἀθηναίῳ (Γ' 113d) ἀναφερόμενα *καπυρίδια* εἶναι πολὺ πιθανόν. Φαίνεται δ' ὅτι τὸ γλύκυσμα τοῦτο ἀπετελεῖτο ἀπὸ φρυγανισθέντα τεμάχια ἄρτου, εἰς ᾧ εἶχεν ἀναμιχθῆ γάλα.

Νῦν *καπύρα* ἐν Κύπρῳ λέγεται φρυγανισθὲν τεμάχιον ἄρτου, ἢ κοινῶς *φρυγανιά*, ἐν Σάμῳ δὲ καὶ Ἰκαρίῳ τεμάχιον ἄρτου ἐν ἐλαίῳ βρασθέν.

Καὶ τὸ σημερινὸν ρυζόγαλον δὲν φαίνεται νὰ ἦτο ἄγνωστον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ ὁ Συμεὼν Σηθ¹ ὁμιλεῖ δι' ὄρουσαν «μετὰ γάλακτος κατασκευαζομένην καὶ σὺν σακχάρῳ μεταλαμβάνομένην». Τέλος τὰ Προδρομεία ποιήματα ὁμιλοῦσι δι' ὄρύζιν μὲ μέλιν². Πρόσθετες δ' ὅτι τὰ μεσαιωνικὰ δὲ γλωσσάρια (C. G. L. 3. 288. 23, 658. 18) ἀναφέρουσι ὡς γλύκυσμα καὶ πρωτόγαλα μετὰ μέλιτος. Τὸ πρωτόγαλα τοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ λέγεται κουλάστρα, παρὰ τὸ Λατινικὸν *calostrum*.

ΤΑ ΠΟΤΑ

Ἀφ' οὗ συντομώτατα εἴπωμεν ὅτι τὸ πρῶτιστον τῶν ποτῶν τῶν Βυζαντινῶν ἦτο, φυσικά, τὸ νερὸν (νεαρὸν ὕδωρ) καὶ ὅτι ἔπινον οὗτοι καὶ τὸ γάλα, τὸ ὅποιον, ὥς καὶ πάντα τὰ ἐξ αὐτοῦ σκευαζόμενα, ἐθωρεῖτο δύσπεπτον³, πρὸς δὲ ὅτι ἔκαμνον χρῆσιν καὶ τοῦ ὀξυγάλακτος ἐκ τοῦ ὀποίου, δρουβανιζομένου, ἦτοι κινουμένου ἐντὸς κορμοῦ δένδρου ἢ σταμνίου, ἐξῆγον καὶ βοῦτυρον⁴, ἐρχόμεθα εἰς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πινομένων οἴνων.

Εὐχαρίστως οἱ Βυζαντινοὶ περὶ τὴν πόσιν τῶν οἴνων καὶ ἄλλων οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ἔχοντες⁵, ὁσάκις τὰ μέσα αὐτῶν ἐπέτρεπον, πα-

¹ Poèmes, III. 279.

² Σ ἡ θ, 75. 13.

³ Ἀ ν ὠ ν υ μ ο ς, 2. 260. I. Χ ο ὕ μ ν ο υ, Ἐπιστολαὶ (Boissonade, Anecdota Nova, 220). Ἐν τῶν παρασκευασμάτων τοῦ γάλακτος ἦτο καὶ ὁ πυός, ὁ ὅποιος ψηνόμενος ἐπὶ γνυτο καὶ ἐλέγετο χ υ τ ρ ί τ η ς. Σ χ ο λ ι α σ τ. Ἀριστοφάνους Εἰρήν. 1150.

⁴ Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Προδρομεία λαογραφικὰ ζητήματα (Λαογραφίας, 5. 309 ἐξ.). Τὸ ὀξύγαλα, τὸ ὅποιον ξ ὕ γ α λ α ν καλοῦσι νῦν οἱ Πόντιοι, ἀναφέρουσι τὰ Προδρομεία ποιήματα (IV. 109) καὶ ἡ Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 132 (Wagner, Carmina, σ. 145). Ἐπιθι καὶ Α. Κ ο ρ α ῖ, Ἄτακτα, 1. 183 Τὸ βοῦτυρον ἐξήγετο ἐκ γάλακτος προβάτου, αἰγὸς καὶ θηλείας βοός. Δ ι ο σ κ ο υ ρ ί δ η ς, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 22. 72. Ἀ χ μ έ τ, Ὀνειροκρ. κεφ. 237. σελ. 190. 20.

⁵ J e a n s e l m e, L'alcoolisme à Byzance.

ρελάμβανον «ροφημάτων συσκευαστάς»¹, ποικίλας αὐτῶν μίξεις ἐπινοοῦντες.

Ὁ οἶνος, οἶνάρι(ο)ν τότε καὶ κρασί(ο)ν καλούμενος, ἐπωλεῖτο ἢ ἄκρατος, οὐχὶ σπανίως ὁμως ὑπὸ τῶν φιλοκερδῶν καπήλων καὶ μὲ ὕδωρ ἀναμιγνυόμενος². Κατὰ τὰ παραγγέλματα δὲ τῶν αὐστηροτέρων καὶ σωφρονεστέρων, οὗτος ἔπρεπε νὰ μὴ παρέχεται εἰς παιδας καὶ κόρας, μόνον δ' εἰς τοὺς ἐνήλικας, καὶ δὴ οὐχὶ εἰς πᾶσαν ὥραν τῆς ἡμέρας καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ἀλλὰ μόνον πρὸς ἐσπέραν, περὶ τὴν ὥραν τοῦ δείπνου καὶ ἐν καιρῷ χειμῶνος, ὡς ἀντίδοτον κατὰ τοῦ ψύχους εἰς τοὺς ριγηλοὺς³ ἢ ὁσάκις τις κοπιώδη ἐξετέλει ἔργα ἢ ἐπρόκειτο νὰ κάμῃ πορείαν⁴.

Διεστέλλοντο δ' οἱ οἶνοι, ἀναλόγως τοῦ χρώματος, εἰς λευκοὺς, κίτρου (ἢ ξανθοὺς), ἐρυθροὺς (ρουσίους) καὶ μέλανας⁵ ἢ τῆς οὐσίας, εἰς παχεῖς καὶ λεπτοὺς⁶ (ἄπαλούς), στύφοντας ἢ αὐστηροὺς καὶ γλυκάζοντας ἢ γλυκεῖς, οἵτινες τελευταῖοι συνιστᾶτο νὰ πίνωνται πρὸ τῶν αὐστηρῶν⁷,

¹ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 3. 4 (σελ. 251. 22).

² Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Θεολόγος, P. G. 35. 453. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθια, Μεσ. βιβλ. 5. 180). Ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του (κεφ. 195, σελ. 150. 12, 151. 8) ὁμιλεῖ δι' οἶνον συγκεκρασμένον ἢ δι' οἶνον ἄκρατον ἢ μετὰ ὕδατος. Κρασὶν δὲ νεροκοπημένον ἀναφέρει καὶ ὁ Πρόδρομος (Poèmes, III. 120. 313). Ὁ Κ. Kumbacher, Die Moskauer Sammlung, σ. 409, σχολιάζων τὴν Βυζαντινὴν παροιμίαν «οἶνος οἶνον διαλύει, ἀμφοτέρω δὲ τὸν ἄνθρωπον», δὲν ἔχει δίκαιον δισχυριζόμενος ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἡγνοῦν τὸν δι' ὕδατος κερασμὸν τοῦ οἴνου.

³ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 2, 21. 2, 22. 1, 29. 2 (σελ. 168. 31, 169. 11, 174. 8).

⁴ Θεόδωρος Στουδίτης, P. G. 99. 688.

⁵ Ὁριβάσιος, 3. 13. 12 (σελ. 75. 7 ἐξ.). Ἰωάννου Ἀκτουαρίου, Περί ἐνεργειῶν καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος (Ideler, 1. 369. 18). Ἀνώνυμος, 2. 266. 268. 270. Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 67. 13. Διοσκουρίδου, Περί ὕλης ἱατρικῆς, 5. 6. 4 (Wellmann).

⁶ Ὁριβάσιος, "Ενθ' ἀν. σελ. 75. 11 ἐξ. Ἀνώνυμος, "Ενθ' ἀν. Kurtz - Drexl, "Ενθ' ἀν. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 835. 1. Τὸ ἀπαλὸν κρασίον, νῦν κρασί ἀχαμνόν, ἐλέγετο παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἐνάπαλον Εὐσταθίου, Παρεκβ. 871. 31.

⁷ Ἀνώνυμος, 2. 259. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 113 (σελ. 67. 1). Tafel, Eustathii opusc. 230. 95. Τοῦ αὐτοῦ, Παρεκβ. 835. 2, 871. 31, 1385. 15. Poèmes, III, 185. 285. 314. IV. 70. Οἱ Βυζαντινοὶ ὅταν ἔλεγον ἀπλῶς γλυκὺ ἐνόουν τὸν γλυκὺν οἶνον. Ἀλέξ. Τραπεζιανός, 2. 175. 469. Κατὰ τὸν Ι. Τζέτζην, Χιλιάδες, χιλ. Ι. Ἱστορ. 351. 755 ἡμεῖς δὲ νέκταρ πᾶν γλυκὺ φάμεν ἐν παραχρῆσει. Περί σκευαστοῦ γλυκέος ὠμίλησεν ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του, κεφ. 112 (σελ. 67. 1).

ἀναλόγως τῆς ὁσμῆς εἰς ἀνθοσμίας εὐόσμους ἢ εὐώδεις¹ καὶ ἀναλόγως τῆς ἡλικίας εἰς παλαιούς², οἵτινες, ἂν ἦσαν καὶ γλυκεῖς, ἐλέγοντο *γλυκοπάλαιοι*³.

Ἄς σημειώσωμεν δ' ἐνταῦθα ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος παρὰ Βυζαντινοῖς καὶ ὁ ρητινίτης οἶνος, ὃν οἱ ἀρχαῖοι στροβιλίτην ἐκάλουν. Ἦδη ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς Συμποσιακοῖς προβλήμασί του (Ε. 3. 1) ἔγραψεν: «ὑπομινύουσι (ρητινήν) πολλοὶ τῷ οἴνῳ καθάπερ Εὐβοεῖς τῶν Ἑλλαντικῶν καὶ τῶν Ἰταλικῶν οἱ περὶ τὸν Πάδον οἰκοῦντες», ἀναφέρει δὲ καὶ ὁ Διουσκουρίδης τοὺς ρητινήν πιτυίνην ἔχοντας οἴνους⁴, ὁ δὲ Λιουτπράνδος εὗρε βραδύτερον ἐντελῶς ἄποτον τὸν Ἑλληνικὸν οἶνον, ἔνεκα τῆς πίσης, ρητινῆς καὶ τοῦ ἐμβαλλομένου γύψου⁵. Παρεπονεῖτο δὲ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀρχόμενον ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης ὅτι ὁ οἶνος τὸν ὁποῖον πίνει ἦτο πικρὸς ἔνεκα τῶν εἰς αὐτὸν ἐμβαλλομένων δάδων πεύκης⁶, ἃς καὶ νῦν, κατὰ τόπους οἱ χωρικοὶ ἐμβάλλουσιν εἰς τὸν οἶνον.

Ἀνωτέρω γίνεται λόγος περὶ πισσίζοντος οἴνου, πίσσαν τουτέστιν ἔχοντος, τοιοῦτον δὲ χρησιμοποιούμενον ἀναφέρει καὶ ὁ Διουσκουρίδης⁷ καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους⁸. Ἐπ' ἴσης ἀναφέρεται καὶ γύψος, ὥς καὶ σήμερον ἐμβαλλόμενος, τὴν χρῆσιν τοῦ ὁποίου παλαιότερον πιστοποιοῦσι τὰ Γεωπονικά⁹ καὶ ὁ Διουσκουρίδης, λέγων ὅτι οἱ τοιοῦτοι οἶνοι ἦσαν καρηβαρικοί¹⁰.

Ἄς προστεθῇ τέλος ὅτι, πρὸς ἄρτυσιν τοῦ οἴνου, οἱ Βυζαντινοὶ ἐνέ-

¹ Εὐσέβιος Ἀλεξανδρείας, P.G. 86¹. 444. Γρηγόριος Θεολόγος, P. G. 36. 316. Χρυσόστομος, P. G. 64. 437. Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 2 (σελ. 174. 17). Ἱεροφίλου, Περὶ τροφῶν κύκλος, 1. 412. 18. Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, σελ. 43.

² E. Miller, Poème moral de Constantin Manassès, 9. 62. 638. C. G. L. 3. 364. 58.

³ Διήγησις μερικὴ τῶν ἐπιστολῶν Ἀλεξίου Βασιλέως καὶ Νικολάου Πατριάρχου (Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Griech. Athosklöster, σ. 169.

⁴ Διουσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 6. 5.

⁵ Σπ. Ζαμπελίου, Βυζαντιναὶ μελέται, σ. 515.

⁶ Χωνιάτης, 2. 25. 19, 236. 28. 559. Πβ. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου σημειούμενα ἐνθ' ἄν. σ. 559 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, σελ. 28. Καὶ ὁ Διουσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 34. 1 λέγει ὅτι ὁ ρητινίτης ἐσκευάζετο κατὰ ἔθνη «κόπτεται δὲ σὺν τῷ φλοιῷ ἢ ρητινῇ καὶ τῷ κεραμεῖῳ μίγνυται ἡμικοτύλιον».

⁷ Διουσκουρίδου, Ἐνθ' ἄν. 5. 6. 5. Περὶ τοῦ πιττίτου οἴνου τῶν ἀρχαίων βλ. Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικόν, σ. 57.

⁸ Ἀχαρν. 189.

⁹ 7. 13. 5.

¹⁰ Διουσκουρίδου, Ἐνθ' ἄν.

βαλλον εἰς τὸ γλεῦκος, ὅπερ μοῦστον ἐκάλουν, καὶ ἔψημα¹.

Ἐκ τῶν διαφόρων οἴνων τοὺς ὁποίους ἔπινον οἱ Βυζαντινοὶ ἐξαίρεται ὁ εὐώδης *Θάσιος*², ὅστις καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πολὺ ἐξετιμᾶτο³ καὶ ὅστις μόνον εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων καὶ τρυφώντων παρετίθετο⁴, παρ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ *Χῖος*⁵, οὗ ἄριστος ὁ *Ἀριούσιος* ξανθός⁶, καὶ ὁ *Λέσβιος*, ὅστις ἦτο εὐώδης καὶ κερρὸς τὸ χρῶμα⁷, ὁ *Ἰκάριος*, καὶ δὴ ὁ *Πράμνιος*⁸, ὁ *Κῶος*⁹, πρὸς δὲ καὶ ὁ *Ρόδιος*¹⁰, ὁ τῆς *Εὐβοίας*¹¹, ὁ *Σάμιος*¹², ὁ *Νάξιος*, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀθήναιος παραβάλλει πρὸς νέκταρ¹³, ὁ *Θηραῖος*¹⁴, ὁ *γλυκὺς Κρητικὸς*¹⁵ καὶ βραδύτερον τὸ ἀθήριον τοῦ Προ-

¹ Διοσκουρίδης, "Ενθ' ἄν. Γεωπονικά, 7. 13. 5.

² Πολυδεύκου, Ὀνομαστ. 6. 2. 15. Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 2. 30 (σελ. 174. 17 ἐξ.). Λιβανίου, Φιλάργγρος ἐρασθεὶς ἑταίρας, 39 (τόμ. 7, σελ. 65, Föster) τοῦ αὐτοῦ, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἑαυτὸν προσαγγέλλει (τόμ. 6, σελ. 631). Μιχαήλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 180). Hippol. Noiret, Lettres inédites de Michel Apostolis, σ. 110. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς τοῦ Θασίου οἴνου βλ. τὸ 23ον κεφ. τοῦ 8ου βιβλίου τῶν Γεωπονικῶν.

³ Πολυδεύκου, Ὀνομαστ. 6. 2. 15.

⁴ Χρυσόστομος, P. G. 54. 675, 58. 494. 531.

⁵ Πολυδεύκης, "Ενθ' ἄν. Κλήμεντος, Παιδαγ. "Ενθ' ἄν. Διοσκουρίδης, "Ενθ' ἄν. 5. 6. 9. 11. Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 467. I. Τζέτζης, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου - Κερσεμέως, Varia Graeca sacra, 83.22). Poèmes, III. 156, 260. 312. Θεοδώρου Περοδρόμου, Ἀνατροπὴ τοῦ ἡπενή σοφίην ἔλαχε (P. G. 133. 1314). Χωνιάτης, 2. 83. 17.

⁶ Πολυδεύκης, "Ενθ' ἄν. Ὀριβάσιος, 3. 4. 15, 5. 7. 45 (σελ. 72. 14, 126. 22).

⁷ Πολυδεύκης, "Ενθ' ἄν. Ὀριβάσιος, "Ενθ' ἄν. Κλήμεντος, Παιδαγ. "Ενθ' ἄν. Κύρου Θεοδώρητος, P. G. 83. 1185. Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, "Ενθ' ἄν. Poèmes. III. 285.

⁸ Οὗτος κατὰ τὸν Ἀθήναιον δὲν ἦτο οὔτε γλυκὺς οὔτε παχύς. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5. 180). I. Τζέτζου, "Ενθ' ἄν.

⁹ Γεωπονικά, Η' 24. Μιχαήλ Ψελλοῦ, "Ενθ' ἄν.

¹⁰ Χωνιάτης, "Ενθ' ἄν.

¹¹ Χωνιάτης, 2. 83. 17.

¹² Poèmes, III. 285. Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 737. 27.

¹³ Ἀθήναιος, Α. 30f. Κλήμεντος, Παιδαγ. "Ενθ' ἄν.

¹⁴ Ὀριβάσιος, 5. 6. 33 (σελ. 125. 3).

¹⁵ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 2. 30. Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 2. 165. 469. Κρητικὸν οἶνον ἀναφέρουσι καὶ τὰ Ἐρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκου, σελ. 134 (Boucherie).

δροίμου¹, καὶ ἡ Malvoisie τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἢ ὁ οἶνος τῆς Μονεμβασίας², ἢ *Μονεμβασιώτης*, ὁ *Κύπριος*, ὅστις ἐθεωρεῖτο λεπτότατος, τὰ μάλιστα ἐπαινούμενος³, ὁ τῆς πολυοίνου Θράκης *Μαρώνιος*⁴ καὶ ὁ τῆς Γάνου, τὸ *Γανίτικον* κρασὶν τοῦ Προδροίμου⁵, ἐκ τοῦ ὅρους λαβὼν τὸ ὄνομα.

Καὶ τῶν οἴνων δὲ τῆς Βιθυνίας ἐγίνετο χρήσις, ὧν παλαιότερον ἐπαινεῖται ὁ *δενδρογάλῃνος* καὶ ὁ τῆς ἀμπέλου, ἥτις ἐκαλεῖτο *δρόσαλλις*, μικρὸς καὶ πυκνὰς ἔχουσα ράγας καὶ τῆς *λευκοθρακίας*, τῆς λευκοῦς καὶ μεγάλους ἐχούσης βότρυας⁶.

Ἐκ τῶν Βιθυνικῶν λοιπὸν οἴνων⁷ ἐξάιρεται ὁ κερρὸς *Τμωλίτης*⁸, ὁ *Νικαινός*⁹, ὁ τῆς *Τριγλείας*¹⁰ καὶ ὁ λευκὸς *Ἀμινάτος*¹¹.

Ἐπεὶ ἀναφέρεται ὁ οἶνος ὁ ἐν Ἐφέσῳ¹², ὁ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ Μελιτηνῆς, μέλας καὶ παχύς, ἀνεχόμενος τὴν μεῖξιν ὕδατος¹³, ὁ τῆς Κιλικίας *Ἀβάτης*¹⁴, ὁ τῆς *Τύρου* τῆς Φοινίκης, οὐχὶ εὐωνος καὶ διὰ τὰς τραπέζας μόνον τῶν πλουσίων προοριζόμενος¹⁵, ὁ τῆς *Βύβου* τῆς αὐτῆς χώ-

¹ Poèmes III. 285. Τὸ ἀθήριον ἐκ τῆς ὁμωνύμου σταφυλῆς, ἥτις οὕτω καὶ νῦν καλεῖται ἐν Κρήτῃ, Θήρᾳ, Ρόδῳ καὶ Καρπάθῳ.

² Δ η μ η τ ρ ί ο υ Π ε π α γ ω μ έ ν ο υ, Σύνταγμα περὶ ποδάγρας, σ. 94. I. Χ ο ύ μ ν ο υ, Ἐπιστολαὶ (Boissonade, Anecdota Nova, σ. 216). Π έ τ ρ ο υ τ ο ὕ Ζ υ φ ο μ ο ὗ σ τ ο υ, Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος . . . (N. Ἑλληνομν. 1. 442). Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Συμβολή, σελ. 62.

³ Σ υ ν έ σ ι ο ς Κ υ ρ ή ν η ς, P. G. 66. 1548. Πα λ λ α δ ᾱ ς, Ἑλλην. Ἀνθολ. III. 1. ἀρ. 487 (ἐκδ. Stadtmüller).

⁴ Π ο λ υ δ ε ὑ κ ο υ ς, Ὀνομαστ. 6. 2. 15. Kurtz - Drexler, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 467. 13. Θ ε ο δ ῶ ρ ο υ Π ρ ο δ ρ ὀ μ ο υ, Ἀνατροπὴ τοῦ ἡ πενίη σοφίην ἔλαχε, P. G. 133. 1314. I. Χ ο ύ μ ν ο υ, Ἐνθ' ἀν. σ. 216.

⁵ Poèmes, III. 285. Π β. Α. Κ ο ρ α ῖ, Ἀτακτα, 1. 255. Ὁ Ζ ω ν α ρ ᾱ ς ἐν τῷ λεξικῷ του γράφει: Γάνος· ὄνομα ὅρους ἐν τῇ Θράκῃ καὶ οἶνος.

⁶ Κ λ ή μ ε ν τ ο ς, Παιδαγ. 2. 2. 30. Γεωπονικά, Ε' 2. 10, ΙΖ' 3.

⁷ Τὸ Β ι θ υ ν ὶ ο ν (κρασὶν) ἀναφέρουσι καὶ τὰ Ἑρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκου, σ. 134 (Boucherie).

⁸ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 3. 4. 15, 5. 6. 31. 45 (σελ. 72. 14, 124. 27, 126. 21). Ὁ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 3. 16. 18 (σελ. 79. 20) ὁμιλεῖ καὶ διὰ τὸν φαῦλον Βιθυνόν.

⁹ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Π ο ρ φ υ ρ ο γ ε ν ν ή τ ο υ, Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 491. 11.

¹⁰ I. Χ ο ύ μ ν ο υ, Ἐπιστολαὶ (Boissonade, Anecdota Nova, σ. 216. 218).

¹¹ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 5. 6. 33 (σελ. 125. 9).

¹² Δ ι ο σ κ ο υ ρ ί δ η ς, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 6. 9. 11.

¹³ Ε ὕ σ τ α θ ί ο υ, Παρεκβ. 1624. 47.

¹⁴ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 5. 6. 20 (σελ. 123. 27).

¹⁵ Ἀ μ α σ ε ί α ς Ἀ σ τ έ ρ ι ο ς, P. G. 40. 169.

ρας καὶ ὁ τῆς *Παλαιστίνης*¹. Αἱ Ἀσίζαι δὲ τῆς Κύπρου ἀναφέρουσι καὶ τοὺς ἐξ Ἀντιοχείας καὶ Λαοδικείας μετακομιζομένους οἶνους².

Οὐδ' ἦσαν σπάνιοι καὶ οἱ ἐξ Αἰγύπτου κομιζόμενοι οἶνοι, ὥς εἶναι ὁ ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς γνωστὸς *Μενδήσιος* ἢ *Μενδαῖος*³, προσέτι δὲ καὶ Ἰταλικῶν οἰνῶν ἐγένετο χρῆσις, οἶον τοῦ *Φαλερίνου*⁴, τοῦ *Ρηγίνου*⁵, τοῦ *Συρακοσίου*⁶, τοῦ *Σορεντίνου*⁷ καὶ τοῦ *Καμπανοῦ*⁸.

Ὡς φαύλης τέλος ποιότητος οἶνον ἐθεώρουν τὸν *Βαρνώτικον*, ὅταν μάλιστα ἦτο νεροκοπημένος⁹ καὶ τὸν ἐν τοῖς μεγάλοις ἀγγείοις πωλούμενον *Βιθυνόν*¹⁰.

Οὐ μόνον δ' ἔπινον οἱ Βυζαντινοὶ διαφόρους οἶνους, ἀλλὰ προσεπάθουν καὶ τοὺς ἐκλεκτοτέρους ἐξ αὐτῶν νὰ προμηθεύωνται, μὴ ὀκνοῦντες καὶ ἰδιαίτερα ταξίδια πρὸς προμήθειαν αὐτῶν νὰ κάμνωσι¹¹.

Καὶ ἔπινον τὸν οἶνον οὐ μόνον ἄκρατον¹², ἀλλὰ καὶ ἀρτυτόν, ὅφ' ἦν λ' ἐνόουν οἱ τότε καὶ τὸν ἀναμεμιγμένον μετὰ *θερμοῦ*¹³, ἤτοι *θερμοῦ ὕδατος*, τοῦ ὁποίου εὐρυτάτη, ὥς καὶ παρ' ἀρχαίους, ἦτο τότε ἡ χρῆσις, θεωρουμένη μάλιστα καὶ ὡς δείγμα πολυτελείας.

¹ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἀνατροπὴ τοῦ ἡ πενίη σοφίην ἔλαχε, Ρ. Γ. 133. 1314. Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Anal. Boll. 45. 24.

² Περὶ τοῦ ἐκ Ναζαρέτ ἐρχομένου κρασίου ὀμιλοῦσιν αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, Α', κεφ. 296, σελ. 241.

³ Πολυδεύκου, Ὀνομαστ. 6. 2. 15. Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 2. 30. Περὶ φαύλου Μαρεώτου οἶνου γίνεται λόγος ἐν τῷ βίῳ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, Anal. Boll. 45. 24. 11.

⁴ Ὁριβάσιος, 3. 4, 5. 6, 31 (σελ. 72. 14, 124. 26). Kurtz - Drexl, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 75. 12, 12. 15. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου - Κερμέως, Varia Graeca sacra, 83. 22). Περὶ τοῦ Φαλερίνου οἶνου βλ. Mommsen - Blümmel, Der Maxima!tarif des Diocletian, σ. 69.

⁵ Kurtz - Drexl, Ἐνθ' ἄν, 1. 75. 12.

⁶ Κλήμεντος, Παιδαγ. 2. 2. 30.

⁷ Kurtz - Drexl, Ἐνθ' ἄν.

⁸ Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα, σελ. 134 (Boucherie).

⁹ Poèmes, III, 313.

¹⁰ Ὁριβάσιος, 3. 16. 18 (σελ. 79. 20).

¹¹ Χρυσόστομος, Ρ. Γ. 63. 648.

¹² Περὶ τῆς φιλοινίας τῶν Βυζαντινῶν βλ. Jeannel, L'alcoolisme à Byzance καὶ Μ. Βασιλείου, Ρ. Γ. 31. 456, 32. 1321. 1325.

¹³ Εὐναπίου, Βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, σελ. 24 (Boissonade). Ἐν τοῖς Ἐρμηνεύμασι τοῦ Πολυδεύκου (Boucherie, σ. 216. 217) ἀναγινώσκουμεν : «κράσόν μοι θερμόν, μὴ ζεστόν μήτε χλιαρόν, ἀλλὰ συγκεραστόν», καὶ πάλιν : «δὸς ἄκρατον, κέρασον θερμόν».

Οἱ ἀκρατοποιοῦντες δέ, ἵνα περισσοτέραν εὐχαρίστησιν αἰσθάνωνται, ἐνέβαλλον εἰς παλαιὸν οἶνον, ἢ τὸ θερμόν, ὅποτε ἀπετελεῖτο ὁ παλαιόθερμος οἶνος¹, ἢ ὀλίγον χλιαρὸν ὕδωρ, ἵνα μὴ ἐλαττώσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἀκράτου².

Ὁ Χρυσόστομος περιγράφων σκηνὴν μελλόντων νὰ πίωσι, λέγει ὅτι οὗτοι ἔχουσι πλησίον των τὸ δοχεῖον μὲ τὸ θερμόν, ὅταν δ' ἴδωσιν ὅτι τὸ ἐν αὐτῷ ὕδωρ ἐψύγη, ἀμέσως τὸ θέτουσιν ἐπὶ τῆς ἐσχάρας³.

Πόσιν οἶνου μετὰ θερμοῦ ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκρικῷ του⁴ καὶ ὁ Ψελλὸς δ' ἔπειτα περιγράφων τὸν ἀκρατοπότην καυχώμενον ὅτι οὐδέποτε ἐνέχεεν εἰς τὸν οἶνόν του ζέον ὕδωρ⁵, πιστοποιεῖ δὲ καὶ ὁ Βαλσαμὼν ὅτι οἱ σύγχρονοί του καὶ μετὰ θερμοῦ ἔπινον τὸν οἶνον, ὅταν λέγῃ ὅτι οἱ Ἰβηρες ἔλεγον: «μηδέποτε ὕδατι θερμοῦ χρήσασθαι Ἰβηρα εἰς πόσιν οἶνου ἀπὸ ἐγχωρίου συνηθείας»⁶, πρὸς δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος, ὅταν λέγῃ περὶ τοῦ γείτονός του ὅτι, μόλις ἐξυπνήσας, παραγγέλλει: «εὐθύς ἄς βράσῃ τὸ θερμόν»⁷. Τέλος καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσariois γίνεται μνεῖα θερμοῦ καὶ χλιαροῦ οἶνου προσφερομένου⁸.

Οἱ τὸν μετὰ θερμοῦ ἡρτυμένον οἶνον πίνοντες, οἵτινες συνεΐθιζον ἐν ἀρχῇ νὰ πίνωσιν εἰς μικρὰ ποτήρια, προϊόντος δὲ τοῦ πότου εἰς μεγάλα⁹, ἵνα συνεχισθῇ ὁ πότος, ἐν τέλει ἐπανήρχοντο εἰς τὴν ψυχροποσίαν¹⁰, ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ διάφορα φάρμακα μεταχειριζόμενοι, ἵνα μὴ μεθύσκωνται εὐκόλως¹¹, ὧν ἐν ἧτο νὰ τρώγῃσι πρὸ τοῦ πότου ὠμὴν κράμβην¹² ἢ πικρὰ ἀμύγδαλα¹³.

¹ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, Ἐκ τῶν κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν ἐννέα λόγων, Ε', 25 (2. 567, Hercher).

² Kurtz - Drexler, Michaelis Pselli scripta minora, 1. 67. 1.

³ P. G. 54. 666. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρικ. κεφ. 195, σελ. 150. 25.

⁴ Κεφ. 183. 196 (σελ. 143. 7, 153. 12).

⁵ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5. 180).

⁶ Ράλλελη - Ποτλή, Σύνταγμα, 2. 377.

⁷ Poèmes, IV. 50.

⁸ C. G. L. 3. 233. 18, 234 21, 378. 64. Ὅρα καὶ ὅσα περὶ τοῦ θερμοποτεῖν ἐσημειώθησαν ἐν τῇ μελέτῃ μου Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδ. 10, σ. 120.

⁹ Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέως, Ἰατρικῶν ἀπορημάτων καὶ φυσικῶν προβλημάτων τὸ Α (Ideler, 1. 25).

¹⁰ Γρηγόριος Θεολόγος, 35. 609. Πβ. καὶ τὰ εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον σχόλια τοῦ Καίσαρος Βασιλείου, P. G. 36. 1112.

¹¹ Μ. Βασίλειος, P. G. 32. 1325.

¹² Παῦλος Ἀγινῆτης, 1. 95 (σελ. 66. 10). Γεωπονικά, Ε', 11. 3, 1Β', 17. 21.

¹³ Σήθ, 21. 1. Παῦλος Ἀγινῆτης, Ἐνθ' ἄν.

Ὡς δ' ὑπῆρχον οἱ ἀκρατοπόται τότε, οἷτινες πολλάκις καὶ ἀπὸ τῆς τραπέξης μεθύοντες διεκομίζοντο εἰς τὴν κλίνην¹, οὕτως ἀντιστρόφως ὑπῆρχον καὶ οἱ ἐγκρατεῖς, οἷτινες δι' ὅλου τοῦ βίου των οὐδέποτε ἐθερμopoύτου².

Ὡμίλησα διὰ τὰ ἐκλεκτὰ εἶδη τοῦ οἴνου· δὲν παρέλκει, ἴσως, νὰ προσθέσω ἔνταῦθα ὅτι ὑπῆρχε καὶ φαῦλον εἶδος ποτοῦ, μείγμα ὀξους καὶ ὕδατος (ὀξύκρατον), διδόμενον παλαιότερον εἰς τοὺς Ῥωμαίους στρατιώτας, *rusca* λεγόμενον³, τὸ ὁποῖον παρείχετο εἰς τὰ καπηλεῖα, *πονσκαρεῖα* διὰ τοῦτο καλούμενα, καὶ ὅτι οἱ θέλοντες ν' ἀπέχῃσι τῆς χρήσεως τοῦ οἴνου ἔπινον τότε τὸ *βάλνιον*, ποτὸν μὴ περιέχον οἰνόπνευμα, τὸ ὁποῖον ὡς *βαλάνιον* ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος.

Ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ Ὀνειροκριτικῷ του ὁμιλεῖ δι' οἶνον ἐξ ὀπώρας⁴, τὰ δὲ Γεωπονικά διὰ τὸν ἄνευ σταφυλῆς γινόμενον οἶνον⁵, μνημονεύοντα ὡς τοιοῦτον τὸν ἐκ καρποῦ μυρσίνης, τὸν *μυρτίτην* καλούμενον⁶, τὸν ἐκ κόκκων ροιᾶς, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζουσιν ὡς ἀλλιστον πόμα⁷, τὸν διὰ μήλων ἢ *μηλίτην*⁸ καὶ τὸν *ἀπίτην*, νῦν κοινῶς *ἀπιδόκρασο*⁹.

Εἰς τούτους δέον νὰ προστεθῇ ὁ ἐκ τῶν συνθλιβομένων καρπῶν τοῦ φοίνικος γινόμενος οἶνος *φοινικίτης*¹⁰, ὁ *σταφιδίτης*¹¹, ὁ *κυδωνίτης*¹² καὶ ὁ *σίραιος*¹³, ὁ ἐξ ἐσθήματος κατασκευαζόμενος Σημειωτέον δ' ὅτι

¹ Χρυσόστομος, P. G. 63. 646.

² Εὐναπίου, "Ενθ' ἄν. σ. 89.

³ Τὸ ποτὸν ὀνομάζει πούσκαν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 7. 5. Πβ. καὶ Α. Κοραῆ, "Ατακτα, 2. 305. Τὴν πούσκαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἐκάλουν ὀξύκρατον. Ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις φέρεται: *rosca* ὀξύκρατον. C. G. L. 2. 154. 33, 384. 53, 497. 48.

⁴ Κεφ. 196 σελ. 153. 20 (Drexl).

⁵ Γεωπονικά, Γ', 38. 4.

⁶ Ὀριβάσιος, 5. 25. 28 (σελ. 142. 15). Διοσκουρίδης, 5. 28. Ἀρτεμιδώρου, Ὀνειροκρ. 1. 66 (σελ. 60. 13, Hercher).

⁷ Γεωπονικά, Γ', 38. 4.

⁸ Γεωπονικά, Ζ'. 315, Η', 17. Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 28, 32.

⁹ Διοσκουρίδης, "Ενθ' ἄν. 5. 40.

¹⁰ Διοσκουρίδης, "Ενθ' ἄν. 5. 40. Χρυσόστομος, P. G. 56. 62. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. 195, σ. 150. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1616. 58. Ὁ ἐκ φοινίκων οἶνος ἦτο καὶ τοῖς ἀρχαίοις γνωστός. Πβ. Ἡροδότου, 1. 193 καὶ Ξενοφ. Κύρ. Ἀνάβ. 1. 5. 10.

¹¹ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 195, σελ. 150. 25.

¹² Διοσκουρίδης, 5. 28. 32. Ὀριβάσιος, 5. 25. 15 (σελ. 141. 15) Πανδέκται, 33. 6. 9.

¹³ Πανδέκται, 33. 6. 9 καὶ 7. 10.

πάντες οἱ ἀνωτέρω οἶνοι χαρακτηρίζονται καὶ ὡς *σίκερα* ¹.

ΤΑ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΩΔΗ ΚΑΙ ΔΡΟΣΙΣΤΙΚΑ ΠΟΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΗΛΥΠΟΤΑ

Ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει «πόματα πεφαρμακευμένα καὶ μετὰ πολλῆς κατεσκευασμένα καρυκείας» ², ὁ Λιβάνιος «τὸν οἶνον καὶ ἃ τούτῳ ἐν μείξει» ³, ὁ Ἀμασεῖας Ἀστέριος «πολλούς, οἱ τὸν οἶνον σοφίζονται νόθοις κατασκευαῖς τὴν φιληδονίαν παραμυθούμενοι» ⁴ καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης «περὶ καρυκευτικῶν πομάτων» ⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς φαίνεται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ οὐ μόνον τὸν ἀπλοῦν οἶνον ἔπινον, ἀλλὰ καὶ ποικίλας μὲ αὐτὸν μείξεις ⁶.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώριζον τὸν ζύθον ⁷, οἶνον κριθίνον αὐτὸν καλοῦντες ⁸. Ὁ Διοσκουρίδης λέγει: ζύθος σκευάζεται ἐκ τῆς κριθῆς ⁹. Τὸν ζύθον βραδύτερον ἀναφέρει ἐπίγραμμα τοῦ Ἰουλιανοῦ «εἰς τὸν ἀπὸ κριθῆς οἶνον», ἔνθα λέγεται ὅτι οἱ Κελτοί, ἐλλείψει βοτρυῶν, ἀπ' ἀσταχύων τὸν κατεσκεύαζον ¹⁰, μνειάν δ' αὐτοῦ κατόπιν ποιοῦνται καὶ οἱ Πανδέκται παρέχοντες τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐν τισιν, ἐπαρχίαις κατεσκευάζετο οὗτος ἐκ σίτου ἢ ἐκ κριθῶν ἢ ἐκ μελίνης ¹¹, πληροφορία συμφωνοῦσα πρὸς τὴν ἐν ταῖς Γεωπονικοῖς, καθ' ἣν μεθυστικά ποτὰ κατεσκεύαζοντο ἀπὸ σίτου, κριθῶν, ὀλύρας, βρόμου καὶ κέγχρου ¹². Βρα-

¹ Κατὰ Μεθόδιον τὸν ἐκ Πατάρων (P.G. 18. 108): σίκερα· πᾶς ὁ σκευαστὸς οἶνος καλεῖται καὶ νόθος καὶ ἐκ τῶν φοινίκων καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀκροδρόνων σκευαζόμενος. Βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Ζωνάρας (εἰς τὸν Γ'. καν. τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, Ράλλη-Ποτλή, Σύντ. 2. 5) ἔγραψε: «σίκερα δὲ ἐστὶ πᾶν τὸ ἀνευ οἶνου μέθην ἐμποιοῦν, οἷά εἰσιν ἃ ἐπιτηδεύουσιν ἀνθρώποι». Κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, P.G. 38. 952, οἱ σικεροπόται ἀνემίγνυν μετὰ τοῦ οἶνου, πλὴν τοῦ ρόδου, καὶ σκρόδον καὶ κρόκον.

² P. G. 54. 675.

³ Λιβανίου, Κατὰ Φλωρεντίου, 11 (τόμ. 3, σ. 384. 14, Förster).

⁴ P. G. 40. 380.

⁵ P. G. 99. 888.

⁶ Βλ. σχετικὰ παρὰ Mommsen - Blümner, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 68 ἑξ.

⁷ Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ζύθου παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann's - Blümner, Lehrbuch, σ. 235. Mommsen - Blümner, Der Maximaltarif, σ. 70. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Kühn εἰς τὸν Διοσκουρίδην (τόμ. 26. 454—5 τῶν ἔργων τῶν Ἑλληνικῶν ἱατρῶν) καὶ Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere, σ. 117—123.

⁸ Διὰ τὸν κριθίνον οἶνον λόγος γίνεται παρ' Ἀθηναίου (Α'. 34b).

⁹ Διοσκουρίδου, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 2. 87. Τὰ Ἑρμηνεύματα τοῦ Πολυδεύκους (σελ. 135, Boucherie) ἀναφέρουσι «πόμα τὸ ἐκ κριθῶν».

¹⁰ Τόμ. 2, σ. 611 (Hertlein).

¹¹ Πανδέκται, 33. 6. 9.

¹² Γεωπονικά, Ζ', 34. 1.

δύτερον ὁμιλεῖ περὶ ζύθου ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος πληροφορῶν ὅτι ἦτο οὗτος «κρίθινον σκεύασμα οἰνώδες μεθυστικῶς διατιθέμενόν τινας ἔθνικους» ¹.

Ὁ ζύθος οὗτος εἶχε προσέτι καὶ ἄλλα παρὰ τῷ λαῷ ὀνόματα· ἐλέγετο δὴλα δὴ ἢ *οὐλοβίνα* ² ἢ καὶ μὲ τὴν Ἀραβικὴν λέξιν *φουκάς* (*foca*) ³.

Ἄλλο μεθυστικὸν ποτὸν πινόμενον ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἦτο τὸ *οἶνόμελι*, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τοῖς Ὀνειροκριτικοῖς του ⁴ καὶ βραδύτερον ἢ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία ⁵, ὁ Ὀριβάσιος ⁶, Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανός ⁷ καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια ⁸. Τοῦτο παρεσκευάζετο ἐξ αὐστηροῦ καὶ παλαιοῦ οἴνου καὶ μέλιτος εἰς ἀναλογία ἐνὸς μέλους μέλιτος καὶ δύο οἴνου ⁹.

Τὰ κείμενα ἀναφέρουσι καὶ τὸ *κονδίτον* (*vinum conditum*) ἡρτυμένον δὴλα δὴ οἶνον ¹⁰. Τοῦ κονδίτου τούτου τὴν σκευασίαν γνωρίζομεν ἐκ περιγραφῆς τῶν ἱατρῶν Ὀριβασίου, Παύλου Αἰγινήτου, Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, Συμεὼν Σήθ, Ἱεροφίλου καὶ τῶν Γεωπονικῶν ¹¹. Ἀπετελεῖτο ἐκ μέλιτος, οἴνου παλαιοῦ καὶ τετριμμένου πεπέρεως, δι' ὃ καὶ οἶνος *πιπερᾶτος* ἐκαλεῖτο ¹².

¹ Migne, P. G. 136. 680. Tafel, Eustathii opusc. 209. 65.

² Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, P. G. 136. 680. Ὁ Εὐστάθιος μάλιστα λέγει ὅτι ἡ λ. περιέχει τὰς οὐλὰς καὶ τὸ Λατίν. *vinum*.

³ Περιγραφὴν τῶν ιδιοτήτων τοῦ φουκά διδίδει ὁ Συμεὼν Σήθ, 118 13 ἐξ. Πβ. καὶ Ἀνώνυμον, 2. 270. Ἐν ἱατροσοφίαις ἀναγινώσκομεν: ζύθος· φουκάς πινόμενος. Ἦτο δ' ὁ φουκάς εἶδος ζύθου κατασκευαζομένου ἐκ κέγχρου καὶ κοινύξης. Νῦν καλεῖται *μποζᾶς*. Πβ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα, 2. 305.

⁴ Ἀρτεμίδωρου, Ὀνειροκρ. 1. 66 (σελ. 60. 13, Hercher).

⁵ Εἰσηγήσ. 2. 1. 25. Πανδέκται, 6. 1. 5. 9, 41. 1. 7. 7. Πβ. καὶ Βασιλικά, 15. 1. 5.

⁶ Ὀριβάσιος, 5. 25. 10 (σελ. 141. 9).

⁷ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, 8. 6.

⁸ C. G. L. 2. 380. 53.

⁹ Ὀριβάσιος, Ἐνθ' ἀν. Διοσκουρίδης, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 7. 2, 8. 2. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς τοῦ οἰνομέλιτος πραγματεύεται καὶ τὸ 25ον κεφάλαιον τοῦ Ἡ' βιβλίου τῶν Γεωπονικῶν.

¹⁰ Πλὴν ἄλλων, ἱατρικῶν κυρίως κειμένων, τὸ κονδίτον ἀναφέρουσι ὁ τε βίος τῆς δόσας Μελάνης (P. G. 116. 769) καὶ οἱ Συναρχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 142. 1.

¹¹ Ὀριβάσιος, 5. 33. 9 (σελ. 1153. 5). Παῦλος Αἰγινήτης, 3. 45 (σελ. 243. 6). Ἀλέξ. Τραλλιανός, 1. 15, 7. 5. Γεωπονικά, Η', 31. Ἱερ. Ὁφελός, 1. 409. Σήθ, 30. 7, 66. 17. Πβ. καὶ Mommsen-Blümler, Der Maximaltarif des Diocletian, σ. 71. Jeanselme-Oeconomos, Aliments et recettes culinaires des byzantins, σ. 161 162.

¹² Γεωπονικά, Η', 31.

Ὡς δροσιστικὸν ποτὸν μαρτυρεῖται ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἔπινον τὸ ζουλάπιν (*jularium-julerum*), τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὡς «οἶνος ἀπὸ σαχάριτος»¹. ἦτο δηλὰ δὴ τὸ σήμερον *σερμπέτι* λεγόμενον, τὸ ὁποῖον ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος² περιγράφει ὡς ὕδωρ «εἰς ὃ γλυκὺς παραμύγνυται κάλαμος» καὶ τὸ ὁποῖον κοινῶς τότε ἐλέγετο *σαχαρόθερμον*³, νῦν δ' ἐν Κεφαλληνίᾳ, Λευκάδι καὶ ἀλλαχοῦ καλεῖται *θερμοζάχαρι*.

Μὲ τὴν λ. ὅμως ζουλάπιν οἱ πρόγονοί μας ἐνόουν καὶ ἄλλα ροφήματα. Οὕτως ὁ ἱατροσοφιστὴς Ἰωάννης λέγει: «ὑδροσάτον, τὸ λεγόμενον ζουλάπιν»⁴, ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης: «σταφίδας καὶ τζίντζιφα συναποβράσας ζουλάπιον ποίησον καὶ πότιζε τὸν πάσχοντα καὶ ἄλλο ζουλάπιον μετὰ σελίνου καὶ ριζῶν»⁵, *ιοζούλαπον* δ' ἀναφέρει καὶ ὁ Συμεὼν Σήθ ἐν τῷ *Περὶ τροφῶν δυνάμεων* ἔργῳ του⁶ καὶ ὁ αὐτὸς ζουλάπιον ἐκ καυλοῦ βουγλώσσου καὶ ἐκ μελισσοφύλλου⁷.

Ἀναφέρεται ἐπ' ἴσης ὁ οἶνος *κινναμώμου*⁸, τὸ σημερινὸν ἡδύποτον κανέλλα, ὡς καὶ ὁ *ροδίτης* ἢ *ροσᾶτος* ἢ τὸ *(ῥ)δροσαῖτον*⁹ (ὑδροροσαῖτον), εἰς ὃν εἶχον ἐμβληθῇ φύλλα τριανταφύλλου καὶ μέλι, τὸ σημερινὸν ἡδύποτον τριαντάφυλλον, παρ' αὐτοὺς δὲ καὶ τὸ *κιτράτον* καὶ *μαστιχᾶτον*¹⁰, τὰ σημερινὰ κίτρον καὶ μαστίχα καὶ ὁ *ἀψινθίτης* οἶνος ἢ *ἀψινθᾶτος*¹¹, τὸν ὁποῖον ἔπινον κατὰ τὸ θέρος, νομίζοντες ὅτι εἶναι ὑγιείας πρόξενος,

¹ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 195 (σελ. 150. 21). Τὸ ζουλάπιν, εἰς τὸ ὁποῖον πάλιν ὁ Πλανούδης λέγει ὅτι ἐνεβάλλετο *σάκχαρ* (*Ideler, Physici et medici Graeci minores*, 2. 321), ἀναφέρει ἐπανειλημμένως ὁ Συμεὼν Σήθ ἐν τῷ *Περὶ τροφῶν δυνάμεων* ἔργῳ του, 30. 7, 41. 5, 48. 1, 66. 17.

² Tafel, Eustathii opusc. 209. 65.

³ Poèmes, III. 404i.

⁴ Βλ. τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ.

⁵ Μαξίμου Πλανούδη, *Περὶ τῶν ὑελίων πασῶν τῶν ἀσθενειῶν* (*Ideler, Physici et medici Graeci minores*, 2. 321).

⁶ Σήθ, 48. 1.

⁷ Σήθ, 30. 7, 66. 17.

⁸ Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ. κεφ. 244 (σελ. 200. 12).

⁹ Ὀριβάσιος, 5. 33. 3—5 (σελ. 152. 5 ἐξ.). Ἀλέξ. Τραλλιανός, 1. 327. 585. Σήθ, 111. 22. Γεωπονικά, Η', 3. C. G. L. 3. 378. 75, 462. 56. Πβ. καὶ Mommsen - Blümmern, *Der Maximaltarif des Diocletian*, σ. 71. A. Κοράη, Ἀτακτα, 1. 317.

¹⁰ Ἀλέξ. Τραλλιανός, 2. 341. 513. Ὀριβάσιος, 5. 25. 39 (σελ. 143. 9).

¹¹ Ἀλέξ. Τραλλιανός, 2. 513, 8. 6. Ἰερόφιλος, 1. 415 (*Ideler*). Γεωπονικά, Β', 47, Η', 21. *Περὶ ἀψινθάτου* βλ. Mommsen - Blümmern, *Der Maximaltarif des Diocletian*, σ. 71. Μεῖγμα ἀψινθάτου καὶ ροσάτου ἀπετέλει τὸ ἀψινθόροσοῖτον, Ἰερόφιλος, 1. 415. 416.

τὸ σημερινὸν ἀψέντι καὶ ὁ μαραθίτης οἶνος καὶ ἀνηθίτης ἢ ἀνησᾶτον¹.

Ὁ ἀψινθίτης δὲ καὶ μαραθίτης καὶ ἀνηθίτης, ἀπὸ τοῦ ἐμβαλλομένου καὶ συμβραζομένου μαράθου καὶ ἀνήθου τὴν ὀνομασίαν λαβόντες, ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τονωτικοὶ οἶνοι καὶ φαρμακευτικὰ ποτά, δι' ὃ καὶ συχνὰ ἐν τοῖς ἱατρικοῖς συγγράμμασι μνημονεύονται.

Ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, μεταξὺ τῶν προπομάτων, ἀναφέρει καὶ τὸ εὐκρατον², τὸν ὁποῖον λέγει ὅτι δὲν ἦτο οἶνος. Διασαφηνίζων τὴν σύνθεσιν τοῦ εὐκράτου τούτου ὁ Θεόδωρος Στουδίτης λέγει ὅτι τοῦτο συνίστατο «ἐκ τε πεπέρεως καὶ κυμίνου καὶ ἀνήσου θερμοῦ»³ ἦτο δηλαδὴ περίπου τὸ αὐτὸ μὲ τὸ κυμινόθερμον ἢ κυμινόθερμιν, τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὡς «εὐκρατον διὰ κυμίνου ἐσκευασμένον»⁴ ἢ «θερμὸν ὕδωρ κυμίνῳ συνηρτυμένον»⁵, τὸ ὁποῖον μάλιστα ἔπινον οἱ καλόγηροι ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἐν ἡμέραις νηστειῶν καὶ πρὸς κατάπausιν τῆς δίψης⁶.

Τὸ εὐκρατον, τὸ ὁποῖον ὑπεμφαίνει καὶ τὸ ἐπίθετον *Εὐκρατᾶς*⁷ καὶ τὸ ὁποῖον, ὅταν ἐνεῖχε καὶ μέλι, ἐλέγετο *εὐκρατόμελι*⁸, τὸ εὐκρατον, λέγω, τοῦτο, ἐν τῷ Λειμωναρίῳ τοῦ Μόσχου καὶ ἐν μεσαιωνικοῖς γλωσσολογίοις λέγεται *εὐκράς*⁹.

Τὸ εὐκράς τοῦτο ὑπενθυμίζει καὶ τὸ ἐν τῇ Δύσει κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους *hypocras*, τὸ ὁποῖον συνέδεσαν μὲ τὸν Ἱπποκράτη, οἰοῦντι Ἱπποκράτειον ποτόν, εἶδος οἶνου ἀναμεμιγμένου μὲ κανέλλαν, ἀμύδαλα κτλ.¹⁰, ἐξ οὗ πάλιν προέρχεται τὸ ἐν τῷ Θανατικῷ τῆς Ρόδου τοῦ Γεωρ-

¹ Ὁ ρ ι β α σ ι ο ς, 5. 33. 10 (σελ. 153. 8). Ἰ ε ρ ό φ ι λ ο ς, 1. 412. 18. Ἀ λ έ ξ. Τ ρ α λ λ ι α ν ό ς, 8. 6.

² 1. 585.

³ P. G. 99. 1716. Π β. D. H e s s e l i n g, Morceaux choisis du pré spirituel de Jean Moschos, σελ. 2. J e a n s e l m e - O e c o n o m o s, Aliments et recettes culinaires des byzantins, σ. 168.

⁴ Τυπικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς Παντοκράτορος (Dmitriewskij), Τυπικά, 1. 670.

⁵ Διατύπωσις τῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Εὐεργέτιδος (D m i t r i e w s k j, Τυπικά, 1. 627). J e a n s e l m e - O e c o n o m o s, "Ενθ' ἀν. σ. 168. L. P e t i t, Typicon (Izwestia, 13. 35). Poèmes, III. 288. Ν ι κ η φ ό ρ ο υ Β λ ε μ υ δ ο υ, Τυπικόν, κεφ. 11 (σελ. 96. 20, Heisenberg). Α. Κ ο ρ α ῖ, "Α-τακτα, 1. 284.

⁶ Poèmes, II. 288.

⁷ Ὡς Εὐκρατᾶς εἶναι γνωστὸς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Λειμωναρίου τοῦ Μόσχου.

⁸ Ἀ ν ώ ν υ μ ο ς, 2. 261. 262. 266. Π α ῦ λ ο ς Α λ γ ι ν ῆ τ η ς, 3. 45 (σελ. 242. 25).

⁹ Μ ό σ χ ο υ, Λειμωνάριον, P.G. 87III 3057. Εὐκράς calda aqua C. G. L. Ὁ εὐκράτος οἶνος ἐκαλεῖτο καὶ εὐκρας (Π ο λ υ δ ε ὑ κ ο υ ς, Ὀνομαστ. 6. 24).

¹⁰ Π β. τὴν διαφωτιστικὴν μελέτην τοῦ D. H e s s e l i n g, Hip(p)ocras τὴν

γῆλᾱ μπουγκράς¹, τὸ ὅποιον ἔπινον οἱ κοιλιόδουλοι.

Παρὰ τὸ κυμνοθέρμιν δέ, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν μὲ αὐτὸ σκοπόν, ἔπινον καὶ τὸ μαραθαῖον².

Ὡς δροσιτικὸν ποτὸν οἱ Βυζαντινοὶ ἔπινον τὸ θασόρροφον³, τὴν κοινῶς σουμάδαν, ἐκχύλισμα δῆλα δὴ Θασίων ἀμνυδάλων ἐν ὕδατι, κατόπιν τὸ μελίγαλα, μεῖγμα μέλιτος καὶ γάλακτος⁴, τὸ ροδόμελι, ἐκχύλισμα φύλλων ρόδων μετὰ μέλιτος⁵ καὶ τὸ ὑδρομέλι⁶ ἢ μελίκρατον⁷, τὸ ὅποιον ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μερῶν ὕδατος ὀμβρίου καὶ ἐνὸς μέρους μέλιτος, συμβραζομένων καὶ κατὰ τὸν βρασμὸν ἀφαιρουμένου τοῦ ἐπιπολάζοντος ἀφροῦ⁸.

Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ ὑδρομέλι παρασκευάζουσι καὶ οἱ σήμερον, μελόνερο αὐτὸ ἐν Θήρᾳ καλοῦντες καὶ γκαρόμελο (=γαρόμελο) ἐν Ἡπείρῳ.

Κατὰ τὸν Διοσκουρίδην, παρήγετο καὶ ἀπόμελι, ἥτοι ὑδρομέλι ἐκ τῶν κηρίων τοῦ μέλιτος ἐκπλυνομένων δι' ὕδατος⁹, αὐτὸ δὲ εἶναι καὶ ἡ βραδυτέρον ὑπὸ τοῦ Ζωναρά ἀναφερομένη χουμέλη ἢ «ἄνευ οἴνου μέθην ἐμποιοῦσα»¹⁰, ἥτις, χούμελη νῦν ἐν Καρπάθῳ καλουμένη, κατασκευάζεται

δημοσιευθεῖσαν ἐν Tijdschrift voor Nederlandsche Taal-en Letterkunde, τόμ. 55 (1936) σελ. 41—48).

¹ Γ ε ω ρ γ η λ ᾱ, Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου, στίχ. 570 (W a g n e r, Carmina, σ. 50). Πβ. καὶ Α. Κ ο ρ α ῆ, Ἀτακτα, 5. 228.

² Ν ι κ η φ ὀ ρ ο υ Β λ ε μ μ ὺ δ ο υ, Ἐνθ' ἄν.

³ Α. Κ ο ρ α ῆ, Πλουτάρχου βίοι παράλληλοι, Α', κη'.

⁴ Βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Βυζαντινῶν τινων ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 5. 13 καὶ 14).

⁵ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 5. 25. 27 (σελ. 142. 12). Σ ή θ, 35. 16.

⁶ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 5. 16. 1 (σελ. 130. 9). Δ ι ο σ κ ο υ ρ ί δ η ς, Περὶ ὕλης ἱατρικῆς, 5. 9. 2. Πανδέκται, 33. 6. 9. Π ο λ υ δ ε ὺ κ ο υ ς, Ἑρμην. 134.

⁷ Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ς, 5. 14. 1 ἐξ. (σελ. 128. 26). Πανδέκται, 33. 6. 9. Ὁ Ε ὕ σ τ ᾱ θ ι ο ς, Παρεκβ. 1068. 22, λέγει: «οἱ μεθ' Ὅμηρον μέχρι καὶ ἐσάφτι κρᾶμα μέλιτος καὶ ὕδατος τὸ μελίκρατον οἶδασι».

⁸ Περὶ τοῦ τρόπου τῆς παρασκευῆς τοῦ ὑδρομέλιτος βλ. Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ν, 5. 14. 1 ἐξ. (σελ. 128. 27, 129. 25) καὶ Π α ῖ λ ο ν Α ἰ γ ι ν ή τ η ν, 1. 96 (σελ. 66. 18).

⁹ Δ ι ο σ κ ο υ ρ ί δ η ς, 5. 9. 2. Κατὰ τὸν Ὁ ρ ι β ᾱ σ ι ο ν, 5. 15. 3 (σελ. 130. 3), ἐκ τοῦ Γαληνοῦ παραλαμβάνοντα: «σκευάζεται δὲ οὕτως (τὸ ἀπόμελι) κηρίων οὐ τῶν φαύλων ἐκθλίψαντες τὸ μέλι, βάλλομεν εἰς λέβητα πηγαῖον ὕδωρ ἔχοντα καθαρὸν τε καὶ ἡδύ, ἅπειτα ἐψήσαντες ἄχρῃς ἂν ἱκανῶς δόξῃ τὰ κηρία τὴν ἐν ἑαυτοῖς ὑγρότητα πᾶσαν ἀποτεθεῖσθαι κατατίθεμεν καὶ φυλάττομεν καὶ χρώμεθα τοῦτο τὸ πόμα, ὃ οἱ παλαιοὶ ὀξύγλυκον ὠνόμαζον».

¹⁰ Ὁ Ζωναράς, ἐρμηνεύων τὸν Γ' κανόνα τῶν ἀγ. Ἀποστόλων (Ρ ᾱ λ λ η - Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα, 2. 5) γράφει: σίκερα δέ ἐστι τὸ ἄνευ οἴνου μέθην ἐμποιοῦν

ται ὁμοίως ἐξ ὕδατος συμβραζομένου μὲ ἀπόκερα.

Ἐπὶ τῇ ἀπόμελι ἐπ' ἴσης ἦτο καὶ ὁ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν περὶ τὸν Ἰστρὸν χωρῶν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐπιχωρίως καλούμενος μέδος¹, ὡς καὶ ἡ μοδοβίνα, ἣτις νῦν μπουλντουβίνα ἐν Θάσῳ καὶ μουντουβίνα ἐν Χαλκιδικῇ καλουμένη, παράγεται ἐκ τῶν μετὰ ὕδατος βραζομένων ἀποκήρων.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ

ἀβγοτάραχον 11, 17.	ἀπάκιν 23, 8, 39, 10.
ἀβδῶμιον 16, 8.	ἀπιᾶτον 91, 8.
ἀγιοζούμιν 13, 4.	ἀπίδιν 78, 13.
ἀγγοῦρι(ο)ν 69, 6.	ἀπίτης οἶνος 102, 16.
ἀγνὰ 60, 13.	ἀπο(γα)λάκτισμα 27, 10
ἀγρίμιον 24, 18.	ἀπόθερμον 89, 4.
ἀγριολάχανα, 63, 7.	ἀπόκτιν 38, 12.
ἀθάρα 13, 22, 14, 8.	ἀπόμελι 107, 14.
ἀθερεῖνες 54, 8.	ἀπότυρον 7, 16.
ἀθήριν κρασίν 79, 14, 98, 9.	ἀρβελισμένον κρέας 29, 15.
αἵματία 31, 25.	ἀρμυρὸν ὀψάρι(ο)ν 58, 14
ἀκαλήφη 61, 5, 64, 9.	ἀρτυσία 17, 1.
ἀκάπνιν μέλιν 86, 13.	ἀρώματα 18, 15.
ἀκρόπαστα 39, 15.	ἀσβεστότυρον, 8, 1.
ἀκρωνάριν 28, 9.	(ἀ)στακοὶ 62, 2.
ἀκτάρα 55, 8.	(ἀ)σταφίδες 82, 4.
ἀλευρέα 14, 13.	ἀσφάραγοι 66, 1.
ἀλμαία κράμβη 67, 15.	ἀτταγὴν 47, 4.
ἀμπελοπούλλιν 49, 1.	ἀφαρόζωμον 15, 2.
ἀμύγδαλα 77, 1.	ἀφραῖτον ψωμὶν 7, 8.
ἀμυλᾶτον 91, 2.	ἀχλάδια 78, 13.
ἀναδείπνια 84, 15.	ἀψινθίτης οἶνος 105, 19.
ἀνατολικά 83, 3.	βαθρακοὶ 58, 3.
ἀνηθίτης οἶνος 106, 1.	βάλνιον 102, 10.
ἀνθόμηλον 77, 12.	βάτοι 58, 5.
ἀνθότυρον 7, 18.	βερζίτικον 59, 5.
ἀντίδια 69, 1.	βερίκοκον 83, 17.

οἷα εἰσιν ἃ ἐπιτηδεύουσιν ἄνθρωποι, ὡς ἡ λεγομένη χουμέλη καὶ ὅσα ὁμοίως σκευάζεται». Ἐν ἱατρικοῖς γλωσσariois μεσαιωνικοῖς φέρεται: χουμέλι· τὸ ἄμωμον (βλ. Λεξ. Du Cange ἐν λ.).

¹ Προσκοῦ Πανίτου, Τὰ σωζόμενα, 183. 12 (Βόνν.) Βουλγαριστὶ med=μέλι. Πβ. H. G e l z e r, Μέδος bei Proklos, B. Z. 24 (1924), σ. 313—14 καὶ M i k l o s i s c h - M ü l l e r, Slavische Elemente (Stzb. der Wiener Academie, τόμ. 63. 549).

- βλησκοῦνιν 14, 6.
 βλίτα 65, 16.
 βολβοὶ 73, 8.
 βουκκάκρατον 10, 14.
 βούλβα 28, 4.
 βράβυλα 82, 16.
 βράκανα 65, 21.
 βυζαστερόν ἀρνὶν 23, 2.
 βωλῖται μύκητες 76, 1.
 γαξέλια 26, 10.
 γαλακτάριον 23, 2.
 γαλακτίτης 66, 18.
 γαλεοὶ 58, 4.
 γαλούλιον 23, 2.
 γαράριον—γαρερόν 16, 7.
 γαρδούμιον 31, 16.
 γάρρος 15, 19.
 γέραναι 47, 7.
 γλυκάδιον 17, 6.
 γλυκίδιν 87, 1.
 γλυκύσματα 85, 2.
 γλυκόμηλα 77, 11.
 γλυκοπάλαιαι οἶνοι 97, 2.
 γογγύλια 69, 10.
 γομφάριον 56, 7.
 γόνδης 39, 1.
 γρανάτα 84, 8.
 γριβάδια 56, 4.
 γρούτα 13, 21.
 γυρὶν 14, 19.
 δαμασκηναὶ 82, 12.
 δαυκία 69, 9.
 δελφάκια 27, 10.
 δενδρογάληνος οἶνος 99, 7.
 διπλοσφουγγᾶτον 42, 4.
 διπλοτήγανον 54, 9.
 δούλικιον 7, 1. 85, 1.
 δουμάκιν 23, 8.
 δρόσαλλις 99, 7.
 δρουπᾶται ἐλαταὶ 10, 8.
 δωράκηνον 83, 18.
 ἐγγράυλεις 55, 7. 59, 3.
 ἐγκρίδες 93, 18.
 ἐκξεστόν 22, 3.
 ἐλαφοκυνήγια 26, 5.
 ἐντερα 40, 3.
 ἐντεροκαρδιοσυνκωτοφλέγμονα 29, 16.
 ἐντερόκοιλα 29, 18.
 ἐξεφθὰ φᾶ 41, 7.
 ἐορταστικά 35, 14.
 ἐπίδειπνα 81, 15.
 ἐπικόρμιον 29, 6.
 ἐπιμελίδες 84, 2.
 ἐρέβινθοι 72, 9.
 ἐρυθρίνοι 54, 7.
 εὐκρατον 106, 7.
 ἐφτὰ 22, 3.
 (ἐ)χέλυνα 58, 9.
 ἐχῖνοι 62, 10.
 ἔψημα 81, 14. 86, 13. 98, 1.
 ἔψητόν 22, 3.
 ζαφορά 20, 4.
 ζουλάπιν 105, 1.
 ἥδυσμα 16, 14.
 ἥπατοπνεύμονα 30, 1.
 θασόρροφον 107, 4.
 θερμαλατέα 13, 12.
 θέρμια 72, 11.
 θλασταὶ ἐλαταὶ 10, 8.
 θρία τὰ 68, 5.
 θρίσσαι 55, 8.
 θρυμβόξυλα 13, 8.
 θύννοι 57, 2.
 Ἴντυβα 69, 1.
 ἰοζούλαπον 105, 11.
 ἰσχάδια 79, 7.
 καβάκα 42, 14.
 κάβουροι 62, 3.
 καλαμάρια 61, 1.
 κανέλλα 17, 10.
 κανναβούριν 73, 3.
 καπήρια 94, 28.
 κάππαρις 12, 5.
 κάπων 42, 13.
 κάραβοι 61, 16.
 καρίδαι 61, 14.
 καρναβάδιν 17, 4.
 κάρνα 76, 18.
 καρυνᾶτον 90, 13.
 καρυνόφυλλον 18, 9.
 καρωτόν 69, 10.
 κάστανα 77, 3.
 κεράσια 82, 7.
 κεστρεῖς 56, 8. 59, 6.
 κιβαρόν ψωμὶν 7, 10.
 κινάρα 68, 19.

- κιννάμων 17, 7.
 κινναμόμον οἶνος 105, 14.
 κιτράτον 91, 8, 105, 18.
 κιτρινοπούλλιν 49, 4.
 κίχλαι 45, 18.
 κλιβανῖται ἄρτοι 25, 2.
 κνίδη 61, 5, 64, 9.
 κοιλιόχορδα 29, 18.
 κοκκωνάρια 77, 5.
 κολίαι 57, 6.
 κολλύρια 93, 19.
 κολοκάσια 75, 13.
 κολοκύνθιν 70, 7.
 κολυμβάδες ἐλαῖαι 10, 3.
 κο(ν)διμέντον 17, 1.
 κονδίτον 104, 12.
 κοπτῆ 90, 3.
 κόττα 42, 13.
 κουκκία 71, 12, 20.
 κουκκούβα 79, 16.
 κούμαρα 84, 2.
 κουμνιαστὸ κρέας 36, 13.
 κουρκούτη 14, 10.
 κουρουπιαστὸ κρέας 36, 14.
 κοχλῖαι 68, 13.
 κραμπὶν 67, 8.
 κρασᾶτον λαγομαγείρευμα 25, 9.
 κρασί(ο)ν 96, 3.
 κροκάτη μαγειρεία 19, 24.
 κρόκος 19, 22.
 κρομμύδια 70, 19.
 κρυστάλλινα σταφύλια 80, 5.
 κτένια 62, 5.
 κυδωνᾶτον 90, 14.
 κυδώνια 80, 13, 83, 22.
 κυδωνίτης οἶνος 102, 18.
 κυμινόθερμον 106, 10.
 λαβράκια 56, 4.
 λάγανα 92, 14.
 λαγηνάπιδι 78, 14.
 λάθυρος 72, 8.
 λακέρτα 57, 1.
 λακτέντον 23, 2.
 λαλάγγια 93, 12.
 λάπαθα 65, 17.
 λαπάρα 29, 14.
 λαρεδὶν 37, 15.
 λαχανόγουλον 68, 2.
 λάχανον 67, 6.
 λαψάνη 65, 17.
 λεπτοκάρυα 77, 1.
 λεπτολάχανα 63, 7.
 λιτρώμηλα 78, 3.
 λόβιον 71, 7.
 λοκάνικα 40, 3.
 λουπινάρια 72, 11.
 μαγειρεία 13, 4, ὑποσ. 1.
 μαγείρευμα 71, 1.
 μαριούλιον 69, 4.
 μαξιζάνι(ο)ν 70, 17.
 μαλάχη 63, 9.
 μανιτάριν 75, 18.
 μαραθᾶτον 107, 3.
 μαραθίτης οἶνος 106, 1.
 μαρτζαπᾶς 91, 16.
 μαστιχᾶτον 105, 18.
 μέδος 108, 3.
 μελάνουροι 54, 8.
 μελίγαλα 107, 6.
 μελίκρατον 107, 7.
 μελίπηκτον 86, 5.
 μελιτηρὰ 86, 7.
 μεσονέφριν 23, 8.
 μέσος ἄρτος 7, 8.
 μέσπιλα 84, 1.
 μηλίτης οἶνος 102, 16.
 μῆλον Ἀρμενικὸν 83, 17.
 μῆλον Περιοικὸν 83, 19.
 μηλοπέπων 82, 8.
 μιμαίκυλα 84, 2.
 μονθυλευτὸς 30, 6.
 μονόκυνθρον 9, 20, 52, 8.
 μοσχοκάρυδον 18, 10.
 μουρούνα 58, 7.
 μουστόπιττα 88, 14.
 μοῦστος 98, 1.
 μουχτερὸν 27, 3.
 μπουκουβάλα 13, 14.
 μπουκράς 107, 1.
 μπουλντούνα 33, 15.
 μπροσφαῖ 9, 13.
 μυζήθρα 7, 19.
 μῦλλοι 59, 7.
 μυρτίτης οἶνος 102, 14.

- νάρκαι* 58, 6.
νεῦρον 40, 3.
νησσαι 48, 13.
νόστιμος 16, 13.
ξιδᾶτον 26, 2.
ξινόμηλον 78, 6.
ξυλοκράμβη 68, 16.
οἰνάρι(ο)ν 96, 3.
οἰνόμελι 104, 6.
οἰνοῦττα 88, 13.
ὀκτάποδες 61, 5.
ὀλόσκορδον 24, 8.
ὀμύδια 62, 6.
ὀξύγαλα 95, 18.
ὀξωτοὶ ἰχθῦς 58, 13.
ὀπτομίνσου μίνσος 6, 9.
ὀπτορροφητὰ ψά 41, 6.
ὄρνιθες Ἰνδικοὶ 43, 17.
ὄρνιθες Παιόνων 44, 2.
ὄρνις 42, 13.
ὀρτύκια 45, 18.
ὄστρεα 62, 7.
οὐλοβίνα 104, 5.
(ὀ)φρύγιον 67, 7.
ὀφτὰ 22, 3.
ὀψάρια 53, 5.
ὀψάρωγες 59, 1.
παγοῦρια 62, 4.
παλαιόθερμος οἶνος 101, 3.
παλαμίδα 56, 12. 59, 3.
παλούδιν 94, 23.
πανάδα 13, 14.
πάπια 48, 13.
παραγεμιστὸς 30, 6.
πασπαλᾶς 36, 22.
πασπάλη 14, 18.
παστὰ ὀψάρια 58, 13.
πάστελλος 87, 4.
παστιλλάριος 87, 13.
παστομαγερία 13, 19.
πεπόνιν 82, 8.
περδίκιν 44, 17.
περιστεραί, περιστερόπουλλα 43, 18.
περίχυμα 15, 12.
πεταλίδες 62, 6.
πετεινὸς 42, 11.
πηκτὴ 28, 14.
πίννα 62, 9.
πιπεράδες 26, 2.
πιπερᾶτος οἶνος 104, 17.
πισσάριον 72, 10.
πιστάκια 77, 3.
πλεκτὴ 31, 1.
πλύμα 28, 3.
πνικτὰ κρέατα 33, 21.
πνικτὰ ψά 41, 7.
ποδοκέφαλα 29, 13.
πουσκάριος 73, 1.
πραικόκιον 83, 17.
προδόρπια 6, 8. 11, 2.
προκοίλι 28, 8.
προσφάγιν 8, 12.
ράφανοι 69, 8.
ρέγγαι 60, 6.
ροδίτης οἶνος 105, 16.
ροδόμελι 107, 6.
ροῖδια 80, 13. 84, 8.
ροσᾶτος οἶνος 105, 16.
ρουπάδες ἐλαῖαι 10, 10.
ροφητὰ ψά 41, 5.
ρυζόγαλον 95, 7.
ρύμματα 92, 13.
σαβοῦρα 15, 15.
σάκχαρ 87, 2.
σακχαροπλακοῦντες 87, 2.
σαλδαμάριος 58, 15.
σαλσίκια 40, 8.
σαπέρδης 59, 8.
σαχαρόθερμον 105, 5.
σευκλογούλια 67, 3.
σηπίαι 61, 4.
σησαμοῦς 89, 8.
σίκερα 103, 1.
σιλίγνιον 7, 7.
σίραιος 102, 19.
σκορδᾶτον 24, 6.
σκόμβροι 57, 2. 59, 3.
σμαρίδες 54, 7.
σοιλίγουρδα 29, 18.
σουλταρέα 28, 5.
σπανάκι 65, 14.
σταφιδίτης οἶνος 102, 18.
σταφιδόχνοτος λαπάρα 30, 7.
σταφύλιν 79, 17.
στάχυν 23, 7.
στρουθόμηλα 77, 12.

στρόβιλοι 77, 4.
 σνάκιν 58, 2.
 σῶκα 79, 2.
 συκομαγίς 91, 23.
 συκωτόκοιλα 29, 18.
 συκωτοφλέγγουνα 29, 17.
 συναγρίδα 56, 12.
 σνφάϊ 9, 14.
 σφαχτά 22, 14.
 σφουγγατερόν 42, 1.
 σωλῆνες 62, 4.
 ταγηνιστά φά 41, 4.
 ταριχευτοὶ ἰχθῦς 58, 13.
 ταῶνες Μηδικοὶ 44, 2.
 τετράγγουρον 69, 7.
 τεῦτλα 66, 21.
 τζύροι 57, 3. 59, 3.
 τηγανῖται 93, 20.
 τραγανός, τράγος 15, 9.
 τριγλιν 56, 5.
 τριχαῖτοι 55, 9.
 τριψίδιν 17, 9.
 τρομητά φά 41, 5.
 τρυγόνιν 45, 16.
 τρωγάλια 73, 2.
 τσερδέλλα 56, 12.
 τυρεψητοὶ ζωμοὶ 9, 24.
 ὕδνα 74, 8.
 ὕδρομέλι 107, 7.
 (ῥ)δροσᾶτον 105, 16.

ὕσκα 57, 7.
 φάβα 71, 12.
 φακῆ 72, 7.
 φασιανοὶ 46, 14.
 φασούλιν 71, 6.
 φάσσα 46, 20.
 φλεψία 93, 2.
 φοινικίτης οἶνος 102, 18.
 φοῖνιξ 46, 4. 84, 7.
 φουκᾶς 104, 5.
 χαβιάριν 11, 4.
 χαληλέτζ 87, 17.
 χειρομύλι(ο)ν 15, 8.
 χεννία τὰ 48, 18.
 χηβάδια 62, 6.
 χῆνες 48, 14.
 χοιρινομαγειρεία 27, 5.
 χοιροβότανον 75, 9.
 χοιρομέριον 40, 1.
 χόνδρος 15, 9.
 χορδῆ 30, 11.
 χορδόκοιλα 30, 1.
 χουμέλη 107, 16.
 χρυσολάχανα 65, 6.
 χρυσόμηλα 78, 7.
 χρυσοστάφυλα 80, 7.
 ψαθήριν 94, 14.
 ψωμὶν 7, 5.
 φoτάρια 11, 17.
 ὠτὶς 46, 6.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ